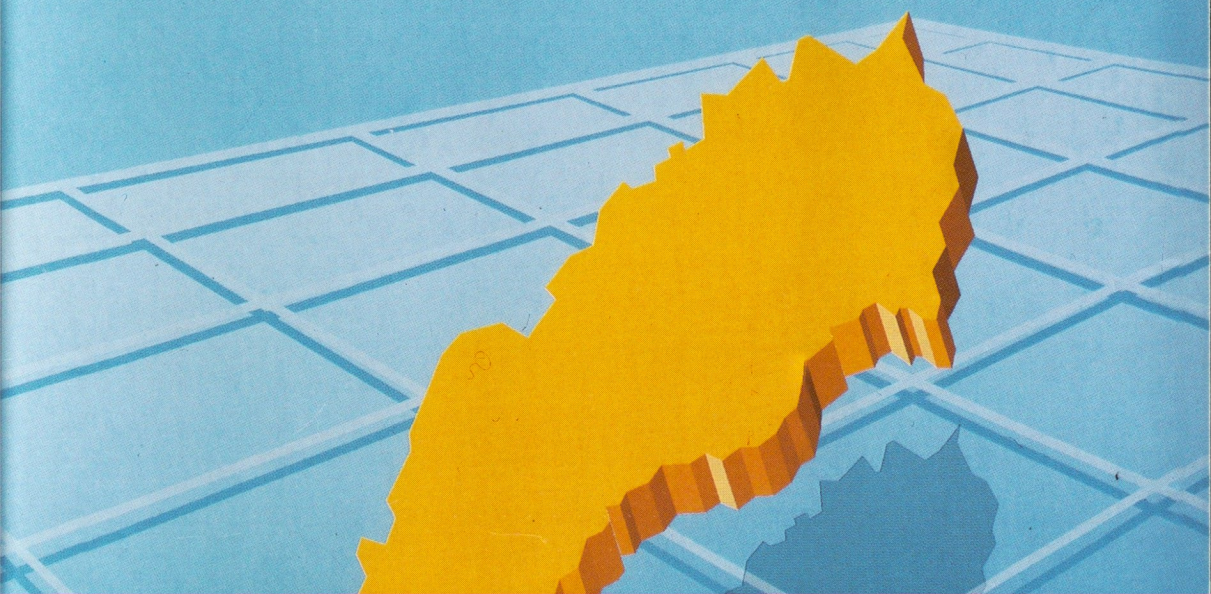

X

bil 27 A
SOU: 14
Ref

Med sikte på 2000-talet

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2015

National Library
of Sweden

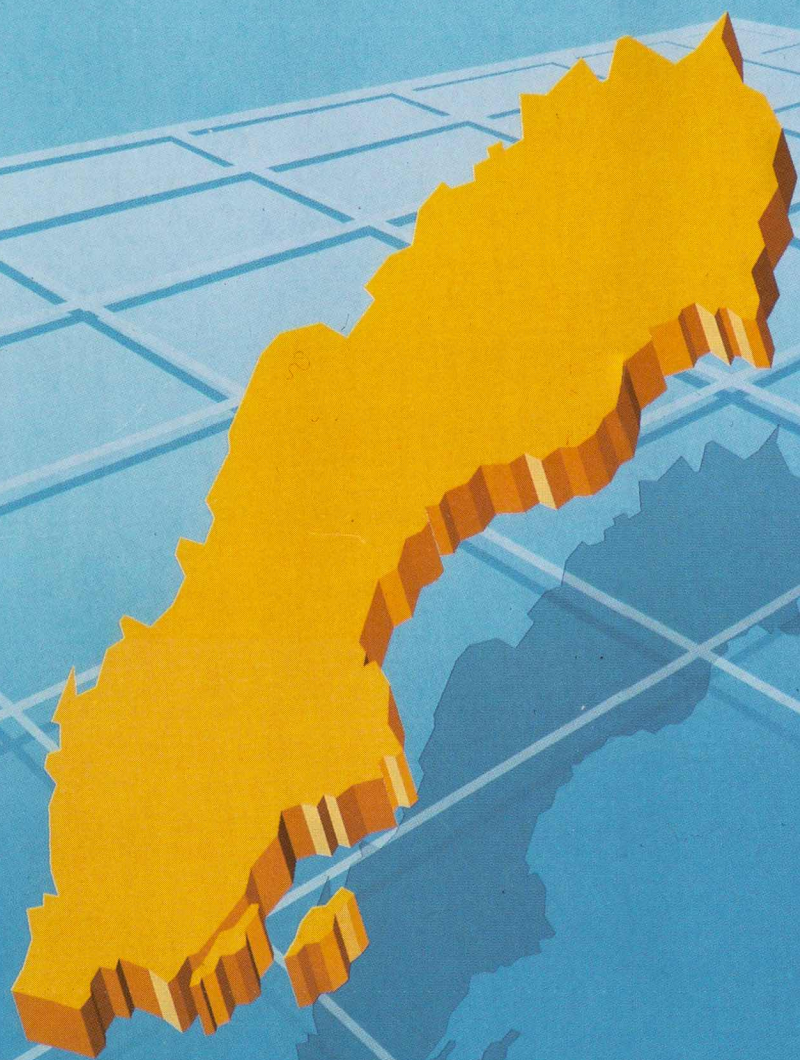

En sammanfattning av LU 90

X

bil 27 A
SOU: 14
Ref

Med sikte på 2000-talet

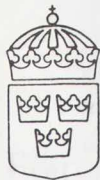
En sammanfattning av LU 90

Ref: 100

Occ

504

1990/14

Finansdepartementet
Stockholm 1990

Med sikte på 2000-talet

En sammanfattning av Långtidsutredningen 1990

SOU och Ds kan köpas från Allmänna Förlaget, som också på uppdrag av regeringskansliets förvaltningskontor ombesörjer remissutsändningar av dessa publikationer.

Adress: Allmänna Förlaget
Kundtjänst
106 47 Stockholm
Tel 08/739 96 30
Telefax: 08/739 95 48

Publikationerna kan också köpas i Informationsbokhandeln, Malmtorsgatan 5, Stockholm.

Förord

Under 1980-talet har den ekonomiska utvecklingen i Sverige varit förhållandevis god. Den ekonomiska tillväxten har varit i nivå med Västeuropa i övrigt. En god grund har också lagts för fortsatt tillväxt; investeringarna har varit mycket höga under senare år. Arbetslösheten är idag rekordlåg. Den offentliga budgeten är åter i balans.

Ändå har det under vår-vintern 1990 förts en intensiv ekonomisk-politisk debatt i Sverige. Bakgrunden är i första hand att den fulla sysselsättningen, tillväxten i ekonomin och därmed i förlängningen också de sociala trygghetssystemen hotas av en alltför snabb inflation. Men produktivitetstillväxten är också mycket svag, vilket i kombination med ett lågt sparande innebär ett hot mot det framtida välståndet.

Är avsikten att "Med sikte på 2000-talet" skall bidra till den ekonomisk-politiska debatten, beskriva historien, teckna olika utvecklingsvägar för den svenska ekonomin under i första hand 1990-talet och analysera en del av de problem den svenska ekonomin står inför.

"Med sikte på 2000-talet" bygger på det material som finns i Långtidsutredningen 1990 (SOU 1990:14). Den är en fristående sammanfattning utarbetad vid finansdepartementets strukturpolitiska enhet av sakkunniga Margareta Bosved.

Stockholm i juli 1990

Lars Heikensten

Finansråd

Innehåll

1 Bakgrunden och problemen	9
Från planeringsredskap till debattunderlag	9
1980-talet – felslagna förväntningar igen	9
Frågeställningarna i långtidsutredningen 1990	12
2 Den internationella utvecklingen	17
Beroendet av omvärlden ökar	17
Svensk ekonomi och EG:s inre marknad	18
Dörren kan öppnas till östeuropa	20
En god utveckling i omvärlden	21
Några osäkerhetsmoment	23
Riskerna på oljemarknaderna	24
3 De närmaste åren	25
Inflationen är hotet	25
Snabbare lönedämpning	29
Fördjupad kostnadskris	30
Sämre omvärldsbild	33
4 Politik för full sysselsättning	35
Ökad rörlighet på arbetsmarknaden	35
Inkomstpolitik – en möjlig väg	36
Förhandlingssystemets roll	37
5 Den ekonomiska utvecklingen och tillväxten på 1990-talet	39
Tillväxten har minskat	39
Arbetskraftsutbudet fortsätter att öka	40
Investeringarna växer långsammare	41
Fortsatt svag produktivitetstillväxt	42
Osäkerheter i bedömningen	43
Ett scenario för 1990-talet	44
Bytesbalansen förbättras	46
Produktiviteten – det stora problemet	47

6	Strukturomvandlingen under 1990-talet	49
	En snabb strukturomvandling	49
	Mot en kunskapsintensiv industri	50
	Tjänstesektorn växer snabbt	51
	Företagen internationaliseras	52
	Obalans i investeringsmönstret	53
	Risk för ökade regionala obalanser	54
7	Politik för tillväxt	57
	Pris- och löneökningarna måste bromsas	57
	Tydliga spelregler	57
	Utbildning – en strategisk faktor	58
	Satsningar på infrastruktur	59
8	Miljö- och energipolitiken	61
	Sambandet mellan miljö och ekonomi	61
	Miljön har inget pris	61
	Miljövänlig tillväxt på 1990-talet	62
	Kärnkraftavvecklingen	62
	Svårt att uppfylla koldioxidmålet	64
	Trafiken och miljömålen	64
	Stabiliseringspolitiska problem	65
	Anpassningsåtgärder	66
9	Den offentliga sektorn	67
	Utgiftsökningen har bromsats	67
	Investeringarna har minskat	68
	Utgiftsandelen kan minska även under 1990-talet	69
	Utgifterna stiger snabbt efter år 2000	70
	Produktivitetens betydelse	70
	Behov av reformer i offentlig sektor	71
	En reform för hälso- och sjukvården	72
10	Sparandet i ekonomin	73
	Problemen med ett lågt sparande	73
	Hushållens sparande kan öka	73
	Företagens sparande	75
	Sparandet i den offentliga sektorn	76
	Privat eller offentligt sparande	77

11 Vidare aspekter på välfärden	79
Utvecklingen under 1980-talet	79
Full sysselsättning	81
Ökad utslagning från arbetslivet	82
Fördelningspolitiska utmaningar	84
Nya förutsättningar för offentlig sektor	85
12 Med sikte på år 2000	89
Tabeller	91
Diagram	93
Litteratur	95
Bilagor till Långtidsutredningen 1990	100

1 Bakgrunden och problemen

Från planeringsredskap till debattunderlag

Långtidsutredningen 1990 har i likhet med sina föregångare till syfte att ge underlag för den ekonomiska politiken och bidra till debatt i ekonomisk-politiska frågor.

Utvecklingen under de senaste decennierna motiverar emellertid att långtidsutredningarna ändrar inriktning. Ett av de tidigare syftena, att fungera som redskap för en detaljerad makroekonomisk planering, framstår inte längre som relevant. Det finns också anledning att vara skeptisk till värdet av de mer detaljerade utvecklingsbanor som periodvis utgjort merparten av långtidsutredningarna. I en snabbt föränderlig värld kullkastas de lätt.

I den ekonomisk-politiska debatten under 1980-talet har en ökad vikt kommit att läggas vid strukturella problem i industriländernas ekonomier. Detta har hög grad präglat Långtidsutredningen 1990. En stor del av utredningen ägnas åt beskrivningar och analyser av strukturella problem i den svenska ekonomin. Dessa har delvis baserats på bilagor till utredningen.

Fortfarande är det emellertid en huvuduppgift för långtidsutredningarna att analysera makroekonomiska frågeställningar – arbetslöshet, inflation, balans i de utrikes affärerna etc. Det råder idag en bred enighet om att stabiliseringspolitik bör bedrivas i ett medellångt perspektiv. Därför är det lämpligt att föra en diskussion om stabiliseringspolitiska frågeställningar i långtidsutredningen. Därutöver finns det skäl att belysa de samlade effekterna av olika krav som ställs på den ekonomiska politiken i ett längre perspektiv.

Denna typ av makroekonomiska analyser görs med fördel inom en sammanhållen, kvantifierad tankeram. Det är då möjligt att belysa konsekvenserna både av förändringar i omvärldsbetingelserna och de handlingsalternativ som står till buds. Genomgående används i detta syfte i Långtidsutredningen 1990 nya beräkningsmodeller, i huvudsak framtagna av konjunkturinstitutet.

1980-talet – felsegna förväntningar igen

Långtidsutredningen 1980 inleddes med ett kapitel rubricerat ”1970-talet – de felsegna förväntningarnas årtionde”. Med samma rätt, men med omvända förtecken, skulle faktiskt en diskussion av det gångna årtiondet kunna ges denna rubrik.

Inledningen av 1980-talet präglades av djup pessimism. I särskilt hög grad gällde detta Västeuropa. Kanske var pessimismen allra störst i Sverige. Ändå skulle det bara dröja ett par år innan efterkrigstidens hittills längsta högkonjunktur skulle skjuta fart. Innan decenniet var slut hade modeordet "eurosclerosis" bytts mot "eurofori". Knappast någon trodde vid 1980-talets början att investeringarna i svenskt näringsliv skulle nå 1960-talets nivåer och att brist på arbetskraft med åtföljande överhettning på arbetsmarknaden skulle bli ett av det sena 1980-talets dominerande ekonomisk-politiska problem.

Utvecklingen i den svenska ekonomin under 1980-talet har präglats av framförallt två faktorer; den internationella högkonjunkturen och de stora devalveringarna 1981 och 1982. Till detta kommer att den offentliga utgiftstillväxten har begränsats och att framförallt de finansiella marknaderna, men också andra delar av ekonomin, har avreglerats eller är på väg att avregleras.

Det tog bara ett par år innan den ekonomiska utvecklingen i Sverige radikalt förändrades. En utrikeshandelsledd expansion kom snabbt igång efter devalveringarna. Tillväxten sköt fart samtidigt som uppgången i arbetslösheten bromsades. Efter några år var kapacitetstaket i det närmas-te nått och investeringarna ökade då snabbt.

I början av 1980-talet vidtogs ett antal åtgärder ägnade att motverka den kraftiga tillväxten i de offentliga utgifterna. Som andel av BNP sjönk de offentliga utgifterna stadigt efter år 1982. Samtidigt ökade den offentliga sektorns inkomster, som ett resultat av bland annat en snabb tillväxt i skattebaserna.

En konsekvens av denna utveckling var en påtaglig förbättring av den offentliga sektorns finanser. Lika viktigt var emellertid att den mer återhållsamma tillväxten i den offentliga verksamheten – i kombination med att det offentliga sparandet förbättrades – bidrog till att skapa utrymme för den konkurrensutsatta sektorns tillväxt. Industriproduktionen växte snabbt och redan 1984 var de tidigare stora bytesbalansunderskotten i stort sett eliminerade.

Tecken syntes emellertid snart på att bytesbalansen var på väg att försämrats igen. Detta motverkades av en snabb förbättring av bytesförhållandet – den importerade oljan blev billigare samtidigt som svensk skogsindustri fick allt bättre betalt för sina produkter. Dessutom föll dollarkursen under några år.

Avregleringen av marknaden för krediter till hushållen år 1986 i kombination med en betydande förmögenhetsuppbyggnad, bidrog till att den privata konsumtionen ökade snabbt. Den utrikeshandelsledda expansionen dämpades av att produktionskapaciteten inte räckte till trots att investeringarna ökade påtagligt. För att öka exporten från de konkurrensutsatta sektorerna hade i det läget behövts en dämpning av den inhemska konsumtionen. Istället kom den inhemska konsumtionen att i ökad utsträckning svara för efterfrågetillväxten. Draghjälpen från omvärlden medförde emellertid att denna omsvängning till att börja med fick ett begränsat genomslag i de utrikes betalningarna.

Tabell 1.1 Bidrag till efterfrågetillväxten
Procent av föregående års BNP

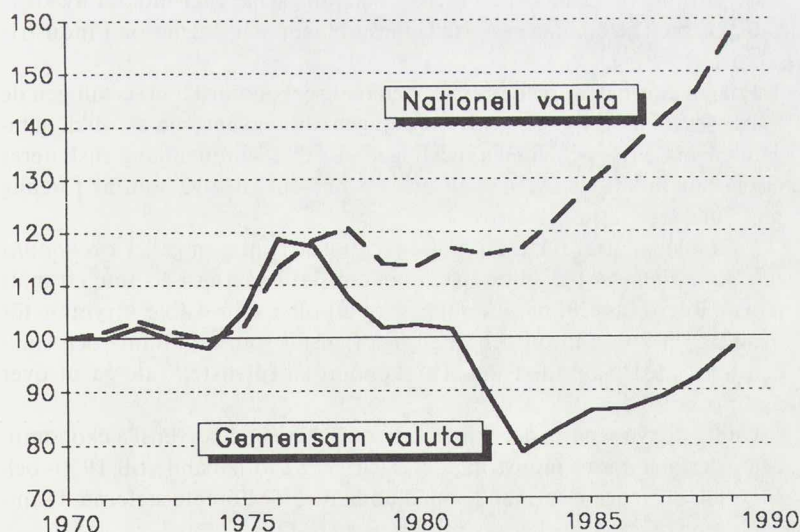
	1981 – 1984	1984 – 1987	1987 – 1990
Konsumtion	0,4	2,7	1,2
Privat konsumtion	0,0	2,2	0,8
Offentlig konsumtion	0,4	0,5	0,4
Kapitalbildning	1,9	-0,2	0,6
Investeringar	0,4	1,0	1,3
Nettoexport	1,5	-1,2	-0,7
Summa BNP	2,3	2,5	1,8

Källor: Statistiska centralbyrån och finansdepartementet.

Gradvis syntes mot slutet av decenniet allt tydligare tecken på överhettning i ekonomin, trots att det offentliga sparandet förstärktes. Tiden efter det kraftiga internationella börsfallet hösten 1987 var oron för en markerad konjunkturavmattning betydande – vilket var en orsak till att inte stabiliseringspolitiken stramades åt hårdare. När den internationella högkonjunkturen sköt fart igen ökade investeringarna kraftigt samtidigt som ekonomin blev alltmer överhettad.

Under hela 1980-talet har pris- och löneökningstakten i den svenska ekonomin legat över motsvarande ökningstakt i omvärlden. Vid ingången till 1990-talet är den förbättring i den relativa enhetsarbetskostnaden som devalveringarna 1981 och 1982 åstadkom i det närmaste utplånad, se diagram 1.1. Samtidigt har emellertid lönsamheten i industrin varit god under i stort sett hela 1980-talet.

Diagram 1.1 Sveriges relativa enhetsarbetskostnad i nationell och gemensam valuta
Index 1970=100

Källor: US department of Labor, statens industriverk och OECD.

Under 1980-talet har sysselsättningen och arbetskraftsutbudet ökat kraftigt. Efterfrågetillväxten har emellertid varit ännu snabbare. Därmed har arbetsmarknaden blivit överhettad, vilket drivit på inflationen. Överhettningen skulle emellertid också kunna beskrivas som en följd av en alltför dålig produktivitetstillväxt.

Det är inte bara sysselsättning och arbetskraftsutbud som har ökat mycket kraftigt under 1980-talet. Till detta kommer, särskilt under senare år, en mycket stark investeringskonjunktur i näringslivet. Ändå har den ekonomiska tillväxten – ökningen av BNP – varit förhållandevis långsam. Orsaken är en för efterkrigstiden unikt låg tillväxt i produktiviteten.

Frågeställningarna i Långtidsutredningen 1990

En liten öppen ekonomi som den svenska påverkas i hög grad av den *internationella utvecklingen*. Särskilt utvecklingen i Europa kan komma att få betydande effekter under 1990-talet. För att kunna göra en meningsfull makroekonomisk analys av den svenska ekonomin krävs en bild av hur den internationella utvecklingen kan gestalta sig.

En god ekonomisk utveckling i omvärlden gynnar i hög grad den svenska ekonomin. Men det finns också problem med den ekonomiska integrationen. Utrymmet för att bedriva en ekonomisk politik som avviker från den i omvärlden har gradvis blivit mer begränsat.

Det ökade beroendet av utlandet minskar möjligheterna att ha en vinstnivå i näringslivet som avviker från den i omvärlden. Under senare år har de svenska företagen i ökad utsträckning investerat i utlandet. En viktig fråga är vad det beror på och vad det kan få för konsekvenser för den industriella utvecklingen i Sverige.

Mot bakgrund av utvecklingen under 1980-talet framstår – i det korta perspektivet – *pris- och lönebildningen* som avgörande för vilken bana den svenska ekonomin leds in på; en väg mot god ekonomisk tillväxt, full sysselsättning och balans i de utrikes betalningarna, eller mot en ny kostnadskris med åtföljande sysselsättningsproblem och stagnation i industri-sektorn.

I några alternativa scenarier för den makroekonomiska utvecklingen de närmaste åren belyser långtidsutredningen konsekvenserna av olika antaganden om pris- och löneutvecklingen. I detta sammanhang diskuteras också hur inflationstakten skall bringas ned till en nivå som är förenlig med full sysselsättning.

En annan central frågeställning i långtidsutredningen gäller *ekonomins tillväxtmöjligheter* på längre sikt. Ekonomisk tillväxt är i sig inte ett mått på välfärdens utveckling. Värdet ligger i att tillväxten skapar utrymme för ökad privat konsumtion och offentliga tjänster som utbildning och sjuk- och hälsovård. Samtidigt får den ekonomiska tillväxten inte gå ut över natur och miljö.

Under de två senaste decennierna har tillväxten i den svenska ekonomin och i flertalet andra industriländer varit svag i förhållande till 1950- och 1960-talen. Nedgången skedde, med undantag för Förenta staterna, i samband med oljeprischockerna i mitten på 1970-talet.

Det är inte helt klarlagt vad som ligger bakom den långsammare produk-

tivitetstillväxten. Man kan dock inte utesluta att den beror på strukturella faktorer. Mot denna bakgrund finns det skäl att diskutera bland annat den inledda skattereformens betydelse för ekonomins funktionssätt.

Den svaga produktivitetstillväxten är också ett problem ur stabiliseringspolitisk synvinkel. Den bidrar i hög grad till den överhettning som uppträtt under senare år. Trots att efterfrågetillväxten i ett internationellt perspektiv ter sig ganska måttlig har produktionen inte kunnat hålla jämna steg.

Tillväxten i ekonomin är beroende av en kontinuerlig förnyelse av näringslivet och av hur arbetskraften fördelas mellan näringslivets olika sektorer. Under 1980-talet har t.ex. den största sysselsättningsexpansionen skett i den privata tjänstesektorn som har en låg uppmätt produktivitet.

Mycket talar för att kraven på *strukturell omvandling* växer under 1990-talet. Bland annat kan utvecklingen inom EG-området och i Östeuropa medföra ökad konkurrens för det svenska näringslivet. En annan viktig drivkraft för 1990-talets strukturuomvandling kan bli åtgärderna inom miljö- och energipolitiken.

Det reser frågan *var* i ekonomin tillväxten kan ske och hur närings- och strukturpolitiken kan utformas för att underlätta anpassningen till de delvis nya förutsättningarna.

Trots att miljön i viktiga avseenden har förbättrats under det senaste decenniet framstår miljöproblemen som en av de stora utmaningarna inför 1990-talet. De beslut som fattas på *miljö- och energiområdet* berör i hög grad samhällets energi- och transportsystem. Det gäller t.ex. besluten om kärnkraftens avveckling, begränsningarna för koldioxidutsläppen samt reduktionen av svavel- och kväveutsläppen.

Det är lätt att föreställa sig att det på kort sikt kan uppstå en konflikt mellan de miljöpolitiska målen och de traditionella målen för den ekonomiska politiken. En viktig fråga är vilka anpassningsproblem som kan uppkomma och hur dessa kan underlättas.

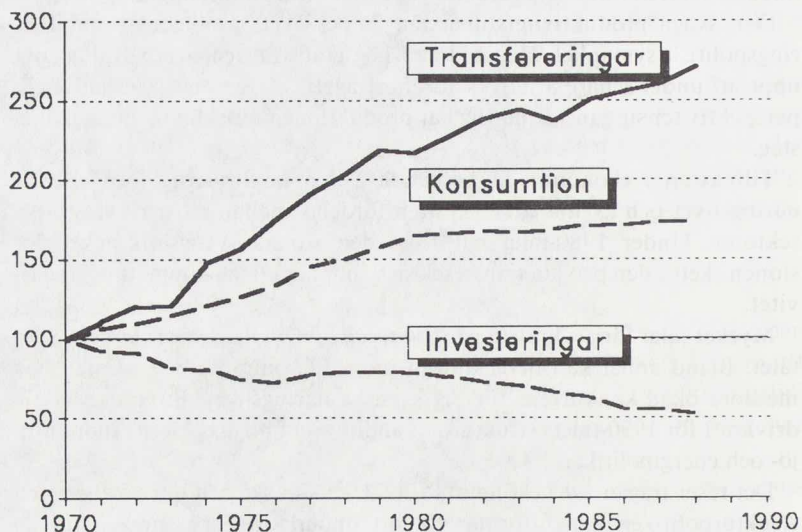
Den offentliga sektorns utveckling spelar stor roll för resursanvändningen i ekonomin. De offentliga utgifterna motsvarar idag ca 60% av BNP, samtidigt som ungefär en tredjedel av de sysselsatta arbetar i den offentliga sektorn. En fortsatt expansion av den offentliga sektorn får konsekvenser för tillväxtpöjligheterna i de konkurrensutsatta delarna av näringslivet. En viktig fråga är därför hur den offentliga sektorns behov av resurser kommer att utvecklas framöver. En annan fråga rör avvägningen mellan olika offentliga utgifter; transfereringar, konsumtion eller investeringar. Under 1980-talet har investeringarna fått stå tillbaka för stigande transfereringsutgifter.

Av en stor offentlig sektor följer ett högt skattetryck. Det samlade uttaget av skatter och avgifter i Sverige motsvarar ca 56% av BNP. Ett högt skattetryck är förenat med samhällsekonomiska kostnader. Skattetrycket är också högre än i flertalet övriga Västeuropeiska länder.

Det talar för att det främst är genom en effektivare hushållning med tillgängliga medel som utrymme kan skapas för insatser på nya områden. Skattetrycket bör inte ökas, utan tvärtom sänkas på sikt. Mot bland annat denna bakgrund diskuteras reformidéer rörande pensionssystemet och hälso- och sjukvården.

Diagram 1.2 Offentliga utgifter i fasta priser

Index 1970=100

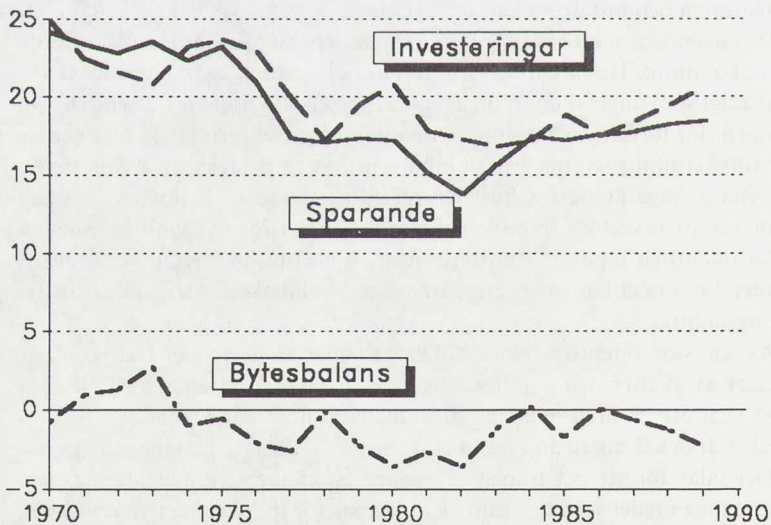
Anm.: Deflaterade med BNP-deflatorn.

Källor: Statistiska centralbyrån och finansdepartementet.

Diagram 1.3 Sparande, investeringar och bytesbalans 1970–1989

Procentuell andel av BNP

Löpande priser

Källor: Statistiska centralbyrån och finansdepartementet.

Det låga sparandet har varit ett centralt problem i den svenska ekonomin under de senaste decennierna. Det har bland annat kommit till uttryck i återkommande underskott i bytesbalansen men också i låga investeringar. Ett för lågt sparande innebär på sikt att kapitalbildningen i ekonomin hämmas. Det medför att de framtida tillväxt- och konsumtionsmöjligheterna minskar.

Under 1980-talet har sparandet i den svenska ekonomin ökat. Det är en följd av att de offentliga finanserna förstärkts. Men det sammanhänger också med den snabba investeringsuppgången. Samtidigt har emellertid hushållens sparande minskat drastiskt. Det har bidragit till överhettningen i ekonomin.

Av diagram 1.3 framgår att det totala sparandet ökat samtidigt som investeringarna ökat ännu mera. Det innebär att ekonomins *finansiella* sparande fallit, vilket tagit sig uttryck i ett alltmer negativt saldo i bytesbalansen. Vi investerar således mer än vi sparar och mellanskillnaden lånar vi från utlandet. Både mot bakgrund av dagens bytesbalansproblem och överhettning och med tanke på de mer långsiktiga tillväxtproblemen är det väsentligt att belysa behovet av ett ökat sparande under 1990-talet, samt förutsättningarna för att det skall tillgodoses.

Den ekonomiska politikens syfte är att öka välfärden i vid mening. En god ekonomisk utveckling innebär inte automatiskt ökad välfärd för alla. Det behövs också en aktiv fördelningspolitik. Därför finns det skäl att peka på en del drag i den ekonomiska utvecklingen under 1990-talet som kan medföra fördelningspolitiska problem.

Den pågående internationaliseringen av ekonomin begränsar gradvis i en del avseende utrymmet för en av omvärlden oberoende fördelningspolitik. Strukturomvandlingen kan komma att drabba utsatta grupper och regioner. Samtidigt ger skattereformen och begränsningarna när det gäller den offentliga sektorns tillväxt nya förutsättningar. Sammantaget talar detta för att fördelningspolitiken kan behöva utvecklas i delvis nya banor.

2 Den internationella utvecklingen

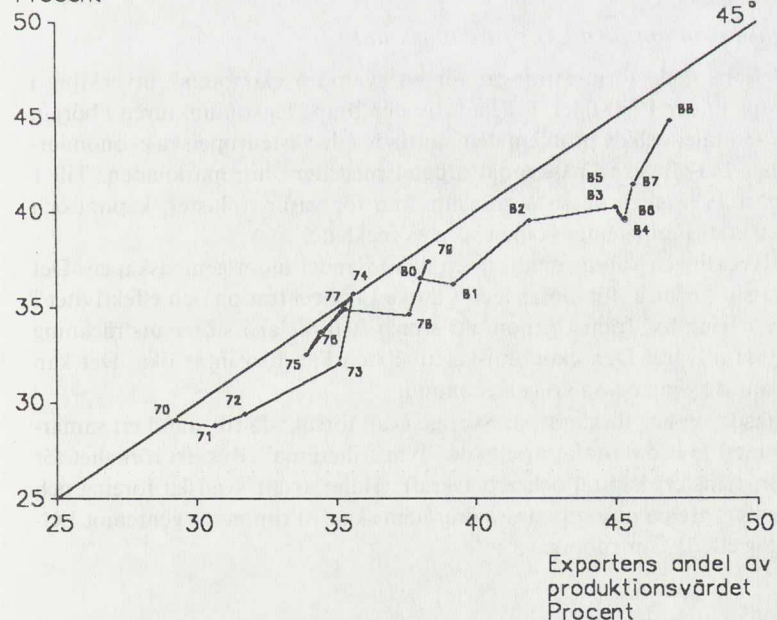
Beroendet av omvärlden ökar

Under hela efterkrigstiden har internationaliseringsgraden ökat. Marknaderna för varor, tjänster, arbetskraft och kapital har successivt integrerats över nationsgränserna. Denna utveckling ger möjligheter till välfärdsvinster. Varu- och tjänsteutbudet blir mer varierat samtidigt som produktionskostnader och priser kan sänkas bl. a. genom att stordriftsfördelar kan tas tillvara och konkurrensen blir hårdare.

Ett påtagligt uttryck för det ökade utlandsberoendet för den svenska ekonomin är att exporten som andel av BNP steg från 24% 1974 till 33% 1988. Konsumtionen av utländska varor har gått i samma riktning. I slutet av 1980-talet slopades också de sista resterna av valutaregleringen i Sverige.

Diagram 2.1 Export respektive importandelar av den inhemska industriproduktionen 1970–1988

Importens andel av
inhemsk förbrukning
Procent

Källa: Statistiska centralbyrån.

Tillgången till internationella varu- och kapitalmarknader ger också svenska hushåll och företag möjlighet att "jämna ut" konsumtion och investeringar över konjunkturcyklerna. Man kan säga att de internationella marknaderna fungerar som en slags "buffert" i lågkonjunkturer.

Men det finns också problem med internationell ekonomisk integration. En liten ekonomi som bedriver en avsevärd handel med omvärlden – som den svenska – blir mer känslig för internationella konjunkturstörningar. Sedan oljeprischockerna i början på 1970-talet har dessa varit kraftigare än tidigare under efterkrigstiden. Effekterna har också varit betydande för den svenska ekonomin.

Villkoren för den ekonomiska politiken påverkas av de alltmer omfattande ekonomiska relationerna med omvärlden. Eftersom den svenska ekonomin är liten bestäms – vid en fast växelkurs – inflationstakt och räntenivå i hög grad utomlands. Möjligheterna att bedriva en av omvärlden oberoende strukturpolitik påverkas också av internationella faktorer. Det kan gälla så olika åtgärder som kapitalbeskattning, jordbruksreglering och miljöavgifter.

Den utveckling som pågår för närvarande innebär emellertid inte något fundamentalt nytt. Tvärtom, har beroendet av omvärlden ökat kontinuerligt under hela efterkrigstiden. Fortfarande är det också t.ex. möjligt att upprätthålla full sysselsättning i en omvärld med hög arbetslöshet. En förutsättning är dock – nu som tidigare – att den svenska arbetsmarknaden fungerar *bättre* än arbetsmarknaderna i konkurrentländerna. Inte heller är det omöjligt att ha en jämnare lönestruktur än i omvärlden. Det förutsätter emellertid att arbetskraftens produktionsförmåga är jämnare fördelad – vilket i sin tur får konsekvenser för inriktningen på t.ex. arbetsmarknads- och utbildningspolitiken.

Svensk ekonomi och EG:s inre marknad

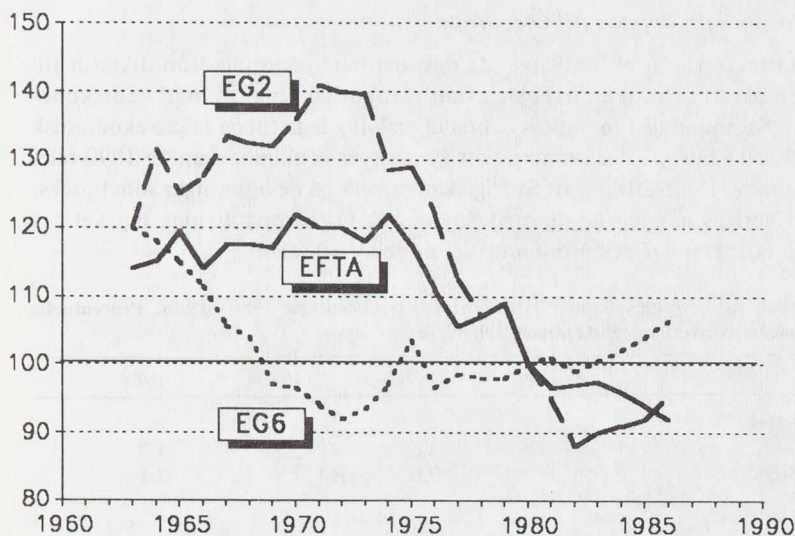
Det finns goda förutsättningar för en gynnsam ekonomisk utveckling i Europa under 1990-talet. Präglade av den djupa lågkonjunkturen i början på 1980-talet och de problem den blottade i de västeuropeiska ekonomierna har EG-länderna påskyndat arbetet med den inre marknaden. Till 1 januari 1993 skall de sista gränshindren för varor, tjänster, kapital och arbetskraft inom gemenskapen vara avvecklade.

Utvecklingen väntas medföra en ökad handel inom gemenskapen. Det kan i sin tur bl. a. förväntas leda till ökad koncentration och effektivitet i EG:s näringsliv, främst genom att stordriftsfördelar i större utsträckning kan tas tillvara. Den ekonomiska tillväxten kan förväntas öka. Det kan förväntas gynna också svensk ekonomi.

Riksdagen har förklarat att Sverige skall försöka få till stånd ett samarbete med EG som omfattar alla de "fyra friheterna", dvs. fri rörlighet för varor, tjänster, kapital och arbetskraft. Målet är att svenska företag och personer inte på något av dessa områden ska diskrimineras gentemot EG-företag eller EG-medborgare.

Diagram 2.2 Sveriges andelar av importen av bearbetade varor till EG och EFTA korrigerade för varu- och ländersammansättning

Index 1980=100

Anm.: EG 2 avser Storbritannien och Danmark, EFTA övriga EFTA-länder. EG6 de sex ursprungliga EG-länderna.

Källa: Lundberg (1989), Svenskt näringsliv och den europeiska integrationen, bilaga 3 till Långtidsutredningen 1990.

Ett fullt deltagande i den inre marknaden kan endast i begränsad utsträckning förväntas påverka strukturomvandlingen mellan branscher i Sverige. Det beror på att produktionsstrukturen på branschnivå redan i utgångsläget är så likartad. Däremot kan integrationen medföra vinster till följd av att produktionen inom olika branscher blir effektivare. Särskilt positiva kan effekterna förväntas bli för leverantörer av system till den offentliga sektorn, t. ex. transportmedels-, tele-, och läkemedelsindustrin.

Skulle Sverige inte uppnå ett fullt deltagande i den inre marknaden finns det en risk att svenska företag kan komma att diskrimineras gentemot EG-företagen. En trolig konsekvens av detta är att svenska företag i ökad utsträckning investerar direkt i EG-området. Eftersom de större svenska företagen redan är etablerade inom EG torde det i första hand vara i mindre och medelstora företag som investeringsbeteendet skulle kunna påverkas av utgången av förhandlingarna.

I EG-debatten har det uttryckts farhågor för att Sverige vid en närmare integration med EG-ländernas arbetsmarknad skulle tvingas "importera arbetslöshet". Rätten för arbetslösa utan löfte om anställning att flytta till ett annat land är dock begränsade. Därför är en invandring i stor skala – med konsekvensen att svensk arbetskraft skulle få svårare att få arbete – i praktiken inte tänkbar.

Erfarenheter visar också att skillnader i efterfrågan på arbetskraft har större effekt på migrationsströmmar än skillnader i arbetslöshet. Det skulle för svensk del snarast innebära en fördel i den meningen att brist på

arbetskraft kan pareras med ökad invandring medan ett sämre läge på arbetsmarknaden inte behöver innebära högre arbetslöshet.

Dörren kan öppnas till Östeuropa

I Östeuropa har ett omvälvande reformarbete påbörjats från diktatur till demokrati och för en övergång från planhushållning till marknadsekonomi. Sammantaget förväntas denna utveckling leda till en högre ekonomisk tillväxt i Europa. Det kommer att gynna svensk ekonomi under 1990-talet – under förutsättning att Sverige kan ta vara på de öppningar som bjudes.

Sveriges handelsutbyte med Sovjet och Östeuropa är idag mycket begränsat. Det har dessutom minskat under 1980-talet.

Tabell 2.1 Sveriges handel med Sovjet och Östeuropa 1980–1988. Procentuella andelar av Sveriges totala import och export

	1980	1985	1988
<i>Import</i>			
Sovjet	3,6	2,2	1,7
Östeuropa	3,0	2,9	2,1
<i>Export</i>			
Sovjet	1,1	1,0	0,6
Östeuropa	1,5	1,5	1,5

Källa: Statistiska centralbyrån.

Det är naturligtvis en rad svårigheter förknippade med de ekonomiska reformer som nu genomförs i Sovjet och flertalet östeuropeiska stater. EG-kommissionen har dock ställt sig positiv till samarbetsavtal med de östeuropeiska länderna under förutsättning att dessa inför demokrati. De båda tyska staterna närmar sig också snabbt varandra. Det skulle kunna påskynda den ekonomiska utvecklingen. Men det är ändå inte troligt att mer betydande positiva effekter för den svenska ekonomin uppstår förrän senare under 1990-talet.

Den geografiska närheten och skillnaderna i komparativa fördelar ger stort utrymme för handel mellan Sverige och de östeuropeiska länderna. Konkurrenten för arbetsintensiva industrier kan komma att öka, men också för en del av de skyddade sektorerna. Det är t.ex. tänkbart att livsmedelsindustrin får ökad konkurrens från Östeuropa.

Om omvandlingsprocessen fortskrider kan också nya och växande marknader öppnas för svensk industri. Utvecklingen förutsätter stora investeringar i infrastruktur, kommunikationssystem och industri, vilket bör leda till ökad exportefterfrågan för svenska industriföretag och byggen-treprenörer. Svenska företag kan också komma att etablera sig i Östeuropa både för att få tillgång till en stor marknad och för att ta vara på de produktionsfördelar som t.ex. en förhållandevis högt utbildad men lågt betald arbetskraft ger.

Det bör dock understrykas att osäkerheten i alla bedömningar som rör Östeuropa är stor. Utvecklingen under de närmaste åren är full av politiska och ekonomiska hinder.

En god utveckling i omvärlden

Efter en djup lågkonjunktur i början på 1980-talet har den ekonomiska utvecklingen i industriländerna varit god. Inflationen har dämpats. Den årliga tillväxten i OECD-området har under en rad år legat runt 3,5%, samtidigt som oljepriserna har fallit i reala termer sedan början på decenniet. Men arbetslösheten är fortfarande hög och de stora finansiella obalanserna som uppkommit mellan de tre största OECD-länderna kan skapa sämre förutsättningar för världsekonomin utveckling.

Makroekonomiska faktorer som efterfrågeutvecklingen och förändringar i kapacitetsutnyttjande påverkar den ekonomiska tillväxten på kort sikt. På lång sikt bestäms däremot den ekonomiska tillväxten av tillgången på produktionsfaktorer och deras produktivitet.

Under 1990-talet väntas befolkningstillväxten mattas av något i OECD-området och befolkningen i arbetsför ålder bedöms öka med bara ca 0,2% per år fram till sekelskiftet. Samtidigt finns det dock utrymme för att öka arbetskraftsutbudet dels genom en uppgång i den kvinnliga förvärvsfrekvensen, dels genom att minska arbetslösheten. En fortsatt invandring till industriländerna från andra delar av världen kan också ge ett positivt tillskott till arbetskraftsutbudet.

Produktiviteten i OECD-området bedöms växa med ca 2% per år. Produktiviteten beror i hög grad på den tekniska utvecklingen. Under det senaste decenniet har det skett teknologiska genombrott inom t. ex. elektronikområdet. Historiska erfarenheter visar att det tar tid innan tekniska innovationer av detta slag slår igenom i produktionssystemet och därmed i den uppmätta produktiviteten.

Diagram 2.3 visar arbetskraftens och kapitalets produktivitetstillväxt i olika industribranscher i Storbritannien. Som framgår har tillväxttakten varit högst i de branscher där förutsättningarna för att ta till sig den nya teknologin bör ha varit bäst – elektronik, dataindustri etc. Det talar för att det kan finnas en betydande potential för produktivitetstillväxt också i andra branscher när den nya teknologin väl slagit igenom.

En annan grund för optimism utgörs av de strukturella förändringar som genomförs i många OECD-länder för att effektivisera resursanvändningen. Dit hör skattereformer och avregleringar. I samma riktning verkar integrationssträvandena i Västeuropa.

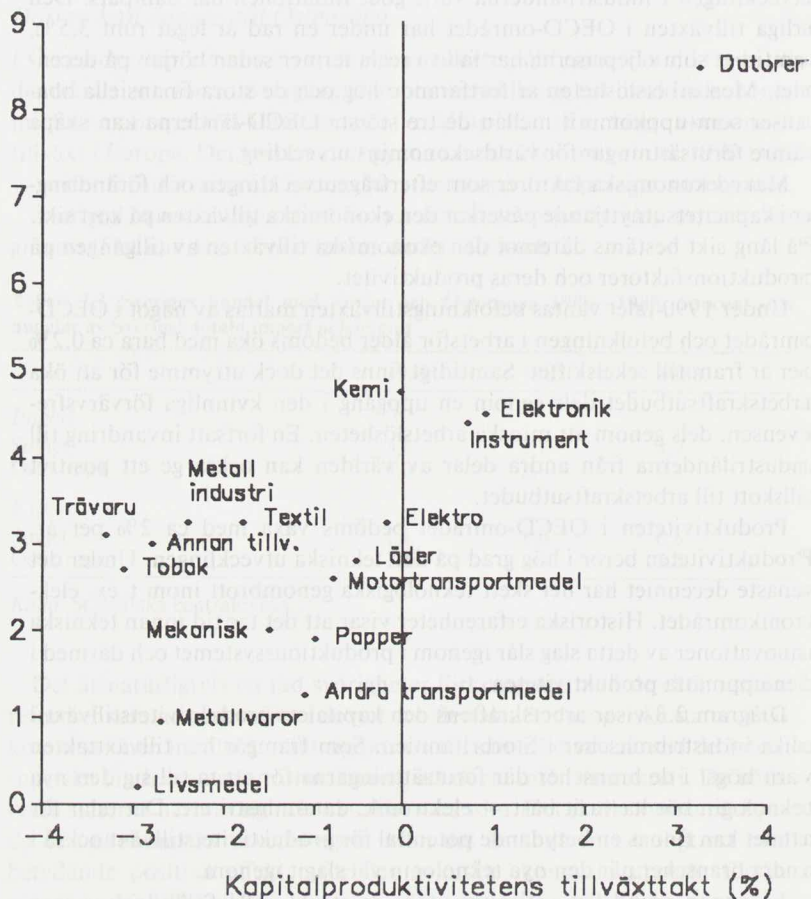
Sammantaget bedöms *BNP-tillväxten* i OECD-området uppgå till ca 3% per år i början av 1990-talet, vilket är mer än den genomsnittliga ökningen under de två senaste decennierna.

Mot denna bakgrund väntas *världshandeln* fortsätta öka med 5–6% per år under 1990-talet. Under hela efterkrigstiden har det internationella handelsutbytet vuxit stadigt. En markant uppgång kan noteras mot slutet av 1980-talet och mycket tyder på att drivkrafterna bakom de senaste årens uppsving fortsätter att verka framöver.

Den höga investeringsnivån under de senaste åren bör resultera i en högre produktivitetstillväxt och en förbättrad produktionskapacitet, vilket ger goda utsikter till en hög ekonomisk tillväxt utan inflationstryck. *Inflationen* i OECD-området beräknas ligga kvar på den lägre nivå som nåtts under slutet av 1980-talet dvs. ca 4%, se tabell 2.2.

Diagram 2.3 Tillväxt i arbetskraftens och kapitalets produktivitet. Tillverkningsindustrin i Storbritannien 1948–1984

Arbetsproduktivitetsens tillväxttakt (%)

Källa: Freeman, C. och Soete, L. (1987), *Technical Change and Full Employment*, Oxford, Basil Blackwell.

Tabell 2.2 BNP-tillväxt och inflation i OECD-länderna

Årlig procentuell förändring

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1990–2000
BNP-tillväxt							
Förenta staterna	1 3/4	2 1/4	2 1/2	3	3	3	3
Japan	4 1/4	4	4	4	4	4	4
Förbundsrepubliken Tyskland	3 1/2	3 1/4	3	3	3	3	3
Norden ^a	2	2 1/4	2 1/2	2 1/2	2 1/2	2 1/2	2 1/2
OECD Europa	2 3/4	2 3/4	2 3/4	3	3	3	3
OECD-totalt	2 3/4	2 3/4	2 3/4	3	3	3	3
Inflation							
OECD	4 1/2	4 1/4	4 1/4	4	4	4	4

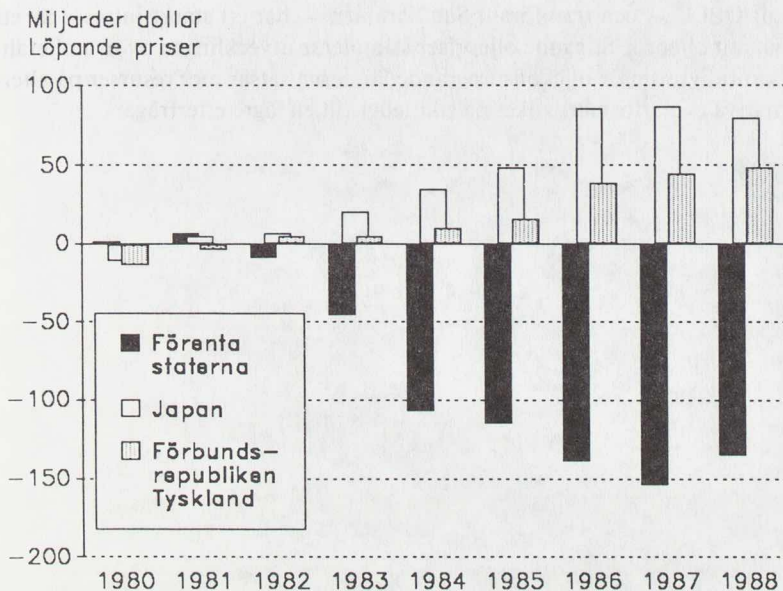
^a Exklusive Sverige.

Källa: Finansdepartementet.

Några osäkerhetsmoment

Utgångspunkten för bedömningarna av den ekonomiska utvecklingen i OECD-området har varit att de externa obalanser som uppkommit under 1980-talet kan reduceras på ett sätt som inte medför en recession. Under en stor del av 1980-talet har i Förenta staterna förts en expansiv finanspolitik. Det har i kombination med en förhållandevis stram politik i Förbundsrepubliken Tyskland och i Japan medfört att ett kraftigt underskott i Förenta staternas bytesbalans speglas av motsvarande överskott i de båda andra ländernas utrikesbetalningar, se diagram 2.4.

Diagram 2.4 Bytesbalansen i Förenta Staterna, Japan och Förbundsrepubliken Tyskland 1980–1988

Källa: OECD, Economic Outlook No 45, 1989.

Ett fortsatt underskott i den amerikanska bytesbalansen kan medföra att förtroendet för den amerikanska ekonomin minskar. Det kan leda till en depreciering av dollarn och ge upphov till ökad inflation i Förenta Staterna. I en sådan situation är det troligt att penningpolitiken stramas åt med stigande räntor som följd, vilket kan få negativa konsekvenser för världsekonomin.

För de skuldtyngda utvecklingsländerna kan ett högre ränteläge få mycket allvarliga konsekvenser. Även om det idag inte förefaller troligt, kan det inte uteslutas att dessa länder då helt ställer in sina betalningar.

Dessutom kan fortsatta obalanser leda till oro på de finansiella marknaderna med kraftiga svängningar i växelkurserna som resultat. Obalanserna skapar också en grogrund för ökad protektionism, som riskerar att få kännbara effekter på världsekonomin.

På längre sikt utgör också de tendenser som finns till regionalisering av världshandeln en risk för minskad öppenhet i det ekonomiska systemet.

Under senare år har bilaterala och regionala handelsavtal kommit att spela en allt större roll. Samtidigt har s. k icke-tariffära handelshinder blivit vanligare och antalet handelspolitiska konflikter ökat.

Riskerna på oljemarknaden

En annan osäkerhet i bedömningen gäller prisutvecklingen på olja och andra råvaror. Oljepriserna har antagits stiga successivt till 25–27 dollar per fat fram till sekelskiftet. En oväntat hög efterfrågan och ett starkt sammanhållet OPEC kan dock leda till ett högre oljepris än det som förutspåts.

Mot en kraftig prisökning på olja under 1990-talet talar ändå det faktum att OPEC – och framförallt Saudiarabien – har ett starkt intresse av ett stabilt oljepris. Stigande oljepriser stimulerar utvecklingen av nya oljefält, samtidigt som de oljekonsumerande länderna satsar mer resurser på alternativa energiformer, vilket på sikt leder till en lägre efterfrågan.

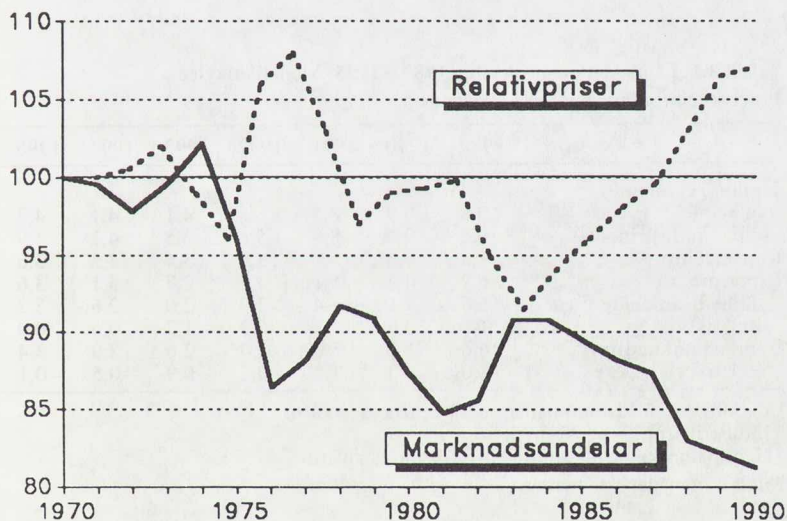
3 De närmaste åren

Inflationen är hotet

Devalveringarna 1981 och 1982 medförde att det svenska näringslivets konkurrenskraft förbättrades och ökade företagens vinster. Sedan dess har priser och löner under en följd av år ökat snabbare i Sverige än i det svenska näringslivets konkurrentländer. Konkurrenskraften har därmed kontinuerligt försämrats och de relativa kostnaderna är tillbaka på nivåer motsvarande de i början på 1980-talet. I denna mening finns inte längre några återstående "devalveringsvinster", se diagram 3.1.

Diagram 3.1 Sveriges marknadsandelar och relativpriser för export av bearbetade varor

Index 1970=100

Källor: Konjunkturinstitutet och finansdepartementet.

Ännu har denna utveckling i begränsad utsträckning påverkat tillväxten, sysselsättningen och lönsamheten i svenskt näringsliv. Frågan är emellertid vad som händer om utvecklingen fortsätter enligt historiska mönster.

I långtidsutredningen analyseras pris- och löneutvecklingen under den första hälften av 1990-talet med utgångspunkt från fyra olika scenarier. Mest uppmärksamhet ägnas den sk *modellkalkylen* som är ett försök att inom ramen för en ekonometrisk modell utnyttja historiska samband för

att bedöma utvecklingen 1990–1995. Den visar med andra ord vad som kan tänkas ske om den svenska ekonomin ”uppför sig” som den gjort under 1970- och 1980-talen även under de kommande åren.

Med en fortsatt löneökningstakt på ca 9–10% under 1990 och 1991 försämras det ekonomiska läget snabbt. Näringslivets konkurrenskraft försvagas, arbetslösheten stiger och produktionsutvecklingen dämpas.

Tillsammans med en fortsatt låg produktivitetstillväxt innebär de höga lönestegringarna en kraftig uppgång i näringslivets produktionskostnader. Dessa kostnader övervältras till en del på högre priser. Därmed förlorar svenskt näringsliv snabbt marknadsandelar både på export- och hemmamarknaderna. Men de högre kostnaderna medför också fallande vinstnivåer.

Den försämrade lönsamheten innebär att den goda investeringsutvecklingen under slutet av 1980-talet bryts. Under 1991 och 1992 beräknas bruttoinvesteringarna falla med närmare 11%. Effekterna på produktion och sysselsättning av den försämrade konkurrenskraften och investeringsfallet blir påtagliga.

Under 1990–1992 ökar BNP i genomsnitt med 1% per år. År 1991 blir tillväxten bara 0,6%. Det kan jämföras med en tillväxt på nära 3% i omvärlden. Den svaga tillväxten medför en gradvis uppgång i arbetslösheten till drygt 2% under 1990-talets första år. Därmed dämpas löneökningstakten, se tabell 3.1.

Tabell 3.1 Löne- och prisutveckling 1989–1995. Modellkalkylen
Procentuell förändring från föregående år

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Timlön i ekonomin som helhet	9,8	9,9	8,3	6,6	4,1	4,1	4,7
därav industrin	10,2	9,0	8,8	5,6	3,5	4,1	4,9
Konsumentpris	6,3	8,6	8,1	3,9	3,4	3,3	3,6
Exportpris	6,2	4,2	5,1	3,2	2,7	3,1	3,6
därav bearbetade varor	6,0	4,1	5,4	2,9	2,0	2,6	3,2
Relativpris ^a	1,2	0,6	1,8	-0,3	-1,2	-0,6	0,0
Hemmamarknadspris ^b	6,6	5,2	5,0	3,3	2,6	3,0	3,4
Relativpris ^c	1,0	2,3	1,5	-0,2	-0,9	-0,5	-0,1

^a Exportpris/världsmarknadspris för bearbetade varor.

^b Industrivaror.

^c Hemmamarknadspris/importpris för industrivaror.

Källa: Finansdepartementet.

Från och med 1993 bedöms lönerna kunna växa i en takt som ungefär motsvarar den i konkurrentländerna, 4–5%. Denna löneanpassning möjliggör en relativt snabb återhämtning av ekonomin. De lägre nominella löneökningarna leder, via effekterna på utrikeshandeln och investeringsutvecklingen, till en avsevärd förbättring av BNP. Tillväxten är vid slutet av femårsperioden 2,5%, se tabell 3.2.

Tabell 3.2 Försörjningsbalans och vissa nyckeltal 1989–1995. Modellkalkylen
 Procentuell förändring från föregående år. 1985 års priser

	1989 ^a	1990	1991	1992	1993	1994	1995
<i>Försörjningsbalans</i>							
BNP	1,8	1,0	0,6	1,5	2,4	2,5	2,5
Import	6,1	3,5	1,4	1,1	3,7	4,9	5,3
varor	6,4	3,1	0,8	1,0	4,0	5,1	5,6
tjänster	4,3	5,6	4,2	2,0	2,5	3,7	4,0
<i>Tillgång</i>	3,0	1,7	0,8	1,4	2,8	3,2	3,3
Privat konsumtion	0,8	1,7	2,6	2,1	2,0	1,8	1,9
Offentlig konsumtion	1,4	1,7	1,6	1,8	1,8	1,8	1,8
Stat	1,3	2,0	0,0	0,6	0,6	0,6	0,6
Kommuner	1,4	1,6	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2
Bruttoinvesteringar	6,2	1,4	-6,5	-4,4	2,8	3,9	4,5
Näringsliv exkl. bostäder	7,8	1,4	-10,1	-6,8	4,7	6,2	7,0
därav industri	10,1	-2,3	-12,2	-5,9	6,6	9,5	7,9
Bostäder	4,4	-0,5	-0,7	-1,0	-1,0	-1,0	-1,0
Offentliga myndigheter	1,2	5,0	2,8	1,1	1,1	1,1	1,1
Lagerinvesteringar ^b	0,7	0,0	0,0	0,0	-0,2	0,0	0,0
Export	3,6	2,0	1,9	3,2	5,1	5,9	5,7
varor	3,6	2,3	2,0	3,1	5,2	6,1	6,0
tjänster	3,5	0,3	1,4	3,7	4,4	4,7	4,5
<i>Användning</i>	3,0	1,7	0,8	1,4	2,8	3,2	3,3
Inhemsk efterfrågan	2,7	1,6	0,4	0,7	1,9	2,1	2,3
Nettoexport ^b	-0,9	-0,6	0,2	0,8	0,5	0,4	0,2
<i>Nyckeltal</i>							
Konsumentpris ^c	6,3	8,6	8,1	3,9	3,4	3,3	3,6
Arbetslöshet (%)	1,4	1,6	2,1	2,3	2,3	2,1	1,9
Timplöner	9,8	9,9	8,3	6,6	4,1	4,1	4,7
Exportnetto (miljarder kr.)	9,4	8,7	17,5	25,8	29,2	33,3	37,4
Bytesbalans (miljarder kr.)	-28,2	-41,4	-45,3	-38,3	-34,8	-31,6	-29,0
Finansiellt sparande i							
offentlig sektor (miljarder kr.)	60,3	50,3	42,6	39,4	35,5	46,6	58,0
Real disponibel inkomst	3,3	3,0	4,0	2,8	2,0	1,7	1,9
Produktivitet i näringslivet	0,3	0,3	0,8	2,2	2,6	2,0	1,8
därav industrin	2,5	1,0	1,8	3,6	4,4	3,6	3,0
Bruttovinstandel i industrin (%)	27,6	24,4	22,4	22,4	23,9	25,1	25,9

^a Försörjningsbalansen för 1989 är hämtad från Preliminär nationalbudget för 1990 (PNB).

^b Förändringar i procent av föregående års BNP.

^c Implicit deflator för privat konsumtion. Årsgenomsnitt.

Källa: Finansdepartementet.

Både den privata och den offentliga konsumtionen växer snabbare än BNP. I modellkalkylen går hela den ekonomiska tillväxten under 1990-talets första år åt till konsumtion. Kapitalbildningen är alltså mycket svag.

Den offentliga konsumtionen bedöms komma att växa med ca 1,6% per år. Inom den offentliga sektorn är det framförallt kommunerna som växer. Med en tillväxt på 2% i kommunerna finns förutsättningar att bygga ut barnomsorgen i den takt som riksdagen lagt fast. Utrymmet för att expandera andra verksamheter är då emellertid starkt begränsat.

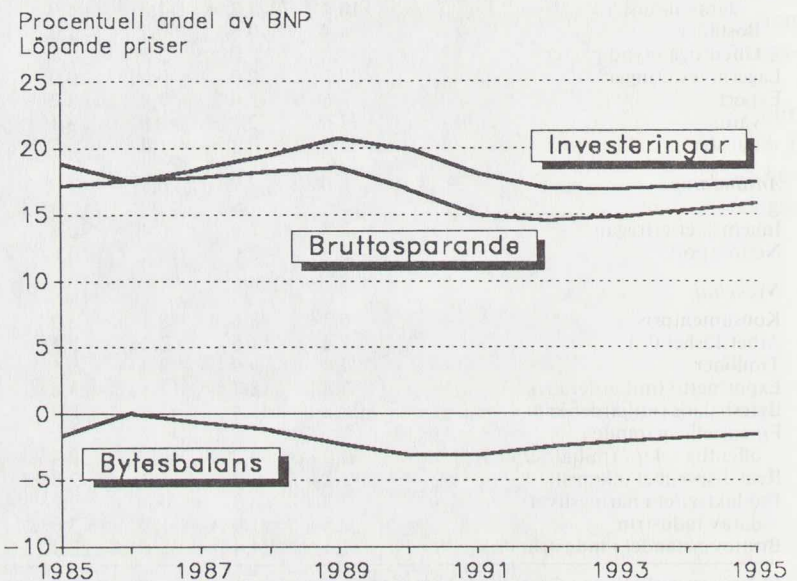
Den privata konsumtionen har vuxit snabbt under senare år, samtidigt som hushållen ökat sin skuldsättning. Mycket tyder på att hushållen kommer att öka sitt sparande under de närmaste åren. Skattereformen, in-

komstutvecklingen och det faktum att den ökade upplåningen i samband med kreditmarknadsavregleringen börjar klinga av talar för ett högre hushållssparande.

Hushållens reala disponibla inkomster ökar år 1991 i modellkalkylen med 4%. Det hänger bl. a. samman med att skattereformens andra steg då genomförs, vilket skapar utrymme för såväl ett förbättrat sparande som ökad konsumtion. Därmed fortsätter konsumtionen att växa förhållandevis snabbt.

Trots den kraftiga investeringsnedgången bedöms bytesbalansens saldo under 1990-talets första år vara negativt. Underskottet bedöms dock kunna minska under prognosperioden från ca -3% av BNP till -1,5% av BNP, se diagram 3.2.

Diagram 3.2 Sparande, investeringar och bytesbalans. 1985–1995

Källor: Konjunkturinstitutet och finansdepartementet.

Det är främst i företagssektorn som det finansiella sparandet är negativt. Det förklaras i huvudsak av vinstnedgången under decenniets första år, men också av ett försämrat räntenetto. Det senare hänger samman med att företagens direktinvesteringar och aktieköp i utlandet ökat kraftigt under senare delen av 1980-talet och att företagen betalar räntor på de lån de tagit upp i utlandet när de investerat.

Bytesbalansens utveckling framöver beror därför i hög grad på i vilken utsträckning företagen väljer att fortsätta investera i utlandet och i vilken mån vinstmedlen förs hem till Sverige. Den är därför ovanligt svår att prognosticera.

Om "investeringsklimatet" i Sverige förbättras kan företagen förväntas ta hem vinstmedlen i större utsträckning – med påföljande förbättring i bytesbalansen.

Snabbare lönedämpning

Det finns förutsättningar för en gynnsammare utveckling under 1990-talets första år än vad som framgår av modellkalkylen. Det kräver dock att löneökningstakten dämpas i ett tidigare skede. Den genomgripande förändring av skattesystemet som nu genomförs erbjuder ett tillfälle att bryta löne- och prisspiralen. En uppgång i reallönerna och de disponibla inkomsterna kan nämligen erhållas vid mycket låga nominella löneökningar år 1991. Dessutom väntas sänkningen av marginalskatterna leda till ett ökat arbetskraftsutbud. Det kan förväntas bidra till att det ansträngda efterfrågeläget på arbetsmarknaden dämpas något.

Tabell 3.3 Försörjningsbalans och vissa nyckeltal 1989–1995. Alternativet med tidig lönedämpning

Procentuell förändring från föregående år. 1985 års priser

	1989 ^a	1990	1991	1992	1993	1994	1995
<i>Försörjningsbalans</i>							
BNP	1,8	1,1	1,5	1,8	2,2	2,3	2,2
Import	6,1	3,3	1,5	2,5	4,4	4,9	4,9
varor	6,4	3,0	1,6	2,5	4,7	5,1	5,1
tjänster	4,3	4,7	1,1	2,3	3,0	3,7	3,9
Tillgång	3,0	1,7	1,5	2,0	2,9	3,0	3,0
Privat konsumtion	0,8	1,4	2,6	1,7	1,9	1,8	1,7
Offentlig konsumtion	1,4	1,7	1,6	1,8	1,8	1,8	1,8
Stat	1,3	2,0	0,0	0,6	0,6	0,6	0,6
Kommuner	1,4	1,6	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2
Bruttoinvesteringar	6,2	1,4	-5,3	-1,7	3,8	3,9	4,1
Näringsliv exkl. bostäder	7,8	1,4	-8,3	-2,5	6,1	6,1	6,4
därav industri	10,1	-1,4	-9,0	2,7	10,5	10,4	7,8
Bostäder	4,4	-0,5	-0,7	-1,0	-1,0	-1,0	-1,0
Offentliga myndigheter	1,2	5,0	2,8	1,1	1,1	1,1	1,1
Lagerinvesteringar ^b	0,7	0,0	0,0	0,0	-0,2	0,0	0,0
Export	3,6	2,3	3,8	4,4	5,0	5,2	5,0
varor	3,6	2,6	3,8	4,4	5,1	5,3	5,1
tjänster	3,5	0,9	4,0	3,9	4,1	4,3	4,2
Användning	3,0	1,7	1,5	2,0	2,9	3,0	3,0
Inhemsk efterfrågan	2,7	1,5	0,7	1,1	2,0	12,2	2,2
Nettoexport ^b	-0,9	-0,4	0,9	0,7	0,2	0,1	0,0
<i>Nyckeltal</i>							
Konsumentpris ^c	6,3	7,9	5,2	3,5	3,6	3,7	3,9
Arbetslöshet (%)	1,4	1,6	1,7	1,7	1,7	1,8	1,8
Timplöner	9,8	8,7	3,0	5,3	4,9	5,1	5,4
Exportnetto (miljarder kr.)	9,4	8,4	14,3	22,3	26,1	29,8	34,1
Bytesbalans (miljarder kr.)	-28,2	-41,4	-47,5	-40,8	-37,2	-34,6	-32,2
Finansiellt sparande i offentlig sektor (miljarder kr)	60,3	49,6	39,2	44,4	45,8	55,9	65,4
Real disponibel inkomst	3,3	2,8	3,2	2,1	2,3	2,1	2,1
Produktivitet i näringslivet	0,3	0,4	1,4	2,2	2,2	1,9	1,7
därav industrin	2,5	1,2	2,6	3,4	3,7	3,2	2,9
Bruttovinstandel i industrin (%)	27,6	25,1	26,2	27,1	28,4	29,5	30,3

^a Försörjningsbalansen för 1989 är hämtad från Preliminär nationalbudget för 1990 (PNB).

^b Förändringar i procent av föregående års BNP.

^c Implicit deflator för privat konsumtion. Årsgenomsnitt.

Källa: Finansdepartementet.

Om löneökningarna bromsas till 3–4% redan 1991 undviks en fortsatt vinstnedgång och investeringsfallet begränsas. Då behöver heller inte löneanpassningen föregås av ökad arbetslöshet. För att inte inflationen åter skall stiga över nivån i omvärlden är det dock nödvändigt att efterfrågetrycket på arbetsmarknaden dämpas något jämfört med idag.

Även med en snabbare löneanpassning försämras tillväxten under de första åren, men i mindre omfattning eftersom investeringsnedgången och marknadsandelsförlusterna inte blir fullt så kraftiga som i modellkalkylen. Mot slutet av perioden är tillväxten närmare 2,5%, dvs. ungefär som i modellkalkylen, se tabell 3.3.

I ett scenario med tidig lönedämpning ökar förtroendet för den svenska ekonomins stabilitet. Företagen kan då förväntas välja att i större utsträckning ta hem vinsterna från utlandet. Det får en positiv effekt på bytesbalansen.

Jämfört med kostnadskrisen under 1970-talet framstår båda dessa scenarier som relativt idylliska. Därför kan det vara värt att påminna om två väsentliga skillnader jämfört med då. Dels förutsätts den internationella efterfrågan fortsätta växa snabbt. Dels bedrivs i båda alternativen en stram ekonomisk politik. Uppgången i arbetslösheten motverkas inte – som under 1970-talet – med en expansiv ekonomisk politik och en snabbt ökande offentlig sysselsättning.

Om överhettningen på arbetsmarknaden blir bestående finns det lite som talar för att lönerna kommer att anpassas nedåt. En expansiv inriktning på finanspolitiken eller en fortsatt hög konsumtionsefterfrågan i hushållen kan försvåra eller omöjliggöra en nedväxling av de nominella lönerna till de nivåer som råder i omvärlden.

Fördjupad kostnadskris

Sverige har fast växelkurs. Syftet med denna politik är att begränsa inflationen och öka den ekonomisk-politiska stabiliteten. En politik med rörliga växelkurser skulle i en ekonomi som den svenska riskera att leda till mycket snabb inflation och lägre ekonomisk tillväxt.

Eftersom Sverige har en fast växelkurs kommer fortsatt höga nominella pris- och löneökningar att leda till en fördjupad kostnadskris med en lång stagnationsperiod, hög arbetslöshet och svag kapitalbildning som följd. Förr eller senare kommer en anpassning av reallönerna att ske, annars kan inte vinstnivåerna i näringslivet återställas och investeringarna åter börja öka.

I ett tredje scenario beskrivs en process med mer långsam löneanpassning. Först år 1995 är pris- och löneökningstakten i nivå med omvärldens.

Den utdragna kostnadsanpassningen väntas medföra att räntan ligger kvar på en hög nivå under första hälften av 1990-talet. Tillsammans med en kontinuerlig försämring av vinsterna leder detta till en betydligt kraftigare investeringsnedgång. Svenskt näringsliv förlorar också snabbt marknadsandelar på export- och hemmamarknaderna. Effekterna på tillväxt och sysselsättning blir därför betydligt större än i de båda tidigare scenarierna, se tabell 3.4

Tabell 3.4 Försörjningsbalans och vissa nyckeltal 1989–1995. Alternativet med långsam löneanpassning

Procentuell förändring från föregående år. 1985 års priser

	1989 ^a	1990	1991	1992	1993	1994	1995
<i>Försörjningsbalans</i>							
BNP	1,8	1,0	0,6	0,8	1,2	1,6	1,9
Import	6,1	3,5	1,4	1,1	3,2	3,9	4,4
varor	6,4	3,1	0,8	0,8	3,3	4,1	4,7
tjänster	4,3	5,6	4,2	2,6	2,5	3,2	3,2
<i>Tillgång</i>	3,0	1,7	0,8	0,9	1,8	2,3	2,6
Privat konsumtion	0,8	1,7	2,6	1,8	2,0	1,9	1,9
Offentlig konsumtion	1,4	1,7	1,6	1,8	1,8	1,8	1,8
Stat	1,3	2,0	0,0	0,6	0,6	0,6	0,6
Kommuner	1,4	1,6	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2
Bruttoinvesteringar	6,2	1,4	-6,5	-5,4	-1,7	-1,0	0,4
Näringsliv exkl. bostäder	7,8	1,4	-10,1	-8,4	-2,7	-1,5	0,8
därav industri	10,1	-2,3	-12,2	-9,7	-4,8	-3,2	-1,6
Bostäder	4,4	-0,5	-0,7	-1,0	-1,0	-1,0	-1,0
Offentliga myndigheter	1,2	5,0	2,8	1,1	1,1	1,1	1,1
Lagerinvesteringar ^b	0,7	0,0	0,0	0,0	-0,2	0,0	0,0
Export	3,6	2,0	1,9	2,2	3,6	4,7	5,2
varor	3,6	2,3	2,0	2,1	3,6	4,9	5,3
tjänster	3,5	0,3	1,4	2,8	3,6	4,1	4,5
<i>Användning</i>	3,0	1,7	0,8	0,9	1,8	2,3	2,6
Inhemsk efterfrågan	2,7	1,6	0,4	0,4	1,1	1,3	1,6
Nettoexport ^b	-0,9	-0,6	0,2	0,4	0,1	0,3	0,3
<i>Nyckeltal</i>							
Konsumentpris ^c	6,3	8,6	8,7	4,7	4,2	4,0	3,7
Arbetslöshet (%)	1,4	1,6	2,1	2,5	2,9	3,3	3,4
Timlöner	9,8	9,9	8,3	7,9	6,7	5,9	5,3
Exportnetto (miljarder kr.)	9,4	8,7	17,5	25,5	29,7	34,5	38,7
Bytesbalans (miljarder kr.)	-28,2	-41,5	-45,3	-38,8	-34,8	-30,9	-28,2
Finansiellt sparande i offentlig sektor (miljarder kr)	60,3	50,4	43,0	38,0	37,1	36,5	38,6
Real disponibel inkomst	3,3	3,0	4,0	2,2	2,2	2,0	1,9
Produktivitet i näringslivet	0,3	0,3	0,8	1,7	2,0	2,0	2,0
därav industri	2,5	1,0	1,8	2,6	3,3	3,5	3,4
Bruttovinstandel i industrin (%)	27,6	24,4	22,4	21,3	20,8	20,8	21,0

^a Försörjningsbalansen för 1989 är hämtad från Preliminär nationalbudget för 1990 (PNB).

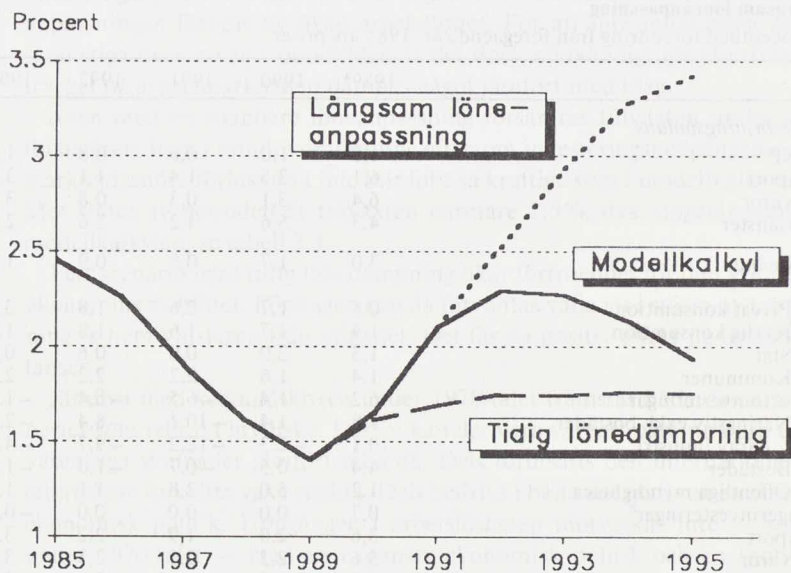
^b Förändringar i procent av föregående års BNP.

^c Implicit deflator för privat konsumtion. Årsgenomsnitt.

Källa: Finansdepartementet.

BNP växer långsamt, med bara 1,2% per år i genomsnitt. Samtidigt stiger den öppna arbetslösheten till 3,5% 1995. Det är med svenska mått mätt en mycket hög nivå, se diagram 3.3.

Diagram 3.3 Arbetslöshet i procent av arbetskraften 1985–1995

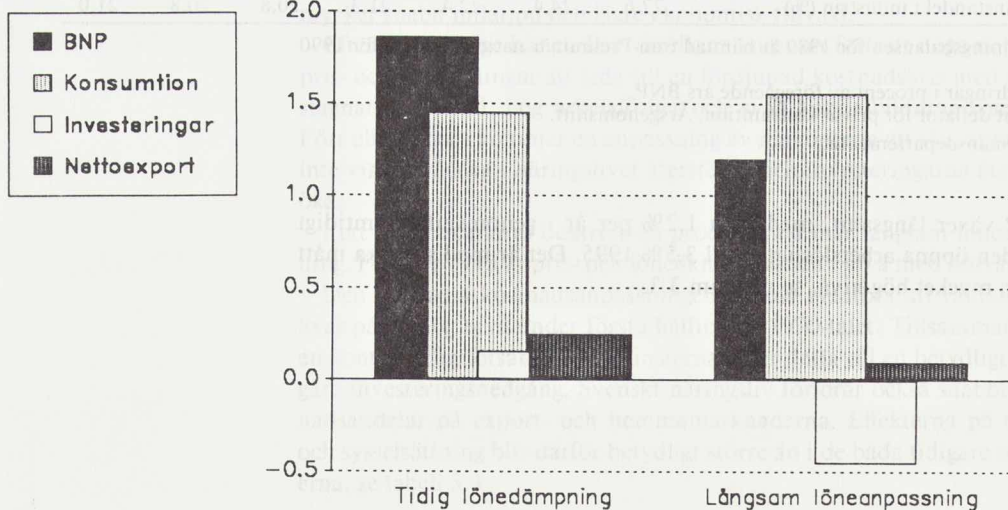

Källa: Finansdepartementet.

Ett bekymmersamt inslag i bilden är att den tillväxt som kommer till stånd är helt konsumtionsledd. Trots att den ekonomiska tillväxten är svag ökar den privata konsumtionen lika snabbt som i modellkalkylen, se diagram 3.4. Kapitalbildningen ger i detta alternativ ett negativt bidrag till BNP-tillväxten. En dålig grund läggs således för utvecklingen under resten av 1990-talet.

Diagram 3.4 Bidrag till BNP-tillväxten 1991–1995

Förändring i procent av BNP
Årliga genomsnitt, 1985 års priser

Källa: Finansdepartementet.

Sämre omvärldsbild

Den långsamma löneanpassningen framstår som än mer bekymmersam om den kombineras med en mer pessimistisk omvärldsbild. En lägre ekonomisk tillväxt i omvärlden tillsammans med snabbare oljeprisstegringar än vad som hittills förutsatts skärper naturligtvis ytterligare kraven på en anpassning av den inhemska kostnadsutvecklingen.

Den minskade efterfrågan från omvärlden innebär en drastisk försämring av arbetsmarknadsläget; arbetslösheten drivs redan år 1992 upp till 3%. Därefter stiger den ytterligare till 4% mot slutet av prognosperioden. Samtidigt uppgår den genomsnittliga tillväxten i ekonomin bara till ca 0,8% per år, se tabell 3.5.

Tabell 3.5 Vissa nyckeltal 1989–1995. Alternativet med långsam löneanpassning och sämre internationell tillväxt

Procentuell förändring från föregående år. 1985 års priser

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
BNP	1,8	1,0	0,1	0,4	0,9	1,2	1,5
Export	3,6	2,0	0,8	0,7	2,3	3,7	4,3
Import	6,1	3,5	0,7	0,1	2,0	2,6	3,1
Bruttoinvesteringar	6,2	1,4	-7,1	-6,1	-2,4	-1,8	-0,3
Privat konsumtion	0,8	1,7	2,2	1,6	1,7	1,2	1,1
Timplöner	9,8	9,9	8,5	7,8	5,9	4,4	3,3
Konsumentpris ^a	6,3	8,6	8,7	5,0	3,8	3,2	2,7
Real disponibel inkomst	3,3	3,0	3,6	1,9	1,9	1,3	1,1
Sysselsättning, personer	1,5	0,7	-0,1	-0,5	-0,5	-0,4	0,0
Arbetslöshet (%)	1,4	1,6	2,3	2,9	3,5	4,0	4,3
Exportnetto (miljarder kr.)	9,4	8,7	12,6	14,6	13,6	13,7	13,1
Bruttovinstandel i industrin (%)	27,6	24,4	21,9	20,5	20,2	20,8	22,0

^a Implicit deflator för privat konsumtion. Årsgenomsnitt.

Källa: Finansdepartementet.

4 Politik för full sysselsättning

Ökad rörlighet på arbetsmarknaden

Pris- och lönebildningen spelar en avgörande roll för utvecklingen under 1990-talets första hälft. Att få ned inflationstakten till en nivå som på sikt är förenlig med full sysselsättning framstår alltså som stabiliseringspolitikens främsta uppgift.

Under slutet av 1980-talet har arbetslösheten i ett historiskt och internationellt perspektiv varit exceptionellt låg, ca 1,4%. Det har medfört svårigheter att rekrytera personal för både det privata näringslivet och den offentliga sektorn. Överhettningen på arbetsmarknaden har medfört snabbt stigande löner och priser.

De redovisade kalkylerna åskådliggör vilken avgörande roll efterfrågeläget i ekonomin – och på arbetsmarknaden – spelar för pris- och löneökningstakten. Ett flertal studier av den svenska lönebildningen tyder på att det skulle vara möjligt att förhindra en stigande inflation vid arbetslöshetsnivåer kring 2%. Lönernas känslighet för efterfrågeläget på arbetsmarknaden ökar dessutom vid mycket låga arbetslöshetstal. Det innebär att även en svag uppgång i arbetslösheten skulle kunna få avsevärt dämpande effekter på löneökningstakten.

Det är viktigt att understryka att ett något svagare efterfrågeläge på arbetsmarknaden i första hand kan förväntas leda till en begränsad uppgång i de genomsnittliga arbetslöshetsperioderna. Välfärdseffekterna av detta är liten jämfört med den uppgång i bl. a. långtidsarbetslösheten som troligen skulle följa på en mer utdragen kostnadskris.

Försök att i dagsläget motverka en begränsad uppgång i arbetslösheten med en generell efterfrågepolitik är dömda att misslyckas. De skulle leda till en högre inflation, som ytterligare försämrar konkurrenskraften och undergräver förutsättningarna för att på sikt upprätthålla full sysselsättning.

Sverige har vid en internationell jämförelse en väl fungerande arbetsmarknad. I flertalet västeuropeiska länder tenderar inflationen att stiga vid arbetslöshetsnivåer kring 5% eller mer. En framgångsrik arbetsmarknadspolitik gör det möjligt att kombinera låga arbetslöshetsnivåer med en stabil och låg inflation.

Det är viktigt att arbetsmarknadspolitiken inriktas på att underlätta sökaktivitet och att "inläsning" av arbetskraft undviks. Åtgärder som bidrar till ett större arbetskraftsutbud bör eftersträvas. Det är mot bl. a. denna bakgrund man bör se t. ex. "arbetslinjen" i arbetsmarknads- och

socialpolitiken. Innebörden är att underlätta – eller göra det mer lönsamt – för långtidssjukskrivna, förtidspensionerade och andra som av olika anledningar går utan arbete längre perioder att snabbt komma ut på arbetsmarknaden istället för att enbart betala ut kontantstöd.

Inkomstpolitik – en möjlig väg?

I långtidsutredningen diskuteras de erfarenheter som finns av inkomstpolitik i Sverige och andra länder. De är i allmänhet mindre goda.

Inkomstpolitiskt motiverad lagstiftning har använts sparsamt i Sverige, till skillnad från de nordiska grannländerna. Däremot har inkomstpolitiska åtgärder kopplade till finanspolitiken förekommit ett antal gånger, t. ex. vid överenskommelserna på Haga i mitten av 1970-talet. Vid skatteöverenskommelsen 1981 räknade man också med återhållsamhet i avtalsförhandlingarna – speciellt för höglönegrupperna. Vid 1985 års avtal fick löntagarna en skatterabatt på 600 kronor, vilket bidrog till att ett centralt avtal slöts detta år.

Ett problem med åtgärder av detta slag är att de riskerar att hamna i konflikt med vad som krävs av den ekonomiska politiken på längre sikt. Om inkomstpolitik används mer regelbundet uppkommer också frågan om fackföreningarnas och arbetsgivarorganisationernas roll i en parlamentarisk demokrati. Risken finns att rollfördelningen blir oklar, när stora intresseorganisationer deltar i överläggningar om social- och finanspolitiken och tar på sig ett ansvar för denna.

Till detta kommer att utrymmet för social- eller skattepolitiska uppgörelser är litet idag. "Reformutrymmet" är mycket begränsat. Samtidigt är en av tankarna bakom den skattereform som nu genomförs just att skattesystemet skall vara stabilt och inte ändras från år till år.

S. k. skattebaserad inkomstpolitik, eller TIP (Tax-based-Income-Policy), är en möjlig väg att påverka löneökningstakten som diskuteras i långtidsutredningen.

Tanken är att "bestrafva" löneökningar utöver en viss fastställd nivå med en särskild skatt. Den kan riktas mot hela löntagarkollektivet, så att lönerna efter "straffskatten" bli lägre, eller mot arbetsgivarna i form av höjda vinstskatter eller arbetsgivaravgifter.

En annan variant av TIP riktas direkt mot det enskilda företaget. Tanken är åstadkomma en direkt koppling mellan aktörerna i avtalsrörelsen och beskattningen. Båda dessa former av inkomstpolitik är förknippade med administrativa problem. De tenderar också att i särskilt hög grad slå mot företag som behöver expandera och därför har behov av att bjuda upp lönerna för att rekrytera arbetskraft.

Trots de på det hela taget negativa erfarenheterna av inkomstpolitik kan inkomstpolitiska åtgärder motiveras som en del i en helhetspolitik avsedd att få till stånd ett trendbrott i lönebildningen utan en kraftig uppgång i arbetslösheten. En förutsättning för att åtgärderna skall kunna bli framgångsrika är dock att finanspolitiken är tillräckligt stram.

Förhandlingssystemets roll

Den ”svenska modellen” för förhandlingar på arbetsmarknaden har utgått ifrån en stark samsyn mellan arbetsgivar- och arbetstagarparterna. Avtalen har slutits i centrala förhandlingar på en nivå som varit förenlig med en god samhällsekonomisk utveckling.

Under senare år har de centrala förhandlingarna övergivits och avtalen har i ökad utsträckning slutits på förbunds nivå. Svenska och internationella erfarenheter tyder dock på att centraliserade förhandlingar varit förenade med lägre arbetslöshetsnivåer, se tabell 4.1.

Den förhandlingsordning som gällt under senare år i Sverige – i praktiken ett mellanting mellan centraliserade och decentraliserade förhandlingar – förefaller ge det sämsta utfallet.

Tabell 4.1 Arbetslöshet i Europa 1960–1987

Årliga genomsnitt. Procent

	1960–67	1968–73	1974–79	1980–87
<i>Centraliserade system</i>				
Danmark	1,6	1,5	5,5	8,9
Finland	1,6	2,8	4,6	5,1
Norge	1,0	1,2	1,8	2,4
Sverige	1,6	1,8	1,5	2,3
Österrike	2,0	1,2	1,5	3,1
Genomsnitt	1,6	1,7	3,0	4,4
<i>Intermediära system</i>				
Belgien	2,1	2,2	5,6	11,2
Holland	0,7	2,5	5,2	12,3
Förbundsrepubliken Tyskland	0,8	0,8	3,5	6,9
Genomsnitt	1,2	1,8	4,8	10,1
<i>Decentraliserade system</i>				
Frankrike	1,1	2,6	4,7	9,0
Irland	4,9	5,6	7,6	13,9
Italien	4,9	5,4	6,2	9,1
Spanien	2,3	1,5	5,6	18,1
Schweiz	0,0	0,0	0,3	0,6
Storbritannien	1,5	2,5	4,2	10,3
Genomsnitt	2,5	2,9	4,8	10,2

Källa: Jackman, R. (1990), Wage Formation in the Nordic Countries Viewed from an International Perspective, i L. Calmros (red.), *Wage Formation and Macroeconomic Policy in the Nordic Countries*, SNS och Oxford University Press, under utgivning.

Det finns också goda teoretiska argument som talar för centrala förhandlingar. Starka centrala organisationer har anledning att ta hänsyn till de kostnader i form av arbetslöshet och snabbare prisökningar som uppstår till följd av för höga löneökningar. Mindre organisationer kan lättare bortse från detta, eftersom de är för små för att påverka den totala lönekostnadsutvecklingen i ekonomin.

Det bör dock understrykas att efterfrågeläget på arbetsmarknaden är avgörande för möjligheterna att bekämpa inflationen. Det påverkas på kort sikt av det allmänna efterfrågetrycket i ekonomin, vilket i sin tur

påverkas av finanspolitiken. På längre sikt påverkas efterfrågeläget av produktivitetsbefrämjande åtgärder. Överhettningen kan också motverkas genom att arbetskraftsutbudet stimuleras och att rörligheten på arbetsmarknaden ökar.

5 Den ekonomiska tillväxten och utvecklingen på 1990-talet

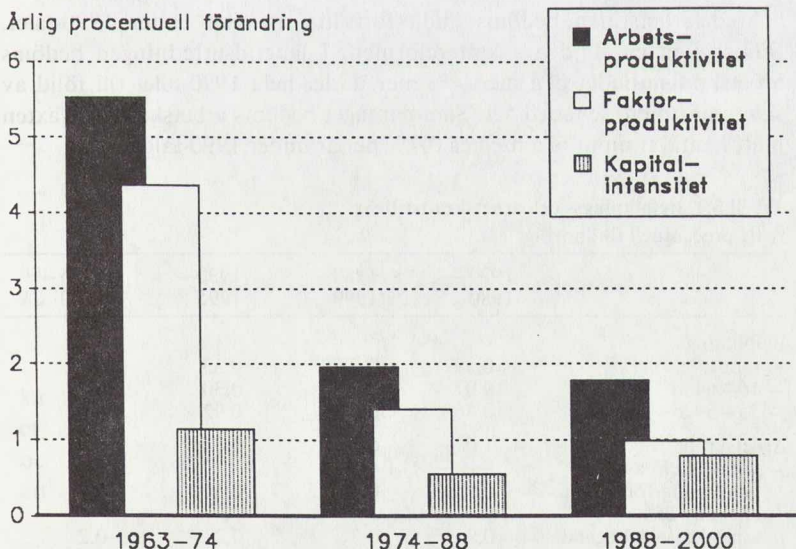
Tillväxten har minskat

Den ekonomiska tillväxten och välfärdsutvecklingen beror ytterst på hur tillgångarna på produktionsfaktorer utvecklas och av deras produktivitet. Det är arbetskraftsutbudets ökningstakt, investeringarna och produktivitetstillväxten som är avgörande för den ekonomiska tillväxten.

Sedan mitten av 1970-talet har den ekonomiska tillväxten i Sverige varit lägre än tidigare under efterkrigstiden. Efter 1974 har BNP-tillväxten varit ca 1,8% per år i genomsnitt, jämfört med t.ex. 3,8% under perioden 1963–1974. En liknande dämpning har noterats i hela OECD-området. Den ekonomiska tillväxten har dock under de senaste åren varit klart lägre än i övriga västeuropeiska länder.

Tillväxten i arbetsproduktiviteten, dvs. produktionen per arbetad timme, har samtidigt avtagit. Åren 1963–1974 ökade arbetsproduktiviteten i näringslivet exkl. bostäder med i genomsnitt 5,5% per år jämfört med ca 2,0% per år under perioden 1974–1988.

Diagram 5.1 Arbetsproduktiviteten i näringslivet (exkl. bostäder) 1963–2000, uppdelad i bidrag från faktorproduktivitet och kapitalintensitet

Källor: Statistiska centralbyrån, finansdepartementet och Hansson, B. (1989), Construction of Swedish Capital Stocks. Economic Studies 1989: 2, nationalekonomiska institutionen vid Uppsala universitet.

Arbetsproduktiviteten kan öka antingen till följd av att mer kapital används per sysselsatt, dvs. kapitalinsatsen ökar, eller genom att de insatta resurserna används effektivare. Historiskt har arbetsproduktiviteten ökat främst till följd av att de insatta resurserna använts mer effektivt. Den långsammare ökningen av arbetsproduktiviteten efter 1974 förklaras främst av att effektiviteten i resursutnyttjandet verkar ha minskat; faktorproduktiviteten ökar långsammare.

Den långsamma ökningen i arbetsproduktiviteten har medfört att den ekonomiska tillväxten i hög utsträckning burits upp av en uppgång i antalet arbetade timmar. För första gången sedan 1930-talet har det totala antalet arbetade timmar ökat under 1980-talet.

Arbetskraftsutbudet fortsätter att öka

Arbetskraftsutbudet beror på dels befolkningstillväxten och arbetskraftsdeltagande i olika åldersgrupper, dels genomsnittlig arbetstid och frånvaro. Flera faktorer talar för att arbetskraftsutbudet kan fortsätta att öka under 1990-talet.

Den demografiska utvecklingen medför att befolkningen i yrkesverksam ålder, 20–64 år, växer i förhållande till andra åldersgrupper. Kvinnornas förvärvsfrekvens förutsätts också öka, så att den i slutet av decenniet är nära nog i nivå med männens.

Medelarbetstiden har ökat under hela 1980-talet. En bidragande orsak har varit att det under detta decennium inte genomförts några större reformer som dragit ned arbetstiden. Nu planeras dock en utbyggnad av föräldraförsäkringen och en sjätte semestervecka i början av 1990-talet. Dessa reformer beräknas öka frånvaron i en omfattning som motsvarar en reduktion av timvolymen på 2,5%. Det innebär att en stor del av den arbetstidsökning som skedde under perioden 1981–1988 tas tillbaka.

Medelarbetstiden bedöms ändå fortsätta att öka under 1990-talet, främst som en följd av skattereformen. I långtidsutredningen bedöms arbetskraftsutbudet öka med 4% mer under hela 1990-talet till följd av skattereformen, se tabell 5.1. Sammantaget bedöms arbetskraftstillväxten mätt i antal timmar öka med ca 0,7% per år under 1990-talet.

Tabell 5.1 Befolknings- och arbetskraftstillväxt

Årlig procentuell förändring

	1970– 1980	1980– 1990	1990– 1995	1995– 2000
Befolkning				
– totalt	0,29	0,25	0,33	0,27
– 16–64 år	0,07	0,31	0,30	0,27
– 25–59 år	0,36	0,47	0,92	0,52
Arbetskraft	1,0	0,7	0,7	0,4
– varav effekt av befolkningsförändring	0,1	0,4	0,5	0,2
– effekt av ökat arbetskraftsdeltagande	0,9	0,3	0,2	0,2
Medelarbetstid	–1,3	0,4	0,0	0,3
Timvolym	–0,5	1,0	0,7	0,7

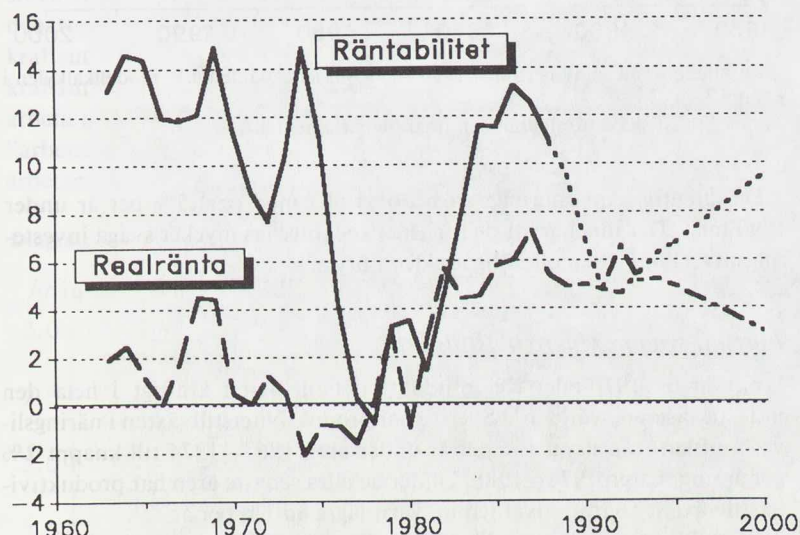
Källor: Statistiska centralbyrån och finansdepartementet.

Efter sekelskiftet är utrymmet för tillväxt i arbetskraftsutbudet starkt begränsat. Gruppen i yrkesverksam ålder minskar förhållandevis snabbt en bit in på 2000-talet. Då kan också anpassningen till de nya skatteregler-
na förväntas ha ägt rum och kvinnorna bedöms ha nått samma förvärvs-
frekvens som männen. Den "kvinnliga arbetskraftsreserven" är med andra
ord uttömd. En ökad arbetskraftsinvandring skulle dock kunna medföra
en fortsatt ökning av arbetskraftsutbudet.

Investeringarna växer långsammare

Kapitalstockens tillväxt beror på hur stora investeringar som görs och i vilken takt äldre kapital förslits. Avgörande för investeringsbesluten i den privata sektorn är den förväntade lönsamhetsnivån i näringslivet. Under 1980-talets sista år har vinstnivån varit relativt hög, vilket bidragit till en historiskt sett hög investeringsnivå i näringslivet, se diagram 5.2 och 5.3.

Diagram 5.2 Räntabilitet på materiellt kapital i tillverkningsindustrin samt realränta 1963–2000
Procent

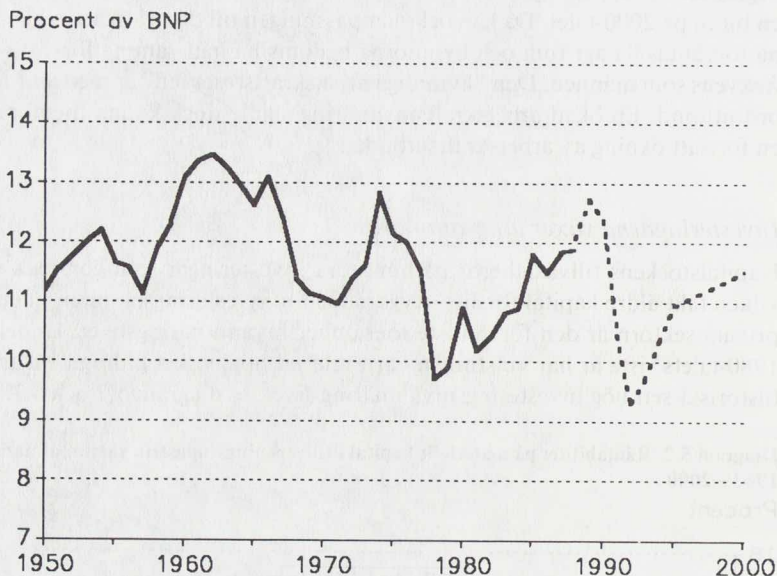
Anm.: Bedömningen av perioden 1990–1995 baseras på den s.k. modellkalkylen i kapitel 3.

Källor: Statistiska centralbyrån och finansdepartementet.

En förutsättning för långtidsutredningens bedömning av den ekonomiska utvecklingen under 1990-talet är att vinstnivån under slutet av decenniet närmar sig de goda nivåerna från senare år. Lönsamheten bedöms då också vara på samma nivå som i omvärlden, vilket är en förutsättning för att de redovisade bedömningarna skall kunna realiseras.

Med en god lönsamhet kan investeringarna förväntas växa något i förhållande till den höga nivå som rått under senare år. Eftersom tillväxten i BNP blir snabbare än investeringstillväxten minskar investeringarna ändå som andel av BNP. Som framgått av den tidigare diskussionen finns emellertid stor risk för att investeringarna faller under 1990-talets första år.

Diagram 5.3 Investeringar i näringslivet (exkl. bostäder) som andel av BNP 1950–2000

Ann.: Bedömningen av perioden 1990–1995 baseras på den s. k. modellkalkylen i kapitel 3.

Källor: Statistiska centralbyrån och finansdepartementet.

De offentliga investeringarna bedöms öka med ca 1,5% per år under 1990-talet. Det innebär att de senaste decenniernas mycket svaga investeringsutveckling i den offentliga sektorn bryts.

Fortsatt svag produktivitetstillväxt

I mitten av 1970-talet föll produktivitetstillväxten kraftigt i hela den industrialiserade världen. I Sverige har produktivitetstillväxten i näringslivet minskat från drygt 5% per år under åren 1963–1974 till knappt 2% per år under åren 1974–1988. Under de allra senaste åren har produktivitetstillväxten i näringslivet t. o. m. varit lägre än 1% per år.

Produktiviteten i näringslivet antas för åren 1988–2000 öka i samma takt som genomsnittet för perioden 1974–1988, dvs med ca 1,8% per år. Den är emellertid mycket svårbedömd och dessutom svår att mäta. Det finns en del faktorer som talar för en förbättrad produktivitet under 1990-talet.

En sådan faktor är att Sverige – i likhet med många andra länder – vidtagit åtgärder för att förbättra marknadernas funktionssätt. Exempel på sådana åtgärder är skattereformen och avregleringar av de finansiella marknaderna.

En närmare integration med EG-länderna talar också för en ökad produktivitet. Ökad tillgång till andra länders marknader ger t. ex. de svenska företagen möjlighet att utnyttja stordriftsfördelar i produktionen. Det finns också studier som tyder på att de teknologiska genombrotten på

exempelvis dataområdet ännu inte fullt ut slagit igenom i produktivetsförbättringar.

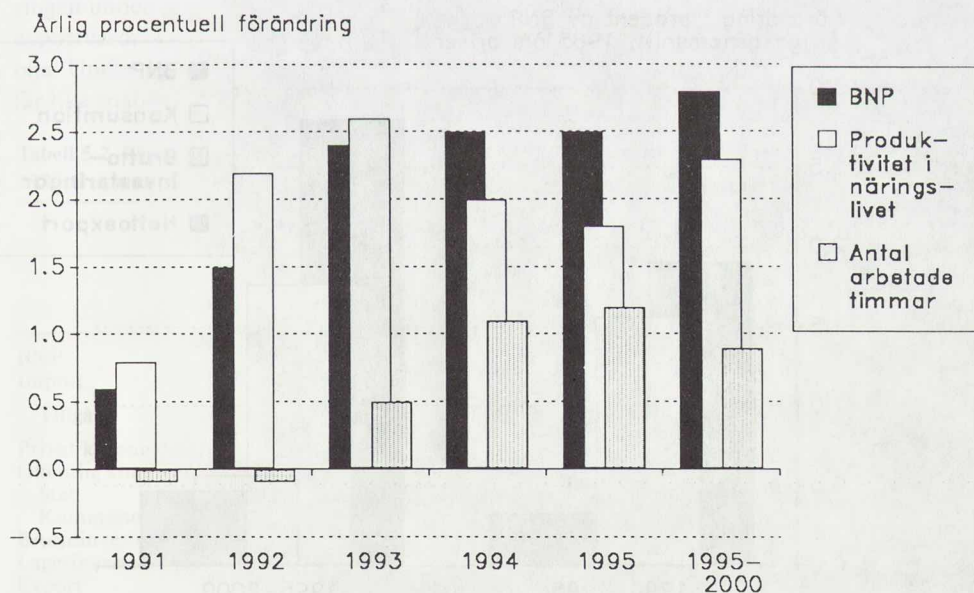
Samtidigt finns tendenser som verkar i motsatt riktning. Det är möjligt att det tar lång tid innan den produktivetsfrämjande anpassning som nya skatteregler etc. kan tänkas medföra kommer till stånd. Det sker också en kontinuerlig överflyttning av arbetskraft från industrin till privat och offentlig tjänsteproduktion, som är sektorer med låg uppmätt produktivitetstillväxt. Sysselsättningen i den privata tjänstesektorn har ökat mycket snabbt under det senaste decenniet och denna tendens väntas bli gällande även under 1990-talet.

I sammanhanget är det dock värt att påpeka att den låga produktivitetstillväxten i tjänstesektorn delvis kan röra sig om ett mätproblem. Det är t.ex. svårt att på ett rättvisande sätt beakta produktivetsförbättringar som tar sig uttryck i förbättrad kvalitet på tjänsterna. Eftersom tjänstesektorn är så stor ökar också betydelsen av dessa mätproblem.

Osäkerheter i bedömningen

Det finns naturligtvis en risk för att inte arbetskraftsutbud och kapitalstock växer på det sätt som här bedömts vara troligt. Det finns de som i debatten har hävdad att skattereformen får små effekter på arbetskraftsutbudet. Mot denna bakgrund är åtgärder för att stimulera arbetskraftsutbudet önskvärda. En möjlighet är att uppmuntra pensionärer att arbeta mer; en annan är att ännu mer än vad som ligger i kalkylen hävda "arbetslinjen", t.ex. genom förändringar i socialförsäkringssystemet och arbetsmarknadspolitiken.

Diagram 5.4 Tillväxt i BNP, produktivitet och antal arbetade timmar 1990–2000

Anm.: Utvecklingen fram till 1995 enligt modellkalkylen i kapitel 3.

Källa: Finansdepartementet.

Sammantaget innebär bedömningarna att den ekonomiska tillväxten under 1990-talet i huvudsak bärs upp av ökade insatser av arbetskraft och kapital. Den totala faktorproduktivitets tillväxt bedöms bli mycket låg i ett historiskt perspektiv. Denna pessimistiska bedömning har sin grund främst i det sena 1980-talets utveckling i svensk ekonomi. Om någon enskild faktor skulle kunna förändra denna bedömning i mer positiv riktning är det den skattereform som nu genomförs. Den är av avgörande betydelse för tillväxtförutsättningarna under 1990-talet.

Ett scenario för 1990-talet

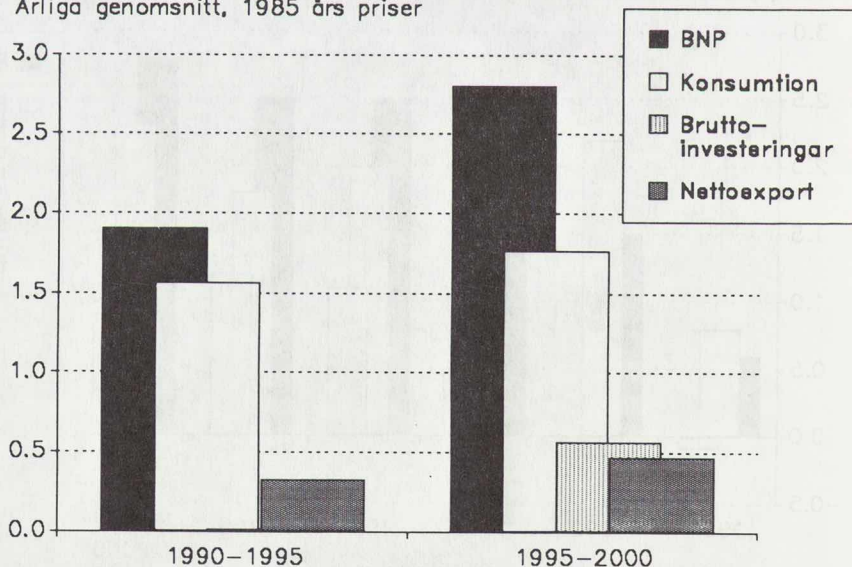
Den bedömning av ekonomins utveckling under 1990-talet som redovisas här förutsätter att ekonomin befinner sig i makroekonomisk balans år 2000. Mot bakgrund av de bedömningar som gjorts av produktionskapaciteten under 1990-talet beräknas BNP kunna växa med i genomsnitt 2,3% per år. Det finns således förutsättningar för en relativt god ekonomisk tillväxt under 1990-talet även om tillväxten i omvärlden bedöms bli högre.

Den beräknade tillväxten kan bara realiseras om tillgängliga resurser utnyttjas fullt ut. Som framgått av diskussionen om utvecklingen under 1990-talets första hälft är det inget självklart antagande. Om inte pris- och löneökningstakten anpassar sig till den i omvärlden kommer arbetslösheten att öka och kapacitetsutnyttjandet i ekonomin att falla – med lägre ekonomisk tillväxt som följd.

En tillväxt på drygt 2,3% per år under 1990-talet bedöms vara tillräcklig för att ge utrymme både för ökad konsumtion, högre bruttoinvesteringar och en förbättring av bytesbalansen, se diagram 5.5.

Diagram 5.5 Tillväxten och dess användning 1990–2000

Förändring i procent av BNP
Årliga genomsnitt, 1985 års priser

Anm.: Utvecklingen fram till 1995 enligt modellkalkylen i kapitel 3.

Källa: Finansdepartementet.

Den stora förbättringen i bytesbalansen och uppgången i bruttoinvesteringarna bedöms dock komma att ske först under andra hälften av 1990-talet, när tillväxten tar fart och priser och löner ökar i samma takt som i våra viktigaste konkurrentländer.

Bruttoinvesteringarna bedöms öka med i genomsnitt 1,4% per år. Det kan förefalla lågt med tanke på att BNP samtidigt växer med 2,3% per år. Den fortsatta investeringstillväxten börjar dock från en mycket hög nivå. Näringslivets investeringar år 1990 (exklusive bostäder) beräknas motsvara drygt 12% av BNP. Man måste gå tillbaka till 1970-talets första hälft för att finna lika höga investeringsandelar i näringslivet.

Expansionen i den *privata konsumtionen* dämpas något och bedöms öka med 2,3% per år. Det är något lägre än under perioden 1982–1988, men fortfarande högre än mellan åren 1974–1988. Bakom denna ökningstakt ligger en uppgång i hushållens reala disponibla inkomster med 2,7% per år och ett antagande om ökat hushållssparande. Hushållens nettosparkvot förbättras från –1,4% år 1990 till knappt 2% år 2000.

Den offentliga konsumtionen förutsätts öka med i genomsnitt 1,6 per år, vilket motsvarar den genomsnittliga tillväxttakten sedan början på 1980-talet. Om man bara tar hänsyn till befolkningsutvecklingen och redan fattade beslut, t. ex. rörande utbyggnaden av barnomsorgen, räcker det med en uppgång med 1% per år. Med en ökningstakt på 1,6% bör det alltså finnas ett visst utrymme för kvalitetsförbättringar i den offentliga produktionen – i varje fall om kostnaderna för att upprätthålla nuvarande standard inte ökar snabbt av andra skäl.

Exporten ökar betydligt snabbare än importen, enligt beräkningarna med 5,3% respektive 4,3%. Den förmånliga utvecklingen av terms-of-trade sedan början på 1980-talet är troligen en tillfällig avvikelse från den trendmässiga försämring som skett sedan början på 1950-talet. Förbättringen under senare år kan till stor del förklaras av höjda priser på viktiga exportvaror som massa och papper samt billigare importpriser på t. ex. olja. Under 1990-talet förutsätts att export- och importpriserna ökar ungefär lika snabbt.

Tabell 5.2 Försörjningsbalansens utveckling 1974–2000

1985 års priser

	Miljarder kr 1988	Årlig procentuell förändring			
		1974– 1988	1982– 1988	1988– 2000	1990– 2000
BNP	933	1,8	2,6	2,2	2,3
Import	346	2,6	5,3	4,4	4,3
Tillgång	1 279	2,0	3,3	2,7	2,8
Privat konsumtion	505	1,5	2,4	2,1	2,3
Offentlig konsumtion	249	2,4	1,6	1,6	1,6
Stat	69	0,8	0,0	0,7	0,5
Kommuner	180	3,1	2,2	1,9	2,0
Bruttoinvesteringar	189	1,8	5,0	1,8	1,4
Lagerinvesteringar	–4
Export	340	3,2	4,8	4,9	5,3
Användning	1 279	2,0	3,3	2,7	2,8

Källa: Statistiska centralbyrån och finansdepartementet.

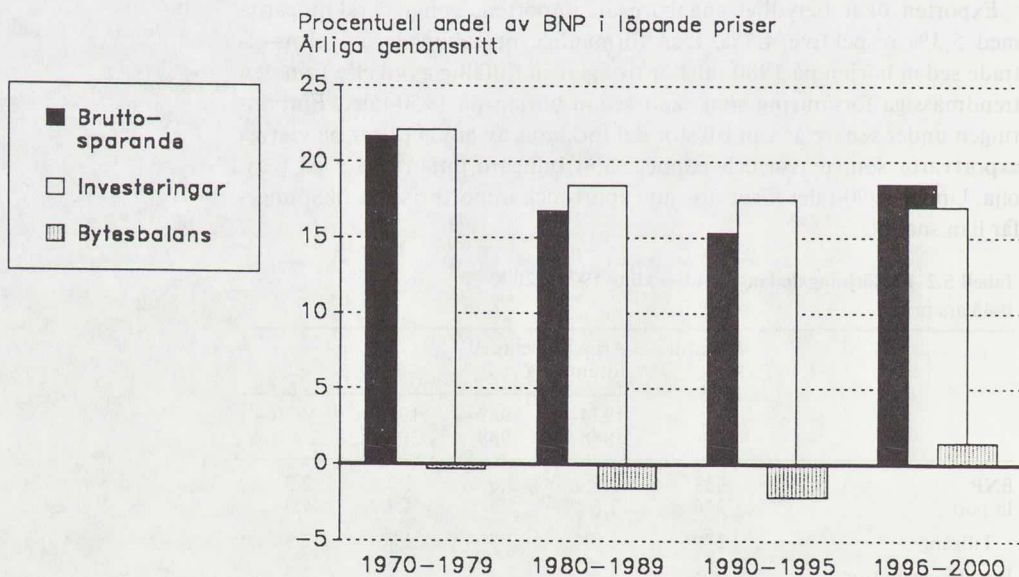
Den omläggning av den ekonomiska politiken som skedde i början av 1980-talet syftade till att få till stånd en utbyggnad av den konkurrensutsatta sektorn. Det var en förutsättning för att full sysselsättning skulle kunna uppnås parallellt med jämvikt i de utrikes betalningarna. En snabb utbyggnad av den konkurrensutsatta sektorn kom också till stånd. Denna hotas emellertid i dag av den alltför snabba pris- och löneökningstakten.

Bytesbalansen förbättras

För att det skall vara möjligt att upprätthålla full sysselsättning och åter få jämvikt i bytesbalansen måste, under de förutsättningar som gäller i kalkylen, utflödet av kapital i samband med investeringar i utlandet stabiliseras. Vidare måste sysselsättningen i ekonomins konkurrensutsatta delar växa ungefär i samma takt som ekonomin som helhet.

Med de tidigare redovisade bedömningarna av investeringsutvecklingen kan näringslivet byggas ut i en sådan takt att bytesbalansen skulle kunna vara i jämvikt – och t. o. m. ge ett visst överskott – år 2000. En förutsättning för att den konkurrensutsatta sektorn skall kunna växa och rekrytera tillräckligt med arbetskraft är att tillväxten i den inhemska efterfrågan inte tillåts bli alltför stark. Det totala sparandet – summan av finansiellt sparande och investeringar – beräknas bli i genomsnitt 17% av BNP under 1990-talet, se diagram 5.6.

Diagram 5.6 Bruttosparande, investeringar och bytesbalans

Anm.: Utvecklingen fram till 1995 enligt modellkalkylen i kapitel 3.

Källa: Finansdepartementet.

Den relativt kraftiga nedgången i sparandet under första hälften av 1990-talet vänds i en uppgång mot slutet av decenniet. Underskottet i bytesbalansen på ca 3% av BNP i början av 1990-talet vänds därmed till ett överskott motsvarande ca 0,8% av BNP år 2000.

Produktiviteten – det stora problemet

Under de senaste år har produktivitetstillväxten varit mycket låg. Det är visserligen normalt att den varierar starkt från år till år. Utvecklingen under senare tid behöver därför inte vara tecken på en trendmässig försämring. Det kan ändå vara intressant att studera effekterna för ekonomin av att produktiviteten enbart växer med 1% i näringslivet – vilket faktiskt överstiger genomsnittet för åren 1987–1989.

Den lägre produktivitetstillväxten medför en betydligt långsammare tillväxt i BNP – bara 1,5% per år. Därmed minskar också utrymmet för privat konsumtion och investeringar. BNP blir år 2000 drygt 8% lägre än i basscenariot, se tabell 5.3.

Tabell 5.3 Försörjningsbalansens utveckling 1988–2000

Årlig procentuell förändring

	Bas-scenario	Årlig produktivitetsökning	
		2,7%	1,0%
BNP	2,2	2,9	1,5
Import	4,4	5,4	3,6
Tillgång	2,7	3,6	2,0
Privat konsumtion	2,1	2,9	1,2
Offentlig konsumtion	1,6	1,6	1,6
Bruttoinvesteringar	1,8	3,3	0,8
Export	4,9	5,8	4,1
Användning	2,7	3,6	2,0

Källa: Finansdepartementet.

Om produktiviteten däremot växer med mer än 1,8% som antagits i basscenariot blir välfärden på sikt påtagligt högre.

En produktivitetstillväxt på 2,7% per år medför högre vinster, vilket påverkar investeringarna. Dessa ökar därför med 3,3% per år istället för 1,8% som i basscenariot. Tillväxten i BNP ökar då med 2,9% per år i stället för 2,3%. Om den offentliga konsumtionen är oförändrad – vilket schablonmässigt har antagits – ökar också utrymmet för privat konsumtion till 2,9% per år.

Mot denna bakgrund är åtgärder för att förbättra produktiviteten viktiga.

6 Strukturomvandlingen under 1990-talet

En snabb strukturomvandling

Omvandlingen från ett agrar- till industrisamhälle innebar att arbetskraft och produktionsresurser flyttades från lågproduktiva till högproduktiva verksamheter. Denna utveckling har varit en förutsättning för den snabba ekonomiska utvecklingen och det nuvarande välståndet.

Decennierna efter andra världskriget ökade industriproduktionen mycket snabbt. Den internationella efterfrågan var hög och den svenska industrin blev alltmer konkurrensutsatt. Samtidigt skedde en omfattande strukturomvandling i huvudsak från produktion av råvaror till produktion av mer förädlade produkter.

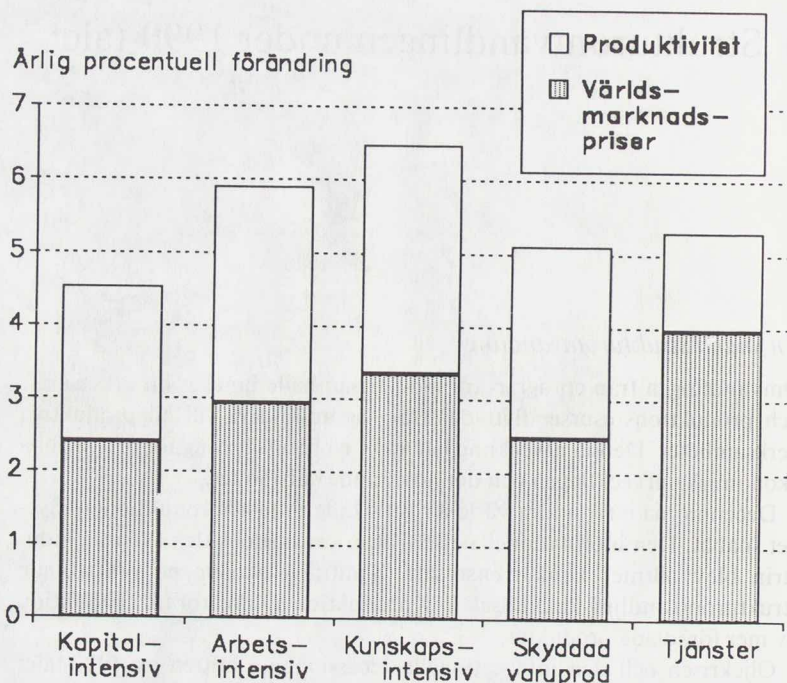
Oljekrisen och den internationella recessionen i mitten av 1970-talet innebar dock ett avbrott i den gynnsamma utvecklingen. Den längsta period av stagnation som svenskt näringsliv upplevt inleddes. Hela industribranscher slogs ut utan att det skedde några nya stora industriella satsningar.

För att vända utvecklingen devalverades kronan kraftigt i början på 1980-talet. Det resulterade i en mycket förbättrad lönsamhet i den konkurrensutsatta sektorn. I mitten av 1980-talet började investeringarna också att öka igen. Det är främst de traditionella branscherna, massa- och papper samt verkstadsindustrin, som har vuxit – trots att stora satsningar på FoU skett under hela 1970-talet, vilket borde ha gynnat framförallt den kunskapsintensiva industrin.

Strukturomvandlingen är ett resultat av samspelet mellan olika efterfråge- och utbudskomponenter. Mycket tyder på att kraven på strukturell omvandling kommer att växa under 1990-talet. En högre ekonomisk aktivitet inom EG-området medför en ökad efterfrågan på svenska produkter, och en skärpt konkurrens för svenskt näringsliv. En annan viktig drivkraft i strukturomvandlingen under 1990-talet kan bli åtgärder inom energi- och miljöpolitiken.

Den ökade integrationen med omvärlden innebär att strukturomvandlingen i allt större utsträckning är ett resultat av anpassningen till förändringar på de internationella marknaderna. Utrymmet för kostnadsökningar i de svenska företagen bestäms i stort av konkurrentländernas prisökningar och företagens produktivitetsutveckling. Enligt långtidsutredningens bedömningar är förutsättningarna för tillväxt störst i den kunskapsintensiva industrin, medan den kapitalintensiva industrin har mindre möjligheter att expandera, se diagram 6.1.

Diagram 6.1 Sektorvisa förutsättningar för tillväxt 1988–2000

Källa: Finansdepartementet.

Mot en kunskapsintensiv industri

De traditionella basnäringarna – gruvor, järn- och stålindustri samt massa- och pappersindustri – väntas växa mycket långsamt under 1990-talet. En sådan utveckling innebär ett trenderbrott i den svenska industrihistorien; det är framförallt den kapitalintensiva industrin som burit upp den snabba industriella utvecklingen i Sverige.

Låga prisökningar hos de internationella konkurrenterna och en svag produktivitetstillväxt ger den kapitalintensiva industrin litet utrymme för kostnadsökningar under 1990-talet. Samtidigt förväntas höjda elpriser och miljöavgifter medföra kostnadsökningar för branschen.

De kapitalintensiva företagen har länge haft en komparativ fördel gentemot omvärlden i de internationellt sett mycket låga elpriserna i Sverige. De står också för en stor del av utsläppen av koldioxid, svavel och kväve som kommer att omfattas av kraftigare restriktioner och miljöavgifter.

Däremot finns goda förutsättningar för en starkare tillväxt i den kunskapsintensiva produktionen. Denna industrisektor väntas växa mycket snabbt, med 4,3% per år. Det är framförallt maskinindustrin – med en hög exportandel – som gynnas av integrationssträvandena och en ökad industriell aktivitet inom EG-området. En liberalisering av marknaderna på teleområdet kan också få betydande positiva effekter för elektroindustrin, som är en av de mest expansiva branscherna i svenskt näringsliv.

Den arbetskraftsintensiva industrin, som utgörs av metallvaruindustrin samt textil- och konfektionsindustrin, väntas växa något långsammare under 1990-talet. Den växer dock fortfarande snabbare än under krisåren på 1970-talet. Den höga arbetsintensiteten i kombination med den jämna lönestrukturen i Sverige innebär att denna bransch kan få en svår konkurrenssituation. Avgörande för denna sektor är hur de enskilda företagen förmår kompensera sig för höga löneökningar, t. ex. genom produktspecialisering eller ökat utnyttjande av stordriftsfördelar.

Den skyddade sektorn är den största av de fyra industrisektorerna, med närmare hälften av såväl produktionsvolym som sysselsättning i näringslivet. I denna sektor ingår bl. a. jord- och skogsbruk, grafisk industri, trävaru- och byggnadsindustri. För en del av dessa branscher kan villkoren förändras och handeln öka. Det kan leda såväl till en snabbare tillväxt som en ökad utslagning under 1990-talet. Jordbruket och livsmedelsindustrin, som bland annat av beredskapsskäl varit omgärdade av olika typer av marknadsregleringar och gränsskydd, kan t. ex. i större utsträckning bli utsatta för utländsk konkurrens.

Tjänstesektorn växer snabbt

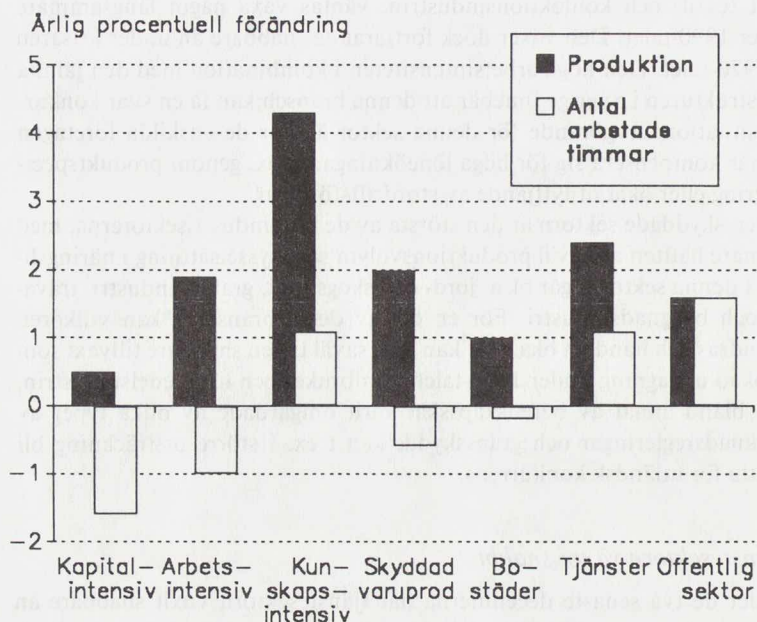
Under de två senaste decennierna har tjänstesektorn vuxit snabbare än industrisektorerna. Mest har delsektorn uppdragsverksamhet vuxit. Denna delsektor är nära sammanbunden med de varuproducerande sektorerna, eftersom företagen i sektorn främst säljer kvalificerade tjänster till industrisektorerna. En viktig förklaring till tjänstesektorns snabba expansion är alltså industrins ökade behov av kvalificerade tjänster.

En del av tjänstesektorns expansion är på sätt och vis en statistisk synvilla. Under de senaste decennierna har de större industriföretagen brutit ned sina verksamheter i mindre produktionsenheter. Det har bl. a. inneburit att interna verksamheter, som tidigare tillhörde en större industriell produktionsenhet, frigjorts och då ofta klassificerats som tjänsteproduktion.

Den privata tjänstesektorn sysselsätter fler än de fyra industrisektorerna tillsammans. Under de två senaste decennierna har den också vuxit snabbare än industrisektorerna. Produktionen bedöms under 1990-talet växa ungefär lika snabbt som i industrisektorn, däremot ökar sysselsättningen snabbare i tjänstesektorn. Därmed stärks dess dominerande ställning vad gäller sysselsättningen.

I den presenterade utvecklingsvägen ökar näringslivets totala andel av BNP under 1990-talet medan den offentliga sektorns andel minskar. Både de renodlade industrinäringarna och tjänstenäringarna bedöms växa snabbare än ekonomin i sin helhet. Därmed förstärks den industriella basen, se diagram 6.2.

Diagram 6.2 Produktion och antal arbetade timmar 1988–2000

Källor: Finansdepartementet.

Företagen internationaliseras

De svenska företagens direktinvesteringar utomlands har ökat markant under 1980-talet framförallt inom EG-området och Förenta staterna. Avregleringen av de finansiella marknaderna och utvecklingen inom kommunikationstekniken har underlättat denna utveckling.

Det är ett mindre antal stora industrikoncerner, särskilt inom verkstadsindustrin, som svarar för den övervägande delen av verksamheten i svenska dotterbolag utomlands. Inte sällan har utlandsinvesteringarna bestått i uppköp av redan verksamma företag. Den huvudsakliga anledningen till detta torde vara en önskan att snabbt få tillgång till nya marknader och att komplettera det egna företagets kunnande.

Utlandsinvesteringarna är i huvudsak en naturlig del i omvandlingen av näringslivet. Svenskt näringsliv domineras av ett antal stora koncerner, som blir alltmer etablerade på olika marknader runt om i världen. Det är väsentligt för dessa företag att utvecklas internationellt.

Effekterna för företagens direktinvesteringar utomlands vid en närmare integration med EG-länderna är inte helt entydig. Å ena sidan medför ett närmare samarbete med EG att kostnaderna för direktinvesteringar blir mindre. Å andra sidan minskar många av motiven att förlägga produktionen inom EG-området. Färre gränsformaliteter och enhetliga regelsystem underlättar exporten till dessa länder.

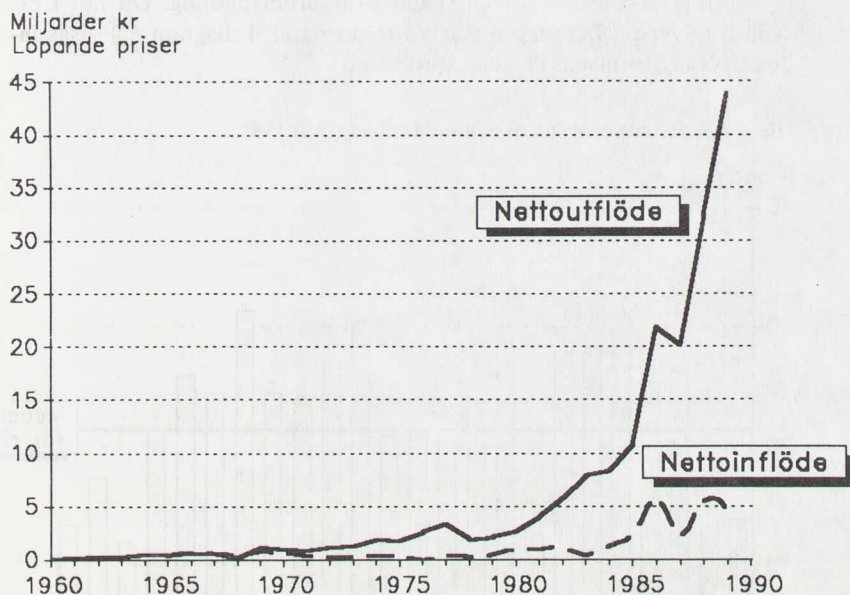
Om det inte visar sig möjligt att teckna ett önskvärt EG-avtal kommer ändå inte svenska företag med dotterbolag i EG att diskrimineras vid offentlig upphandling. Men svenska företag som inte är etablerade får svårare att hävda sig. Det kan för en del företag vara ett motiv att överföra

delar av verksamheten till kontinenten. Det gäller av allt att döma främst mindre och medelstora företag, eftersom de stora verkstadsföretagen redan är etablerade i EG.

Obalans i investeringsmönstret

Under 1980-talet har de utländska direktinvesteringarna i Sverige ökat parallellt med de svenska direktinvesteringarna i utlandet, men inte i samma omfattning, se diagram 6.3.

Diagram 6.3 Svenska direktinvesteringar i utlandet och utländska direktinvesteringar i Sverige 1960–1989

Källa: Sveriges Riksbank.

Den obalans som råder mellan svenska investeringar i utlandet och utländska investeringar i Sverige kan vara ett uttryck för en tveksamhet beträffande t. ex. Sveriges framtida relationer med EG och inriktningen på miljö- och energipolitiken. Under senare år har sannolikt även bristen på arbetskraft och den snabba kostnadsökningstakten spelat in. Det är dock värt att påpeka att investeringsnivån totalt sett i Sverige varit mycket hög under senare år. Man kan alltså inte säga att "investeringsklimatet" varit dåligt generellt sett.

Obalansen i investeringsmönstret kan också ha mer tillfälliga förklaringar. År 1989 slopades de sista delarna i den svenska valutaregleringen. Då blev det möjligt för svenska företag och privatpersoner att köpa aktier i utlandet. Uppgången i de svenska utlandsinvesteringarna kan hänga samman med en "engångsanpassning" till de nya villkoren.

Om obalansen blir bestående kan den dock på sikt medföra problem. Det är t. ex. tänkbart att forskningsinsatser gjorda i Sverige kommer utlan-

det till del via svenska direktinvesteringar, medan den svenska produktionsapparaten inte på samma sätt får del av kunskapsuppbyggnaden i utlandet. I förlängningen kan det leda till en sämre ekonomisk tillväxt i Sverige.

Risk för ökade regionala obalanser

Den regionala utvecklingen i Sverige påverkas av många faktorer. Den utan tvekan viktigaste är dock struktumvandlingen i näringslivet. Med det branschmönster som framträder i långtidsutredningens bedömningar finns en risk för ökade regionala obalanser.

De regioner som har en hög andel av befolkningen sysselsatt i industrin är naturligtvis känsliga för en snabb struktumvandling. Dit hör t.ex. sydöstra Sverige, Bergslagen och Västernorrland. I diagram 6.4 visas industrissysselsättningens länsvisa fördelning.

Diagram 6.4 Andelen industrissysselsatta i olika län år 1985

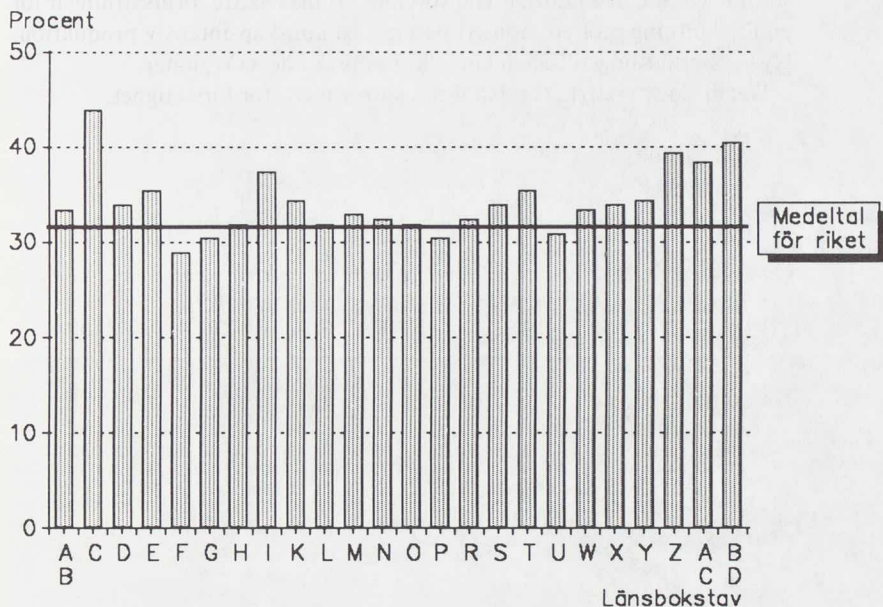
Källa: Folk- och bostadsräkningen 1985.

Sedan början på 1970-talet har den offentliga sektorns betydelse för sysselsättningen ökat. Särskilt under krisåren ökade den offentliga sysselsättningen snabbt. Som framgår av diagram 6.5 är sysselsättningen i offentlig sektor jämnare fördelad över landet än industrissysselsättningen.

Nu bedöms emellertid tillväxten i näringslivet bli förhållandevis snabb. Detta innebär en risk för ökade regionala spänningar.

Om man gör det grova antagandet att den regionala fördelningen av olika industribranscher är oförändrad år 2000 jämfört med idag är det möjligt att belysa de branschvisa effekterna av industrins utveckling, se tabell 6.1.

Diagram 6.5 Andelen sysselsatta inom offentlig sektor år 1985

Källa: Folk- och bostadsräkningen 1985.

Den totala industrissysselsättningen beräknas minska med 7% mellan 1987 och 2000. Mellan- och Västsverige – där koncentrationen av arbetskraftsintensiva industrier är relativt stor – riskerar att drabbas hårt. Det område som förefaller kunna bli mest utsatt är dock Bergslagen.

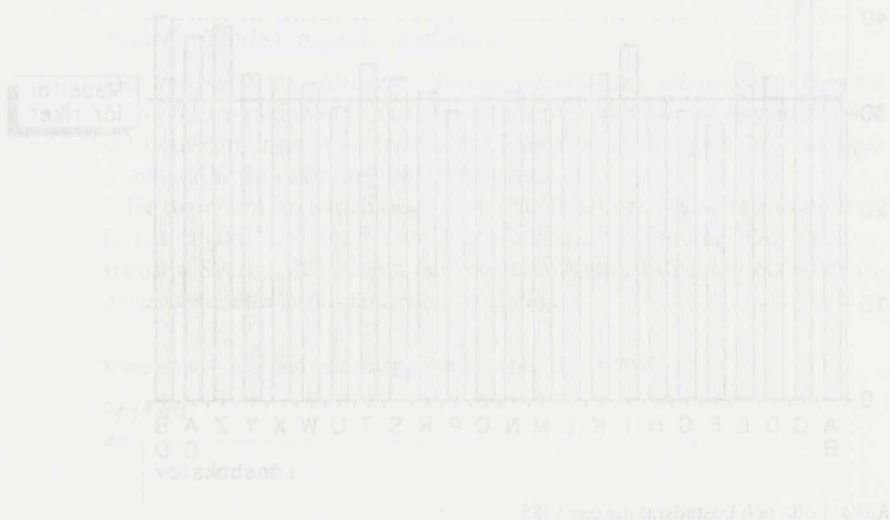
Tabell 6.1 Industrissysselsättningens fördelning på olika regioner år 1987 och år 2000

Region	1987	2000	Verkstads- industri exkl. varv	Kunskaps- intensiv industri
Hela riket	100	94	111	112
Östsverige	100	101	114	116
Sydöstsverige	100	94	112	115
Sydsverige	100	89	114	112
Västsverige	100	93	108	108
Mellansverige	100	93	110	111
Norra Sverige	100	93	115	120
Storstadskommuner	100	100	113	109
Regioncentra	100	95	112	116
Stora industrikommuner	100	97	111	111
Små industrikommuner	100	89	109	112
Semiperifera kommuner	100	93	112	117
Perifera kommuner	100	92	117	118
Bergslagen	100	89	109	105
Sydöstra Sverige	100	95	112	112

Källa: Finansdepartementet.

I de östra delarna av Sverige och i norra Sverige minskar industrissysselsättningen inte lika kraftigt. Här förefaller finnas bättre förutsättningar för en förskjutning mot en industri baserad på kunskapsintensiv produktion. Nya sysselsättningsstillfällen kan alltså uppstå i dessa regioner.

Det är dock viktigt att tolka dessa siffror med stor försiktighet.

Tabell 1. Totala industrissysselsättningen i olika regioner år 1987 och år 2002. (Källa: Sveriges Statistikcentral, 2003)

Region	1987	2002	Ändring (%)
A (Norra Sverige)	35 000	25 000	-29
B (Norra Mellan-Sverige)	25 000	15 000	-40
C (Södra Mellan-Sverige)	20 000	10 000	-50
D (Södra Sverige)	15 000	8 000	-47
E (Östra Sverige)	10 000	5 000	-50

7 Politik för tillväxt

Pris- och löneökningarna måste bromsas

Ett konkurrenskraftigt näringsliv är en viktig förutsättning för en god ekonomisk utveckling. På kort sikt krävs i första hand att den snabba pris- och löneökningstakten bromsas och bringas i nivå med den i omvärlden. En god industriell utveckling förutsätter också att det ekonomiska klimatet är sådant att svenska och utländska företag väljer att bygga ut sin verksamhet inom Sveriges gränser.

Löner och skatter har under en stor del av efterkrigstiden varit högre i Sverige än i många andra industriländer. Trots höga arbetskraftskostnader byggdes industrin i Sverige ut i en snabb takt. Ett stabilt politiskt system, lugna förhållanden på arbetsmarknaden, en väl utbildad arbetskraft och en bra fungerande infrastruktur bidrog till att göra Sverige konkurrenskraftigt. Om det inte är möjligt att i framtiden bygga vidare på dessa faktorer medför det att löner och skatter istället måste vara lägre än i omvärlden.

Tydliga spelregler

Strukturomvandlingen ställer krav på en god anpassningsförmåga hos både företagen och arbetskraften. I detta sammanhang är skattereformen väsentlig. Den gör bl. a. att kapital inte längre låses fast i tidigare vinstrika företag och branscher. Skattereformen kommer också att öka arbetskraftens rörlighet och stimulera utbildning.

Rörlighet befrämjas av låg arbetslöshet och en väl fungerande arbetsmarknads- och socialpolitik. Om risken för att hamna utanför arbetsmarknaden – eller för att lida ekonomiska förluster – är liten, är det troligt att attityden till förändring också blir mer positiv. Att ökade löneskillnader bidrar till större rörlighet framhålls ofta som en självklarhet i debatten. Så är det säkert också. Men även en jämn lönestruktur kan faktiskt underlätta strukturomvandlingen. Erfarenheten visar nämligen att arbetskraften i branscher med relativt sett höga löner oftare motsätter sig strukturella förändringar.

Viktigt är också att marknadens aktörer har klara spelregler att följa. På miljö- och energiområdet råder idag osäkerhet om inriktningen på den framtida politiken. Över en så lång period som 10–15 år finns goda möjligheter för industrin att ställa om produktionen – men det kräver att villkoren preciseras.

Utbildning – en strategisk faktor

Som framgått finns en betydande potential för tillväxt i den kunskapsintensiva industrin under 1990-talet. Ökade satsningar på forskning och utbildning, liksom på transport- och kommunikationssystem, framstår därför som viktiga inslag i strukturpolitiken under kommande decennier.

Med en snabb ekonomisk tillväxt under 1990-talet växer behovet av högutbildad arbetskraft. Efterfrågan på tekniker och ekonomer bedöms växa med långt mer än vad kapaciteten i det nuvarande utbildningsväsendet kan tillgodose.

Internationellt sett är andelen högskoleutbildade i Sverige inte särskilt hög, ca 15%. Unikt för svenska förhållanden är däremot att en så stor andel – ca 70% – av dessa personer är sysselsatta i offentlig sektor. Under 1990-talet väntas de ungdomskullar som träder in på arbetsmarknaden minska. Det innebär att konkurrensen om den högutbildade arbetskraften hårdnar ytterligare. Tillväxten av den offentliga sektorn under det kommande decenniet kan därför ha en avgörande inverkan på utvecklingen inom det kunskapsbaserade näringslivet.

I det scenario som skisseras för strukturomvandlingen under 1990-talet har bland annat antagits att andelen högutbildade av arbetskraften stiger från 13% år 1988 till ca 16% av arbetskraften år 2000. Om det sker en ökad satsning på högre utbildning och andelen högutbildade ökar med ytterligare tre procentenheter ser bilden annorlunda ut, se tabell 7.1.

Tabell 7.1 Ökad satsning på högre utbildning

Förändring i den procentuella tillväxttakten 1988 – 2000 jämfört med basscenariot

	Produktion	Sysselsättning
Kapitalintensiv produktion	0,2	0,1
Arbetsintensiv produktion	0,3	0,0
Kunskapsintensiv produktion	0,4	0,2
Skyddad produktion	0,1	-0,1
Bostäder och energi	0,3	0,1
Privata tjänster	0,2	0,1
Näringslivet totalt	0,2	0,0
Offentlig sektor	0,0	0,0
Totalt	0,2	0,0

Källa: Finansdepartementet.

Som framgår växer framförallt de kunskaps- och arbetskraftsintensiva industrierna snabbare. Det beror delvis på att de relativa lönerna förskjuts när andelen högutbildade ökar – deras relativa löner sjunker. Det skapar i sin tur ett mer gynnsamt kostnadsläge för den kunskapsintensiva industrin.

Hur utbildningssystemet fungerar är viktigt för de kommande decenniernas ekonomiska utveckling. I en bilaga till långtidsutredningen presenteras ett antal förslag rörande det svenska utbildningssystemet, bl. a. om tidigare skolstart, ett utlandsår som inslag i universitetsutbildningen och

ökad decentralisering av skolsystemet för att åstadkomma en nära koppling till arbetsliv och lokala behov. Där framhålls också betydelsen av att den offentliga sektorn svarar för baskunskaper och grundforskning.

Några av de konkreta förslag som diskuteras i bilagan visas i faktarutan nedan.

UTBILDNINGSGREFORMER FÖR 2000-TALET

1. Grundskolan och gymnasieskolans två första år slås samman till en enhetlig 13-årig skola mellan 5 och 17 år. Mjukare övergång mellan barnomsorg och utbildning.

2. Årskurserna bör avskaffas och ersättas med en modulindelning som möjliggör en större flexibilitet och individorienterad utbildning med successivt ökade valmöjligheter och specialisering.

3. Den nuvarande yrkesnomenklaturen kommer att bli allt mer in-adekvat i framtiden. Utbildningen bör därför läggas upp mot breda kompetensområden, t. ex. vård, processindustri eller skogsbruk.

4. Ökat samarbete mellan den ordinarie grundskolan och KOMVUX. Studierna skall vara möjliga att avbryta på olika nivåer för att senare återkomma.

5. Gymnasieskolans sista år blir det första året i en fortsatt utbildning vid en regional högskola. Högskoleutbildningen bör omfatta två eller fyra år, beroende på linje.

6. En klarare åtskillnad mellan universiteten (inklusive fackhögskolor med fasta forskningsresurser) och regionala högskolor bör åstadkommas. Universiteten bör koncentreras på grundforskning, forskarutbildning och specialistutbildning med nära anknytning till forskarutbildningen.

7. Regionala högskoleenheter – som också skall finnas inom universiteten – skall tillhandahålla övrig högskoleutbildning och utveckla specialkurser i nära samarbete med näringslivet i regionen. Dessa högskoleenheter bör samverka med universiteten så att högskolans utbildning och lärare får en nära forskaranknytning.

8. Vuxenutbildning och personalutbildning sker idag i många olika former och organiseras av olika huvudmän. Samordning bör formaliseras genom en grupp med representanter för olika lokala intressen såsom företagens personalutbildning, KOMVUX, AMU och gymnasieskolan.

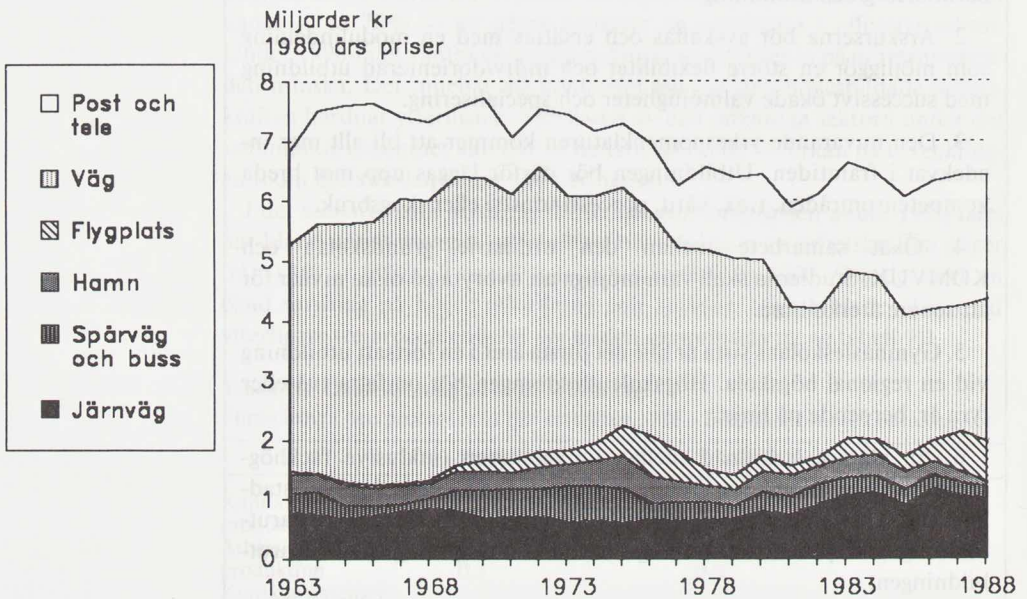
Källa: Andrén m. fl. (1990), *Utbildning för 2000-talet*, bilaga 22 till *Långtidsutredningen 1990*.

Satsningar på infrastruktur

En annan betydelsefull faktor för den ekonomiska utvecklingen är infrastrukturen – t. ex. telekommunikationer eller vägar och järnvägar. Satsningar på infrastruktur – liksom utbildning – kan ge positiva effekter för fler än för de som genomför investeringen. Beslut om sådana investeringar kan därför inte överlätas helt åt marknaden utan kräver offentligt stöd och finansiering.

Under de senaste 20 åren har investeringarnas andel av de offentliga utgifterna minskat. Några större investeringar inom tex väg- och transportsektorn har inte kommit till stånd trots att såväl gods- som persontrafiken ökat relativt kraftigt under samma period. Det har också skett en viss förskjutning i infrastrukturinvesteringarna så att investeringar i telekommunikation nära nog fördubblats under samma period, se diagram 7.1.

Diagram 7.1 Investeringar i anläggningar inom olika delar av transport- och kommunikationssektorn 1963–1988

Källa: Snickars, F. (1990), Samhällsekonomins transport- och kommunikationsförsörjning, bilaga 16 till Långtidsutredningen 1990.

I långtidsutredningens kapitel om miljö- och energipolitiken framgår att en förutsättning för att klara miljömålen under 1990-talet är att det görs betydande investeringar i olika typer av kollektivtrafik. Järnvägsnätet som byggdes ut för över hundra år sedan är inte anpassat till dagens regionala och näringspolitiska behov. Det föreligger alltså ett omfattande investeringsbehov inför 1990-talet.

Den ökade datoranvändningen och växande efterfrågan på den privata sektorns tjänster väntas leda till en fortsatt snabb investeringsutveckling också på telekommunikationsområdet. En genomgång av planerade investeringsprojekt i olika sektorer visar att det kan bli aktuellt med investeringar i kommunikationssektorn med mellan 120–160 miljarder kr. Jämfört med 1980-talet innebär det en uppgång med ca 25%. I långtidsutredningen diskuteras också ett högre alternativ där investeringarna ökar med 60% jämfört med det senaste decenniet.

8 Miljö- och energipolitiken

Sambandet mellan miljö och ekonomi

Miljöfrågorna har fått ökad uppmärksamhet i samhällsdebatten under de senaste decennierna och har hamnat högt på den politiska dagordningen särskilt under 1980-talets sista år. Det ökade intresset för miljöfrågor har ett nära samband med den snabba ekonomiska tillväxten under efterkrigstiden. Dels har den snabba industriella utvecklingen givit upphov till många av dagens miljöproblem. Dels finns det en del som talar för att miljövärden spelar allt större roll för människors välfärd.

Miljöfrågorna – och sambandet mellan miljö och ekonomi – har spelat en relativt undanskymd roll i långtidsutredningarna. Men under de senaste åren har riksdagen fattat en rad miljö- och energipolitiska beslut, som kan medföra ökade kostnader för industrin och krav på omställningar i hela samhällsekonomin. Till de viktigaste hör besluten om kärnkraftens avveckling med början under 1990-talets andra hälft, begränsning av koldioxidutsläpp samt minskade utsläpp av svavel- och kväveoxider. I Långtidsutredningen 1990 analyseras de samhällsekonomiska effekterna av dessa beslut.

Analysen koncentreras emellertid till miljöbeslutens samlade effekter på ekonomins tillväxtmöjligheter. Det har inte varit möjligt att värdera både kostnader och intäkter av de miljöpolitiska besluten.

Miljön har inget pris

Det borde vara en självklarhet att den ekonomiska tillväxten inte får ske till priset av att framtida generationers levnadsbetingelser äventyras. Ändå beaktas inte alltid effekterna på miljön vid ekonomiska beslut. Det hänger i hög grad samman med att miljön saknar pris. Miljöförstörelsen kostnader ingår därför vanligen inte i hushållens eller företagets kalkyler. Genom att i större utsträckning utnyttja ekonomiska styrmedel, t. ex. miljöavgifter, kan miljöhänsyn tvingas fram hos företag och hushåll.

Ett annat problem är att den ekonomiska tillväxten, som den mäts i nationalräkenskaperna, bara fångar en del av verkligheten. Den totala registrerade produktionen kan växa utan att välfärden för den skull förbättras. Resurser som satsas på sjukvården ingår i BNP. Men BNP minskar inte till följd av miljöutsläpp som ökar antalet sjukdomsfall. På samma sätt blir BNP högre om en malmfyndighet bryts, utan att det finns någon minuspost för den malm som förbrukats. Om det traditionella BNP-

begreppet kan kompletteras med miljö- och naturresursräkenskaper kan detta problem hanteras bättre.

En förutsättning för framtida tillväxt i traditionella ekonomiska termer kan faktiskt vara att perspektivet förskjuts från den korta och medellånga sikt som ofta styr det ekonomiska livet till lång sikt. Det finns skäl att vända uppmärksamheten från den årliga konsumtionen, tillväxten etc. till de samlade resurserna, den s. k. *nationalförmögenheten*. Den kan definieras som dagens värde av all framtida konsumtion. Nationens förmögenhet består av alla tillgångar i form av realkapital, naturresurser, arbetskraft och tillgångar i utlandet.

Denna tankeram kan bidra till att miljöeffekterna av de ekonomiska besluten i större utsträckning beaktas.

På kort sikt är det möjligt att uppnå hög tillväxt på bekostnad av miljövärdet. Men i ett längre perspektiv kan tillväxtmöjligheterna försämrars, eftersom resurser förbrukas och kostnaderna för att återställa miljön ökar. En god ekonomisk tillväxt kan också vara en förutsättning för att skapa de resurser som krävs för t. ex investeringar i reningsanläggningar och miljövänlig teknik. Det finns empiriska studier som visar att minskningar av miljöfarliga utsläpp avtog under perioder när ekonomin försämrades under 1970- och 1980-talen, jämfört med perioder när tillväxten var hög.

Miljövänlig tillväxt på 1990-talet

En hög tillväxttakt i ekonomin under 1990-talet är fullt förenligt med minskad belastning på miljön. Strukturomvandlingen medför en relativt snabb tillväxt i miljövänliga sektorer som tjänstenäringarna och den kunskapsintensiva industrin. De kapitalintensiva industrierna, som står för en stor del av de miljöfarliga utsläppen, väntas samtidigt minska i betydelse.

Även en omläggning av jordbrukspolitiken kan minska belastningen på miljön. Skattereformen och skärpta utsläppskrav kan tillsammans bidra till att luftföroeningarna från biltrafiken inte ökar i samma takt som tidigare.

Det existerar idag en lagstiftning och en medvetenhet om miljöproblemen som i sig kan leda till att miljön förbättras. Inför hot om miljöavgifter eller strängare regler och med en växande miljömedvetenhet hos konsumenter och producenter, finns det idag en strävan att ta hänsyn till miljöeffekterna vid beslut om investeringar i ny teknik.

Ändå framstår miljöproblemen som allvarliga. De diffusa utsläppen från många små källor har ökat. Produkter som innehåller farliga ämnen är också vanliga. De lokala och nationella miljöproblemen har också bytts mot storskaliga och internationella problem. Miljön i Sverige påverkas i hög grad av utsläpp i andra länder. Och även om nya utsläpp inte ökar lika snabbt som förut finns de lagrade effekterna av tidigare utsläpp kvar, med allt allvarligare skador som följd. Lösningen av de gamla miljöproblemen skapar också ofta nya problem.

Kärnkraftavvecklingen

Kärnkraften står bara för 15% av den totala energitillförseln. Dess betydelse för elproduktionen är desto större – kärnkraften svarar för närmare hälften av elproduktionen.

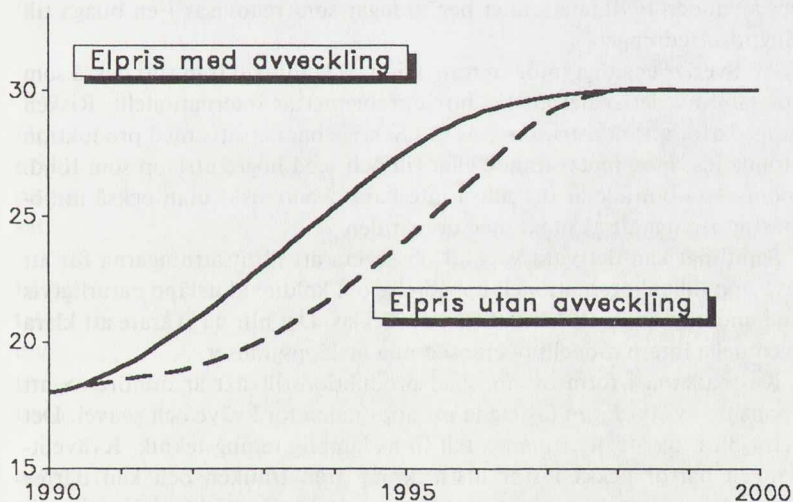
I den utveckling för 1990-talet som tidigare presenterades förutsattes att de ökade kostnaderna för elproduktionen under 1990-talet leder till att elpriserna stiger med ca 65 % fram till år 2000. Om ekonomin anpassas till de nya priserna – så att full sysselsättning och jämvikt i bytesbalansen kan upprätthållas – bedöms effekterna på den ekonomiska tillväxten bli begränsade.

Det svenska näringslivet har länge haft en komparativ fördel i internationellt sett mycket låga elpriser. Det gäller särskilt de kapitalintensiva industrierna, järn- och stålindustrin samt massa- och pappersindustrin.

Effekterna på strukturomvandlingen av att avveckla två reaktorer bedöms ändå bli begränsade. Med den tillväxt som förutsätts under 1990-talet förväntas efterfrågan på el överstiga nuvarande utbud oavsett om kärnkraften avvecklas eller inte. Det innebär att ny elkraft måste byggas under 1990-talet. För att nyinvesteringar skall bli lönsamma krävs att priset stiger från dagens nivå runt 18 öre per Kwh till ca 30 öre per Kwh. En avveckling av två reaktorer under 1990-talet innebär att priserna stiger något eller några år tidigare än om reaktorerna behållits i drift, se diagram 8.1.

Diagram 8.1 Elpriserna fram till år 2000. Med och utan avveckling av två kärnkraftsreaktorer. Marginalkostnadsprissättning. Principskiss.

Öre per kwh
1988 års priser

Källa: Finansdepartementet och statens energiverk.

Bilden blir emellertid annorlunda om hänsyn dessutom tas till ambitionerna att minska utsläppen av koldioxid, svavel och kväve. Som framgår av tabell 8.1 är utsläppen av dessa ämnen betydande från den industri som använder mest el.

Dessutom innebär de idag billigaste alternativen till kärnkraftproducerad el att utsläppen av framförallt koldioxid och svavel ökar. Kärnkraftavvecklingen *tillsammans* med de övriga utsläppsmålen medför alltså betydande påfrestningar för samhällsekonomin.

Tabell 8.1 Elkostnad per producerad enhet samt utsläpp av svaveloxider (SO_x), kväveoxider (NO_x) och koldioxid (CO₂). Svenska näringslivet 1985

	Elkostnad ^{a)}	SO _x ^{b)}	NO _x ^{b)}	CO ₂ ^{c)}
Skogsindustri	4,1	41	23	2,8
Stål & Baskemi ^{d)}	2,5	71	17	7,0
Verkstad ^{e)}	0,7	2	2	1,1
Skyddad ^{f)}	1,1	3	3	1,3
Tjänst&Transport ^{g)}	1,1	25	112	21,2

a) I procent av saluvärdet

b) Tusen ton

c) Miljoner ton

d) Järn- och stålindustri, baskemisk industri

e) Exportinriktad tillverkningsindustri

f) Hemmamarknadsinriktad tillverkningsindustri, jordbruk och fiske

g) Jord- och stenindustri, byggnadsverksamhet, privata tjänster och kommunikationer

Källa: Bergman, L., (1989), Tillväxt och miljö, bilaga 9 till Långtidsutredningen 1990.

Svårt att uppfylla koldioxidmålet

Om man förutsätter att Sverige som enda land försöker uppnå det mål rörande koldioxidutsläpp som riksdagen har lagt fast, samtidigt som kärnkraften avvecklas, blir påfrestningarna på den svenska ekonomin utomordentligt stora. Även om en omedelbar löne- och prisanpassning förutsätts kan den ekonomiska tillväxten komma att bli en halv procentenhet lägre per år under 1990-talet enligt beräkningar som redovisas i en bilaga till långtidsutredningen.

Att Sverige ensidigt inför en restriktion på koldioxid framstår också som kostsamt av det skälet att koldioxidproblemet är internationellt. Risken finns därför att industri som slås ut i Sverige bara ersätts med produktion utomlands, med motsvarande eller till och med högre utsläpp som följd. Inom detta område är det alltså inte bara ekonomiskt utan också miljömässigt rimligt att gå i takt med omvärlden.

Samtidigt kan det vara värt att observera att förutsättningarna för att leva upp till en internationell uppgörelse om koldioxidutsläpp naturligtvis inte underlättas av att kärnkraften avvecklas. Det blir då svårare att klara eventuella internationellt överenskomna utsläppsgränser.

Kostnaderna i form av minskad produktionstillväxt är mindre av att uppnå de av riksdagen fastlagda utsläppsmålen för kväve och svavel. Det beror bl. a. på att det i många fall finns lämplig reningsteknik. Kväveutsläppen härrör också i stor utsträckning från trafiken och kan därför påverkas utan att det i någon större utsträckning får effekter på näringslivets konkurrenssituation. Istället slår åtgärder direkt mot hushållen, vilket emellertid för andra svårigheter med sig.

Trafiken och miljömålen

Det har hittills funnits ett starkt samband mellan ekonomisk tillväxt och trafikens ökning. De senaste årens snabba ökning av privatbilismen är framförallt en följd av förbättrade ekonomiska förhållanden. Bilnehavet har ökat med ca 3% per år under slutet av 1980-talet. Efterfrågan på transporter förväntas öka även i framtiden.

Utvecklingen inom transportsektorn innebär ökade miljöproblem. Transportsektorns andel av luftföroreningarna har successivt ökat under senare år, medan utsläppen från andra källor har minskat. Trafiksektorn svarar också för en stor andel av den svenska energiförbrukningen. Dess relativa andel av oljeförbrukningen uppgår till nära 50 %.

Miljöpolitiska åtgärder för att motverka de negativa effekterna diskuteras för närvarande i flera olika sammanhang. Skärpta avgaskrav bedöms medföra kraftigt minskade kväveutsläpp för de enskilda fordonen. Många av miljöavgiftsutredningens förslag är inriktade just på transportsektorn. Effekten på de totala utsläppen av skärpta utsläppskrav och miljöavgifter beror dock i hög grad på tillgången på alternativa transporter. En utbyggd kollektivtrafik förefaller kräva stora investeringar. Inom ramen för miljöavgiftsutredningen bedöms behovet av ökade investeringar i kollektivtrafik i storstäderna till minst 1 miljard kr. per år fram till sekelskiftet, samt för ett konkurrenskraftigt järnvägsnät till 2,5 miljarder kr. per år.

Skattereformen innehåller bl. a. förslag till en koldioxidskatt. I sin helhet beräknas skattereformen medföra en halvering av ökningstakten beträffande utsläppen av koldioxid, men utsläppen väntas trots detta öka med 8 % fram till år 2000 jämfört med år 1987.

Mot bakgrunden av det historiskt starka sambandet mellan ekonomisk tillväxt och ökade transporter kan därför starkare styrmedel i kombination med utbyggd kollektivtrafik komma att krävas om de av riksdagen uppställda målen för främst kväve, men även koldioxid skall kunna uppfyllas.

Stabiliseringspolitiska problem

De beräkningar som redovisats bygger på att anpassningen till de nya prisrelationerna sker utan betydande störningar. Det är dock lätt att peka på faktorer som medför att anpassningen inte går så smärtfritt som förutsatts.

Utan att dra alltför långtgående paralleller är det belysande att peka på händelseförloppet efter chockhöjningarna av oljepriset i början på 1970-talet. De bidrog, via hög inflationstakt och bytesbalansproblem, till en djup internationell lågkonjunktur. Risken finns alltså att det tar tid innan priser och löner anpassar sig till den nya situationen. Därmed hotas resursutnyttjandet och sysselsättningen i ekonomin.

Utrymmet för att öka den privata konsumtionen är begränsat även när anpassningen fungerar väl. Vid stabiliseringspolitiska störningar begränsas det emellertid ytterligare, vilket försvårar möjligheterna att åstadkomma den nödvändiga anpassningen av kostnadsökningstakten i Sverige. Därmed riskerar industrins konkurrenskraft att försämrats ytterligare.

Den ökade bränsleimport som följer av kärnkraftavvecklingen innebär att exportindustrin och/eller den importkonkurrerande industrin måste öka sin produktion för att det inte skall uppstå långvariga underskott i bytesbalansen. För att en sådan produktionsökning skall kunna realiseras måste industrins kostnader utvecklas gynnsamt (trots de höga elpriserna). Det förutsätter att lägre reallöner tas ut.

Anpassningsåtgärder

De stigande elpriserna under 1990-talet påskyndar strukturomvandlingen. Det riskerar att leda till regionala obalanser eftersom orter med hög andel elintensiv industri kan drabbas hårt.

Mot bakgrund av de anpassningsproblem som kan uppkomma har det framkommit förslag om att subventionera elpriserna, främst för att underlätta för den elintensiva industrin. Ur samhällsekonomisk synvinkel finns dock uppenbara nackdelar med att frångå en marknadsmässig prissättning. Om inte elpriset motsvarar kostnaden för att bygga ny elkraft kommer kostnaderna för elproduktion att avvika från det pris som användarna möter. Konsekvensen blir att elsparandet blir för lågt. Den lägre elprinsnivån medför också att det byggs en näringslivsstruktur i Sverige på konstlade premisser. Till detta kommer att elmarknaden måste regleras.

Det finns också de som menar att elpriserna bör justeras upp redan idag för att ge tydliga signaler till företag och hushåll om framtida elpriser. Ett framtingat högre pris kan emellertid leda till förtida nedläggningar av företag som vid de faktiska elkostnaderna förmår ge tillräckliga överskott. Även de expansiva delarna av industrin kan hämmas av de konstlat höga priserna och strukturomvandlingen försvåras.

Detsamma gäller för hushållen. Dessa är visserligen mindre känsliga för elprishöjningar, eftersom elkostnaderna oftast utgör bara en liten del av de totala kostnaderna. Även i de hushåll där elkostnaden är stor är priskänsligheten i allmänhet låg eftersom det är förenat med stora kostnader att installera andra värmesystem. Men subventioner som riktas direkt till elkonsumenterna innebär risk för slöseri med el även i hushållssektorn.

Ändå är det naturligtvis väsentligt att finna vägar för att underlätta den anpassning som är nödvändig när elpriserna gradvis stiger under 1990-talet. Men det är långt ifrån självklart att det skall ske via elpriset.

Regionala stöd och en aktiv arbetsmarknads- och utbildningspolitik, liksom direkta företagssubventioner, bör kunna vara inslag i en politik för att underlätta anpassningen. Det är också viktigt att tydliga spelregler läggs fast så att företag och hushåll kan bilda sig en uppfattning om den framtida elprisutvecklingen.

9 Den offentliga sektorn

Utgiftsökningen har bromsats

Den offentliga sektorn är starkt beroende av den samhällsekonomiska utvecklingen. Med en god ekonomisk tillväxt skapas utrymme för att bygga ut och förbättra kvaliteten i t. ex. utbildningssystemen och sjuk- och hälsovården.

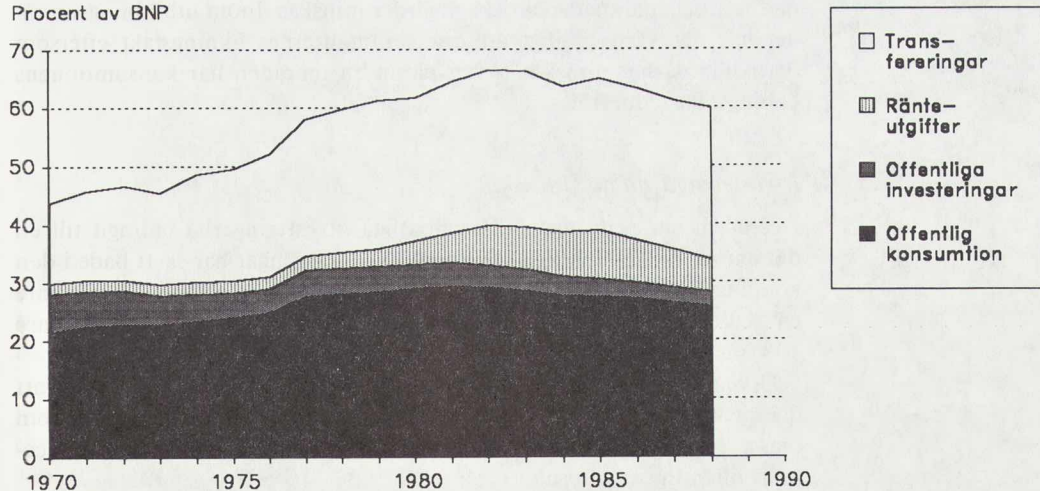
Samtidigt påverkar den offentliga sektorns storlek och utveckling den övriga ekonomin. Dels åtföljs en växande offentlig sektor av ett högre skattetryck, vilket får effekter för effektiviteten och resursanvändningen i ekonomin. Dels tar den offentliga sektorn direkt arbetskraft och andra reala resurser i anspråk och inverkar därför på tillväxtmöjligheterna i andra delar av ekonomin.

Det finns emellertid också skäl att understryka att en stor del av den produktion som sker i den offentliga sektorn är av avgörande betydelse för hur ekonomin fungerar och för näringslivets tillväxtmöjligheter. Det gäller t. ex. hälso- och sjukvården, utbildningssystemet och infrastrukturen på telekommunikations- och transportområdet.

Under 1970-talet ökade de offentliga utgifterna som andel av BNP mycket snabbt, från ca 44% 1970 till en rekordnivå på 66,6% 1982. Därefter har expansionen brutits och förbytts i en svag nedgång under senare delen av 1980-talet, se diagram 9.1.

Diagram 9.1 Offentliga sektorns utgifter 1970–88

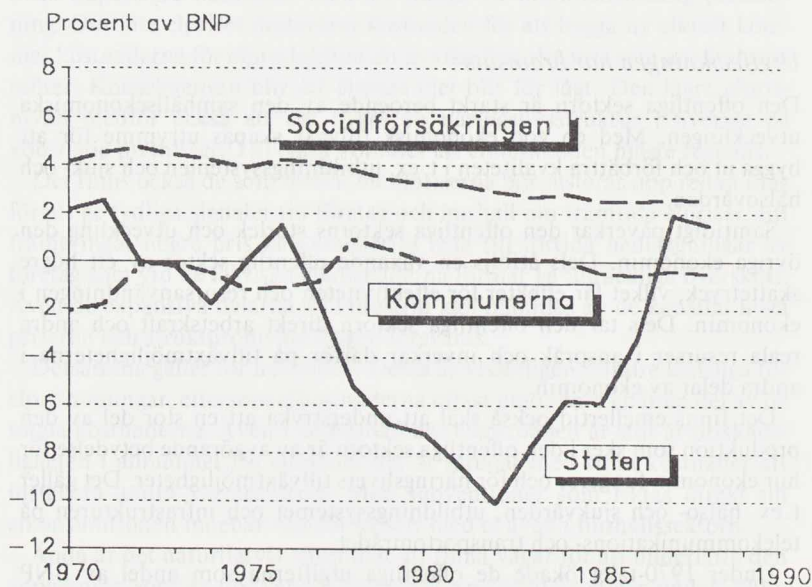
Procent av BNP

Källor: Statistiska centralbyrån och konjunkturinstitutet.

År 1988 uppgick de offentliga utgifterna till 59,9% av BNP. Eftersom intäkterna i stor sett varit oförändrade under 1980-talet, som andel av BNP, har den offentliga sektorns finansiella sparande förbättrats gradvis sedan 1982. Sektorn har under de senaste åren uppvisat ett finansiellt överskott på ca 4% av BNP, se diagram 9.2.

Diagram 9.2 Den offentliga sektorns finansiella sparande 1970–1988. Utvecklingen inom delsektorer.

Källor: Statistiska centralbyrån och konjunkturinstitutet.

Den offentliga konsumtionen har vuxit långsammare sedan början på 1980-talet. I takt med att arbetsmarknadsläget förbättrades kunde utgifterna för arbetsmarknadspolitiska åtgärder minska. Inom utbildningsområdet har det varit möjligt att dra ner utgifternas ökningstakt eftersom barnkullarna har minskat. Även på andra områden har konsumtionens ökningstakt reducerats.

Investeringarna har minskat

Dessutom har nedgången i de offentliga investeringarna bidragit till en dämpning av de offentliga utgifterna. Neddragningar har skett både i den kommunala och statliga sektorn. Vägbyggnaden, som svarar för närmare en tredjedel av de statliga investeringarna, har t. ex. minskat med närmare 40% mellan 1970 och 1987.

Utvecklingen kan inte förklaras av att trafikvolymen minskat eller att det inte funnits behov av till- eller ombyggnader. Det förefaller istället som om investeringarna på dessa områden fått stå tillbaka i strävan att reducera de offentliga utgifterna.

Transfereringarna till hushållen har däremot ökat under 1980-talet. Men

de totala transfereringarna har ändå, till skillnad från 1970-talet, vuxit i takt med BNP. De ökade utbetalningarna till hushållen har kompenseras av en snabb minskning av stödet till industrin.

Utgiftsandelen kan minska även under 1990-talet

De offentliga utgifterna påverkas bl. a. av den demografiska utvecklingen. Befolkningens ålder och sammansättning får effekter för efterfrågan på olika typer av offentliga tjänster, t. ex. utbildning och barn- eller äldreomsorg.

Sett över hela 1990-talet bedöms de offentliga utgifternas andel av BNP kunna minska från 62% av BNP år 1990 till ca 58% år 2000. Eftersom skattetrycket samtidigt antas vara oförändrat kan en kontinuerlig förmögensuppbyggnad ske i den offentliga sektorn. Denna förmögenhet genererar ränteinkomster och en del av utgiftsminskningen beror därför på ett förbättrat räntenetto, se tabell 9.1.

Tabell 9.1 Den offentliga sektorn. Inkomster och utgifter

Procentuell andel av BNP i löpande priser

	1990 ^a	1995 ^a	2000
<i>Inkomster</i>			
Skatter	41,9	41,2	41,3
Socialförsäkringsavgifter	14,8	15,0	15,0
Räntor	5,1	3,7	2,5
Övriga inkomster	4,2	4,2	4,1
Totalt	65,9	64,0	63,0
<i>Utgifter</i>			
Transfereringar till hushåll	20,7	21,3	20,3
varav pensioner	10,3	10,3	9,7
Övriga transfereringar	6,0	5,3	5,1
Konsumtion	27,3	28,4	28,3
Investeringar	2,8	2,7	2,6
Räntor	5,3	3,2	1,4
Totalt	62,2	60,9	57,7
Finansiellt sparande	3,7	3,1	5,2
Bruttosparande	6,6	5,8	7,8

^aEnligt modellkalkylen i kapitel 3.

Källa: Finansdepartementet.

Nära hälften av den offentliga sektorns utgifter utgörs av olika typer av transfereringar. Deras andel av BNP ökar något under 1990-talets första år. Det förklaras dels av den svaga ekonomiska tillväxten, dels av bl. a. höjda barnbidrag och stigande kostnader för arbetsskadeförsäkringen.

Den offentliga konsumtionen bedöms öka med ca 1,6% per år sett över hela perioden. Den växer dock något snabbare fram till mitten på 1990-talet. Därefter ligger den kvar på en oförändrad nivå, ca 28% av BNP. Det är utbyggnaden av barnomsorgen – enligt riksdagsbeslutet skall full behovstäckning uppnås 1991 – och äldreomsorgen som kräver ökade resurser i början av decenniet.

De offentliga investeringarna hör till de områden som vuxit långsammast under 1970- och 1980-talen. Nu väntas den negativa investeringsutvecklingen brytas och investeringarna växa med ca 1,5 % per år. Bland annat bedöms investeringarna i transportnätet och kollektivtrafiken öka.

Utgifterna stiger snabbt efter år 2000

Sammantaget bedöms alltså de offentliga utgifterna som andel av BNP kunna minska fram till sekelskiftet. Förutsättningen är dock att den allmänekonomiska utvecklingen blir god och att de nya åtaganden som görs är mycket begränsade. Därefter finns en risk för att utgifterna som andel av BNP börjar stiga snabbt, särskilt gäller detta en bit in på decenniet. Det hänger delvis samman med att pensionsutgifterna stiger när de stora kullarna födda på 1940-talet går i pension. Framförallt beräknas emellertid den offentliga konsumtionens andel komma att öka mycket snabbt. Den stiger i några beräkningar, som andel av BNP, från ca 28 % år 2000 till närmare 37 % år 2025. Det beror dels på att den offentliga konsumtionen ökar, men framförallt på att arbetskraftsutbudet förväntas minska. En konsekvens av detta är att den offentliga sektorns andel av den totala sysselsättningen ökar mer än tidigare. Därmed ökar också de offentliga utgifterna som andel av BNP.

Produktivitetens betydelse

Den offentliga sektorns utveckling är dock mycket beroende av den ekonomiska utvecklingen i övrigt. De bedömningar som redovisats bygger på en förhållandevis god produktivitetstillväxt i näringslivet. Med en sämre produktivitetstillväxt – och därmed ekonomisk tillväxt – stiger den offentliga sektorns utgifter som andel av BNP snabbare, se tabell 9.2. Om produktiviteten bara stiger med 1 % per år – vilket är samma ökningstakt som mellan åren 1987–1989 – stiger de offentliga utgifternas andel av BNP till över 70 % år 2025.

Tabell 9.2 Offentliga utgifter 1990–2025. 1 procents produktivitetstillväxt i näringslivet

Procentuell andel av BNP i löpande priser

År	1990 ^a	1995	2000	2010	2025
Offentlig konsumtion	26,5	27,5	28,5	32,0	38,4
Offentliga investeringar	3,0	3,0	3,0	2,9	2,8
Pensioner	11,0	11,1	11,1	13,0	14,9
Övriga transfereringar	15,2	16,0	15,6	15,4	15,2
Summa utgifter	55,7	57,7	58,3	63,3	71,3

^a De offentliga utgifterna för 1990 är hämtade från Preliminär nationalbudget för 1990 (PNB).

Källa: Finansdepartementet.

Transfereringarnas andel av BNP ökar snabbare med en svag ekonomisk tillväxt. Eftersom pensionerna är värdesäkrade blir pensionsutbetalningarna, räknade som andel av BNP, högre vid en lägre real tillväxt i ekonomin.

Även de övriga transfereringsutgifterna stiger jämfört med huvudalternativet eftersom en del av dessa, t. ex. barnbidraget och studiebidraget, antas vara reellt oförändrade.

Konsumtionens andel av BNP ökar däremot bara marginellt snabbare. Det är en följd av att den lägre produktivitetstillväxten i motsvarande grad antas minska reallönstillväxten i näringslivet och därmed i den offentliga sektorn. Det medför i sin tur att den offentliga sektorns lönekostnader och därmed utgifter blir lägre.

Behov av reformer i offentlig sektor

Det finansiella utrymmet i den offentliga sektorn framstår alltså som begränsat. Särskilt gäller detta på längre sikt. Orsaken är att antalet äldre ökar och därmed ökar också belastningen på i första hand pensionssystemet. Till detta kommer att antalet sysselsatta i offentlig sektor kan förväntas öka snabbare än arbetskraften under de första decennierna på 2000-talet.

Om det skall vara möjligt att inte öka de offentliga utgifterna som andel av BNP står valet mellan att finna vägar att använda de gemensamma resurserna på ett effektivare sätt — att öka produktiviteten — eller att begränsa utbudet av offentliga tjänster och transfereringar.

Med en god produktivitetstillväxt förbättras förutsättningarna att bibehålla dagens standard i det offentliga tjänsteutbudet. Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO) har publicerat ett flertal studier rörande den offentliga sektorns produktivitet.

De visar på en svag — ibland negativ — produktivitetstillväxt inom merparten av de områden som belysts. En betydande försiktighet i tolkningen av dessa resultat är dock på sin plats. Exempelvis beaktar flertalet studier inte på ett övertygande sätt eventuella kvalitetsförbättringar i den offentliga verksamheten.

Hur den offentliga sektorn är organiserad spelar inte bara en roll för effektiviteten inom den egna sfären. Den offentliga sektorn sysselsätter idag ungefär en tredjedel av den totala arbetskraften. Dess produktivitet har därmed ett avgörande inflytande på den totala välståndsutvecklingen i samhället. Åtgärder som syftar till att förbättra effektiviteten i offentlig sektor bör därför utgöra ett viktigt inslag i den ekonomiska politiken.

Utvecklingen under 1980-talet innebar att de offentliga transfereringarna steg betydligt snabbare än den offentliga konsumtionen. De offentliga investeringarna har under en följd av år fått stå tillbaka. Det förefaller alltså ha varit lättare att spara utgifter inom områden som investeringar, där nedskärningarna "drabbar hela kollektivet", än i transfereringssystemen som direkt drabbar vissa urskiljbara grupper. En sådan utveckling innebär emellertid risker både för samhällsekonomin och den offentliga servicen.

Förutom att transfereringsutgifterna stiger snabbt finns det andra problem som hänger samman med hur transfereringssystemen är utformade. Transfereringar påverkar på många olika vis människors beteende. Ibland är dessa effekter önskade, men de kan också vara negativa för samhällsekonomin.

I detta sammanhang kan det räcka med att nämna de samlade effekterna av systemen för arbetsskadeförsäkring, sjukförsäkring och förtidspensioner på både företagets motiv för att förbättra arbetsmiljöerna och på de berördas benägenhet att återinträda på arbetsmarknaden. Genom att på detta område återupprätta "arbetslinjen" kan berörda individer få ett bättre liv samtidigt som samhällsekonomin som helhet kan göra betydande vinster.

Otvivelaktigt finns det alltså goda ekonomiska argument för reformer och strukturförändringar inom den offentliga sektorn. Men det finns också andra skäl än rent ekonomiska som talar för en förnyelse av den offentliga verksamheten.

De köer som idag finns på vissa områden inom sjukvården och omsorgen skapar lätt orättvisor och kan på sikt minska förtroendet för välfärdssystemet. Resursstarka personer kan undkomma köerna genom att köpa tex privat sjukvård eller anlita privata dagmammor. I samhällsdebatten har också bristen på valfrihet i den offentliga sektorn framhållits som ett argument för behovet av förnyelse.

En reform för hälso- och sjukvården

I ett par olika bilagor till långtidsutredningen diskuteras åtgärder för att reformera den offentliga sektorn. Hälso- och sjukvården svarar för en stor del av den offentliga verksamheten. Det är därför naturligt att välja just den för en fördjupad diskussion om principer för förnyelse av den offentliga sektorn.

I en av bilagorna görs en jämförelse mellan hälso- och sjukvården i olika länder och diskuteras hur hälso- och sjukvården i Sverige skulle kunna utvecklas. Utgångspunkten är dels att effektiviteten i användningen av resurserna skall förbättras, dels att valfriheten skall öka. Avgörande är också att sjukvårdens organisation utformas så att en god och lika vård garanteras åt alla.

Om den modell som diskuteras i bilagan översätts till svenska förhållanden skulle det kunna innebära att primärvården gradvis kopplas loss från landstingen. Primärvårdsenheter ägda av t. ex. kommuner och landsting skulle konkurrera med privata läkare och företagshälsovård. Medborgarna skulle själva välja vilken primärvårdsenhet de vill använda sig av. Denna skulle få ansvaret för att ta hand om patienternas vidare remittering till sjukhus- och specialistvård.

I ett senare skede skulle även sjukhus- och specialistvården kunna öppnas för ökad konkurrens. Det skulle också vara tänkbart att ge försäkringskassan ökad betydelse. Ersättningen till primärvårdsenheterna skulle t. ex. kunna administreras av försäkringskassan. Precis som idag kan emellertid hälso- och sjukvården finansieras med en allmän sjukförsäkring.

Den skisserade reformen av hälso- och sjukvården är ett försök att dra nytta av det bästa från såväl ett offentligt som marknadsmässigt styrt system. Erfarenheter av liknande blandssystem finns i flera andra länder. De förefaller i huvudsak vara goda.

10 Sparandet i ekonomin

Problemen med ett lågt sparande

Det totala sparandet i ekonomin har ökat sedan 1982–1983 då den negativa trend som inleddes i början på 1970-talet bröts. Sparandet är dock fortfarande lägre än vid början av 1970-talet. Det låga sparandet utgör ett samhällsekonomiskt problem i flera avseenden. I grunden handlar det om att "för lite" resurser sätts av för framtiden.

Tillgängliga inkomster kan i princip användas på två sätt; de kan konsumeras eller sparas. Med sparande avses då både reallt sparande, dvs investeringar, och finansiellt sparande. Att spara innebär alltså att avstå från konsumtion idag till förmån för ett senare tillfälle.

Ett "för lågt" sparande innebär att kapitalbildningen i ekonomin är lägre än den önskvärda. Ur *välfärdssynpunkt* innebär det att konsumtionsmöjligheterna för framtida generationer blir mindre än de annars kunde vara.

Därtill utgör det låga finansiella sparandet – eller annorlunda uttryckt, den höga konsumtionen – ett *stabiliseringspolitiskt problem* eftersom det bidrar till det höga efterfrågeläget och därmed till en alltför snabb kostnadsutveckling i ekonomin.

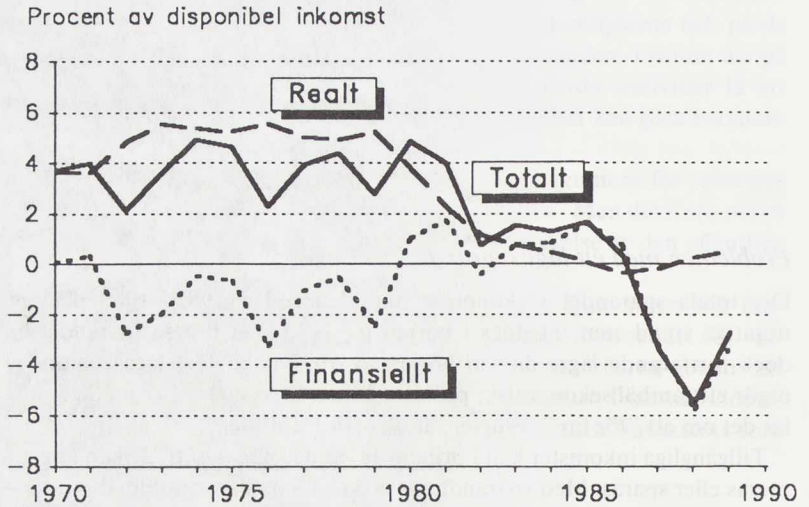
Det är naturligt att sparandet i en ekonomi varierar över konjunkturcykeln. Hushållen kan vilja kompensera lägre inkomster i en lågkonjunktur med att dra ned på sitt sparande. Det är knappast heller något problem från samhällsekonomisk synpunkt, eftersom sparandet bör öka igen när konjunkturen vänder.

Mer bekymmersamt kan det vara om det låga sparandet har strukturella orsaker, dvs om det finns "snedvridningar" i det ekonomiska systemet som ger upphov till ett permanent lägre sparande. Mycket tyder på att så har varit fallet med det låga hushållssparandet i Sverige. Ett exempel är skattesystemet. Det som nu skall reformeras missgynnar sparande och gör det "billigt" att äga belånat kapital.

Hushållens sparande kan öka

Hushållens sparande är idag mycket lågt, se diagram 10.1. Sparandet har minskat under hela 1980-talet. Särskilt mot slutet av decenniet har det finansiella sparandet minskat kraftigt och till och med blivit negativt. Hushållen har med andra ord ökat sin skuldsättning.

Diagram 10.1 Hushållens nettosparkvot 1970–1989

Källor: Statistiska centralbyrån, konjunkturinstitutet och finansdepartementet.

Det finns flera förklaringar till nedgången i det finansiella sparandet. En är att hushållen under lågkonjunkturen i början av 1980-talet försökte kompensera fallande realinkomster genom att låna till konsumtion. En annan förklaring är att många hushåll valde att öka sin skuldsättning ytterligare när marknaden för krediter avreglerades 1986.

Mycket tyder nu på att det totala hushållssparandet kommer att öka under 1990-talet. Det är normalt den yrkesverksamma delen av befolkningen som sparar mest och den växer under de närmaste tio åren. Först något decennium in på 2000-talet, då de stora kullarna födda på 1940-talet går i pension, väntas befolkningsutvecklingen få en negativ effekt på hushållssparandet.

De nya *skattereglerna* gör det förhållandevis dyrare att låna eftersom de sänkta marginalsatserna innebär att låneräntorna dras av mot lägre skattesatser. Det torde få en positiv effekt på hushållens finansiella sparande.

Å andra sidan kan skattereformen förväntas få en negativ effekt på hushållens reala sparande i egna hem och fritidshus. Vad nettoeffekten blir är inte självklart, men långtidsutredningen räknar med en viss positiv effekt på hushållens totala sparande.

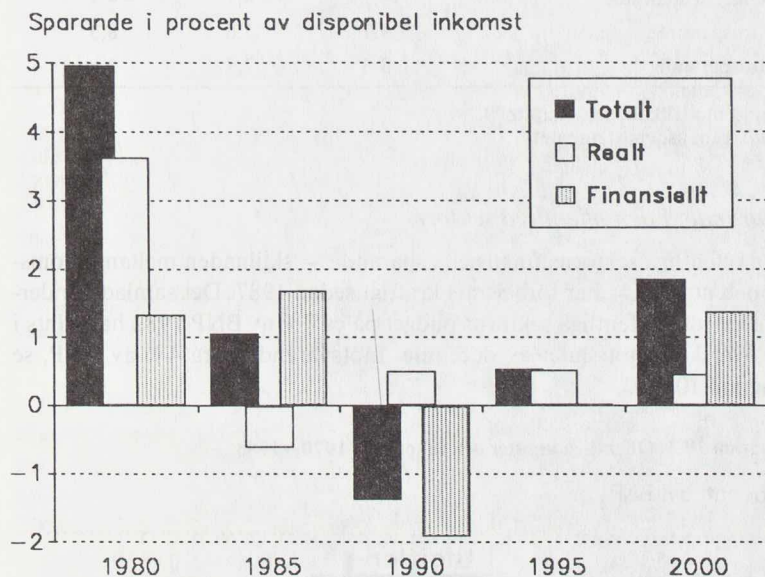
Om inga förändringar sker i *ATP-systemet* kan det privata pensionsparandet också komma att öka. Idag finns ett "tak" för inkomstgrundad ersättning i ATP-systemet motsvarande 7,5 basbelopp. I takt med att de reala inkomsterna stiger, och allt fler får inkomster som överstiger detta tak, är det troligt att fler väljer att också pensionsspara privat.

De *reala disponibla inkomsterna* ökar under 1990-talet. I långtidsutredningen bedöms de reala disponibla inkomsterna öka med 2,5 % per år fram till år 2000. Det talar också för ett ökat hushållssparande. Sammantaget medför dessa bedömningar att hushållens nettosparande som andel av

disponibel inkomst – nettosparkvot – förbättras från $-1,4\%$ 1990 till knappt 2% år 2000.

Eftersom det reala sparandet – hushållens investeringar i egna hem och fritidshus – bedöms uppgå till ca $0,5\%$ av den disponibla inkomsten motsvaras det förbättrade hushållssparandet av en uppgång i det finansiella sparandet, se diagram 10.2.

Diagram 10.2 Hushållens nettosparkvot 1980–2000

Anm: Utvecklingen fram till 1995 enligt modellkalkylen i kapitel 3.

Källa: Finansdepartementet.

Företagens sparande

Företagens bruttosparande – summan av investeringar och finansiellt sparande – steg kraftigt under första hälften av 1980-talet, från omkring $11,6\%$ till drygt 14% av BNP. Det kan i första hand förklaras av den stora vinstuppgång som skedde åren 1982–1983 i samband med devalveringarna. Därefter har investeringarna vuxit snabbt. Efter 1985 har emellertid de icke-finansiella företagen ökat sin skuldsättning markant, vilket bl. a. hänger samman med omfattande direktinvesteringar och aktieköp i utlandet.

Företagens reala sparande, dvs. investeringarna, bedöms öka med i genomsnitt $1,4\%$ per år under 1990-talet. Det kan förefalla vara en långsam takt och investeringarna minskar faktiskt något som andel av BNP. Utgångsläget – åren 1988–1990 – utgör emellertid toppen på en investeringskonjunktur. Samtidigt bedöms det finansiella sparandet förbättras under perioden. Sammantaget är företagens bruttosparande som andel av BNP ungefär lika högt år 2000 som 1990, se tabell 10.1.

Tabell 10.1 Företagen. Inkomster och sparande
Procentuell andel av BNP i löpande priser

	1990 ^a	1995 ^a	2000
Inkomster	20,7	20,5	22,5
Utgifter	26,6	25,2	26,9
Skatter	2,4	3,2	3,5
Investeringar	14,5	12,3	12,7
Övrigt	9,7	9,8	10,7
Finansiellt sparande	-5,9	-4,7	-4,4
Bruttosparande	8,7	7,6	8,3
Nettosparande	3,3	2,7	3,6

^aEnligt modellkalkylen i kapitel 9.

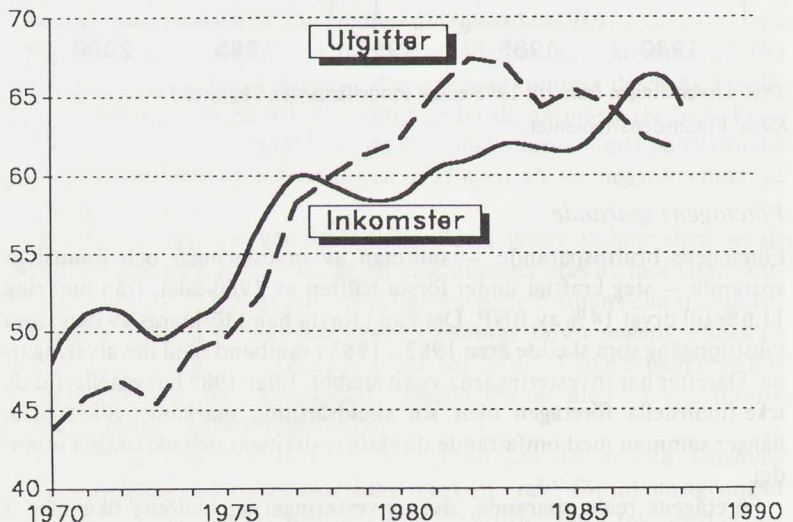
Källa: Finansdepartementet.

Sparandet i den offentliga sektorn

Den offentliga sektorns finansiella sparande – skillnaden mellan inkomster och utgifter – har förbättrats kraftigt sedan 1987. Det samlade underskottet i den offentliga sektorns budget på ca 7% av BNP 1982 har vänts i ett överskott mot slutet av decenniet motsvarande nära 4% av BNP, se diagram 10.3.

Diagram 10.3 Offentliga utgifter och inkomster 1970–1988

Procent av BNP

Källor: Statistiska centralbyrån och finansdepartementet.

Utgångsläget vid ingången till 1990-talet är med andra ord ett helt annat än vid 1980-talets början. Sparandets utveckling framöver är dock starkt beroende av den ekonomiska utvecklingen i övrigt. Vid en svag ekonomisk tillväxt – som i scenariot med en låg produktivitetsökning – stiger de offentliga utgifternas andel av BNP snabbare. Därmed försämras också sparandet.

De offentliga utgifternas andel av BNP kan bli i stort sett oförändrad under 1990-talet. Därefter, särskilt en bit in på det nya seklet, kan den offentliga konsumtionen komma att stiga snabbt i förhållande till BNP. När de stora kullarna födda på 1940-talet pensioneras ökar även utgifterna för pensioner. Sammantaget kan den offentliga sektorns utgifter i det längre perspektivet komma att stiga från ca 55% 1989 till mer än 60% år 2025, under förutsättning att produktivitetstillväxten i näringslivet uppgår till ca 2% per år, se tabell 10.2.

Tabell 10.2 Offentliga utgifter 1990–2025. Huvudalternativet
Procentuell andel av BNP i löpande priser

År	1990 ^a	1995	2000	2010	2025
Offentlig konsumtion	26,5	27,2	27,9	30,7	36,3
Offentliga investeringar	3,0	2,9	2,7	2,4	2,0
Pensioner	11,0	10,6	10,1	11,0	11,3
Övriga transfereringar	15,2	15,8	15,2	14,5	13,5
Summa utgifter	55,7	56,5	56,0	58,7	63,1

^a De offentliga utgifterna för 1990 är hämtade från Preliminär nationalbudget för 1990 (PNB).

Källa: Finansdepartementet.

När skatterna skrivs fram med hänsyn tagen till skattereformen bedöms skattetrycket som andel av BNP bli i stort sett oförändrat. Den offentliga sektorn kan därför komma att uppvisa finansiella överskott under 1990-talet av samma storleksordning som i slutet av 1980-talet, ca 3,5%. Efter år 2000 är dock en successiv försämring trolig.

Sammantaget bedöms bruttosparandet i ekonomin kunna uppgå till i genomsnitt ca 17% av BNP. Det är ungefär i nivå med 1980-talet, men väsentligt lägre än tidigare.

Denna bedömning bygger dock på flera osäkra antaganden. Det är t. ex. tänkbart att en eventuell offentlig förmögenhetsuppbyggnad i sig leder till ökade offentliga utgifter. Bedömningen av företagens utlandsinvesteringar är också mycket osäker. Tillsammans med det faktum att det totala sparandet ändå inte är särskilt högt talar detta för att särskilda åtgärder kan behövas för att stimulera sparandet.

Privat eller offentligt sparande?

Den offentliga sektorn kan alltså komma att visa ett finansiellt överskott under 1990-talet. Det reser frågan om var i ekonomin sparandet bör ske. Ett alternativ till en förmögenhetsuppbyggnad i den offentliga sektorn under 1990-talet är att sänka skattetrycket.

Ett lägre skattetryck kan förväntas medföra högre effektivitet i ekonomin. Arbetskraftsutbudet kan öka och produktiviteten förbättras. Skattetrycket skulle också närma sig det i omvärlden, vilket med en ökad internationell integration kan komma att bli nödvändigt.

Ett lägre skattetryck är emellertid inte enbart förenat med fördelar. Om det lägre sparandet i den offentliga sektorn inte motsvaras av ett högre sparande i den privata sektorn förvärras de problem som är förknippade

med det låga sparandet idag. Överhettningen i ekonomin skulle förstärkas och därmed bidra till en högre inflationstakt. Om nedgången i sparandet blir varaktigt bidrar det till en långsammare kapitalbildning och därmed sämre ekonomisk tillväxt och välfärdsutveckling för framtida generationer.

Problemen med den sparandeminskning som väntas inträffa i början av 2000-talet, när andelen pensionärer ökar snabbare, skulle också kunna accentueras.

Ett lägre offentligt sparande måste alltså kompletteras med åtgärder som bidrar till ett högre privat sparande. Mot denna bakgrund finns det skäl att diskutera tänkbara förändringar i pensionssystemet i riktning mot ett premiereservsystem.

Det finns emellertid andra problem förknippade med den nuvarande utformningen av pensionssystemet än effekterna på sparandet. Ett sådant är att ATP-avgiften har karaktären av skatt – kopplingen mellan vad varje individ betalar in och får ut är begränsad. Medan ATP-avgiften är direkt proportionell mot inkomsterna är förmånerna reglerade, dels genom taket, dels genom de sk 15- och 30-års reglerna vid intjänande av pensionspoäng. Denna skatteandel kommer dessutom att öka vid tillväxt i ekonomin och när gradvis allt fler personer överskrider 15- och 30-årsgränserna, som en följd av att ATP-systemet når sitt fullfunktionsstadium.

Frågan är då hur det framtida pensionssystemet skulle kunna utformas för att dels bidra till ett högre sparande, dels minska de negativa effekter som följer av höga pensionsavgifter av skattekaraktär.

En möjlighet är att låta taket på 7,5 basbelopp vid utbetalning av pensioner ligga kvar. Vid en real tillväxt i ekonomin kommer ATP-systemet då gradvis att få karaktären av ett utvidgat folkpensionssystem. En sådan utveckling borde leda till ett ökat privat – kollektivt eller individuellt – pensionssparande.

Ur fördelningspolitisk synpunkt är det viktigt att möjlighet till kompletterande pensioner erbjuds med likartade villkor till alla medborgare. Under förutsättning att de privata pensionspremierna fonderas leder det till ett förbättrat sparande i ekonomin.

En annan möjlighet är att slopa de s. k. 15- och 30-års reglerna, liksom taket i ATP-systemet, så att avgifterna i mindre utsträckning har karaktären av skatt. Det blir då lönsamt för enskilda individer att betala in sina pensioner på samma sätt som det idag är i de privata systemen. En förutsättning för att detta system skall vara likvärdigt med de privata systemen är att de pensionsavgifter som betalas in fonderas så att det blir ett tillräckligt högt sparande i ekonomin.

Det är också troligt att en genomsnittlig högre pensionsålder medför ett förbättrat sparande i ekonomin utan att några andra ändringar görs i ATP-systemet. Med en högre pensionsålder minskar pensionsavgifterna och arbetskraftsutbudet ökar. Detta medför att den förvärsarbetande generationens reala disponibla inkomster stiger, vilket skulle kunna leda till ett ökat sparande i ekonomin.

Avslutningsvis finns det skäl att påminna om att valet mellan ett högt offentligt eller privat sparande också är en fördelningspolitisk fråga. Det är väsentligt att de sparstimulerande åtgärder som genomförs tar hänsyn till detta.

11 Vidare aspekter på välfärden

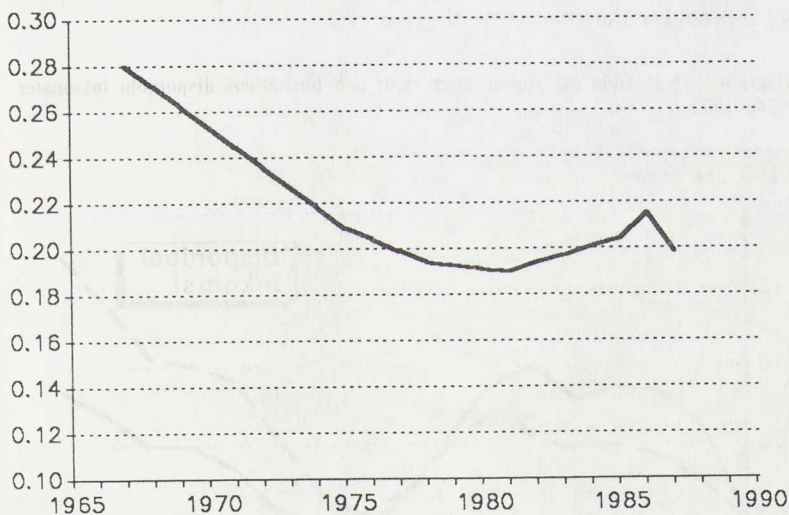
Utvecklingen under 1980-talet

1980-talet beskrivs ibland i debatten som ett decennium då de rika blev rikare och de fattiga blev fattigare. Det framstår därför som särskilt angeläget att närmare analysera vad som faktiskt hänt; hur välfärden – och fördelningen av välfärden – har utvecklats.

Hushållens ekonomiska resurser har ökat under 1980-talet. Jämfört med utvecklingen under 1960- och 70-talet förefaller utjämningen av inkomsterna dock ha avstannat, se diagram 11.1.

Diagram 11.1 Ojämnheter i inkomstfördelningen 1967, 1975, 1978 och 1980–1987. Personer 0–74 år

Gini-koefficient för
inkomststandard

Ann.: Gini-koefficienten är ett fördelningsmått som varierar mellan 0 och 1 där värdet 0 anger en helt jämn fördelning.

Källa: Jansson, K. (1990), Inkomst- och förmögenhetsfördelningen 1967–1987, bilaga 19 till Långtidsutredningen 1990.

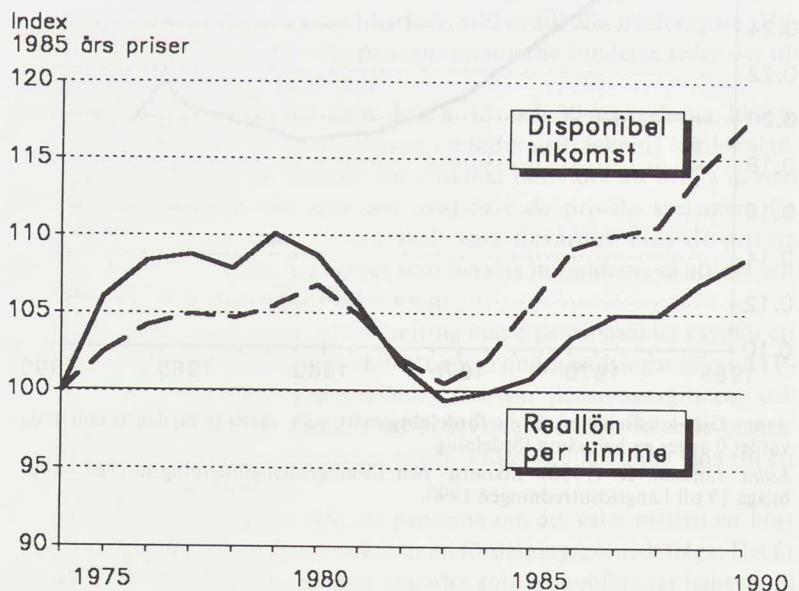
Diagrammet visar fördelning av inkomststandarden under perioden 1967–1987. Mätt på detta sätt utjämnades inkomsterna relativt kraftigt från mitten av 1960-talet fram till slutet av 1970-talet. Inkomstskillnaderna mellan de 10% högst respektive lägst avlönade minskade, medan fördelningen av inkomster i de mellanliggande skikten var relativt stabil.

Vad som hänt under 1980-talet tycks framförallt vara att de med allra högst inkomster dragit ifrån övriga. År 1981 svarade de 1% av inkomsttagarna som hade de högsta inkomsterna för 2,4% av den totala inkomstsumman. Sex år senare hade deras andel stigit till 3%. Däremot finns ingen tendens i motsatt riktning, dvs. låginkomsttagarna förefaller inte ha släpat efter.

Att inkomstskillnaderna har ökat beror bl. a. på ökad lönespridning. Det är troligen ett uttryck för att lönesättningen blivit mer marknadsstyrd. En indikation på detta är att löneglidningen utgjort en större andel av de totala löneökningarna under 1980-talet än vad de gjorde under 1970-talet. Det överhettade läget på arbetsmarknaden under slutet av 1980-talet torde ha bidragit till denna utveckling.

Det är värt att notera att ökningen i de disponibla inkomsterna under 1980-talet framförallt beror på en uppgång i antalet arbetade timmar. Under närmast föregående decennier har de disponibla inkomsterna ökat trots att den genomsnittliga arbetstiden kontinuerligt minskat. Efter 1983 har reallönen efter skatt stigit med 8%, medan de disponibla inkomsterna stigit med mer än det dubbla, med 17%. Det beror i stor utsträckning på att transfereringarna till hushållen har ökat. Men det beror också på en uppgång i medelarbetstiden. Naturligtvis har det senare andra konsekvenser för välfärden än om motsvarande inkomstökning varit en följd av högre produktivitetstillväxt, se diagram 11.2.

Diagram 11.2 Reallön per timme efter skatt och hushållens disponibla inkomster 1974–1990

Källor: Statistiska centralbyrån och finansdepartementet.

Bilden är mer splittrad när det gäller förändringar i förmögenhetsfördelningen. Allmänt tycks förmögenheterna ha blivit mer ojämnt fördelade. Det beror bland annat på att fastighetspriserna föll i reala termer under första hälften av 1980-talet samtidigt som börskurserna steg kraftigt och aktieägandet är koncentrerat till de rikaste hushållen.

Ändå finns det inget stöd i statistiken för att de rikaste hushållen blivit rikare. Den andel av förmögenheten som ägs av de 1% eller 2% rikaste hushållen har inte ökat. Förklaringen till den ökade ojämnheten tycks istället hänga samman med att alltfler hushåll skuldsatt sig under 1980-talet och därmed redovisar en negativ nettoförmögenhet.

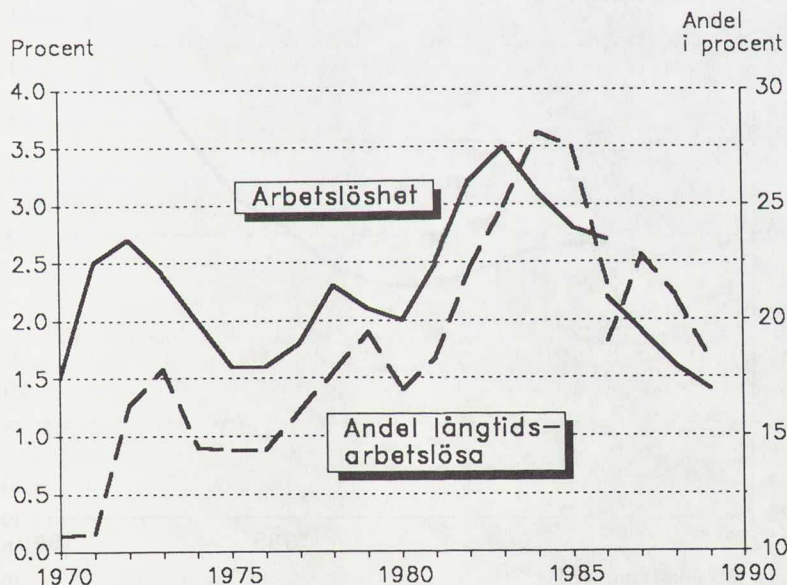
De ekonomiska resurserna förefaller således ha blivit något mer ojämnt fördelade, men de är fortfarande betydligt jämnare än under t.ex. 1960-talet. Utvecklingen tycks inte heller ha medfört att de sämst ställda grupperna fått det sämre.

Full sysselsättning

Att Sverige till skillnad från många andra länder lyckats undvika en kraftig uppgång i arbetslösheten under 1980-talet, och sedan reducera den från en förhållandevis låg nivå, är en av de viktigaste faktorerna vid en bedömning av välfärden, se diagram 11.3.

Diagram 11.3 Arbetslöshet och andel långtidsarbetslösa

Procent av arbetskraften (vänstra skalan) resp. andel av arbetslösa (högra skalan)

Anm.: Brottet i tidsserierna 1986 beror på en omläggning av mätmetod i arbetskraftsundersökningarna.

Källa: Statistiska centralbyrån.

I ett flertal andra länder har den höga arbetslösheten lett till fattigdom och "marginalisering" för stora grupper. Arbetslöshet innebär en välfärdslust i flera avseenden. Samhällsekonomiskt innebär den att alla resurser inte utnyttjas fullt ut. För den enskilde medför den inte bara inkomstbortfall utan också ökade risker för social utslagning, sjukdom och ohälsa.

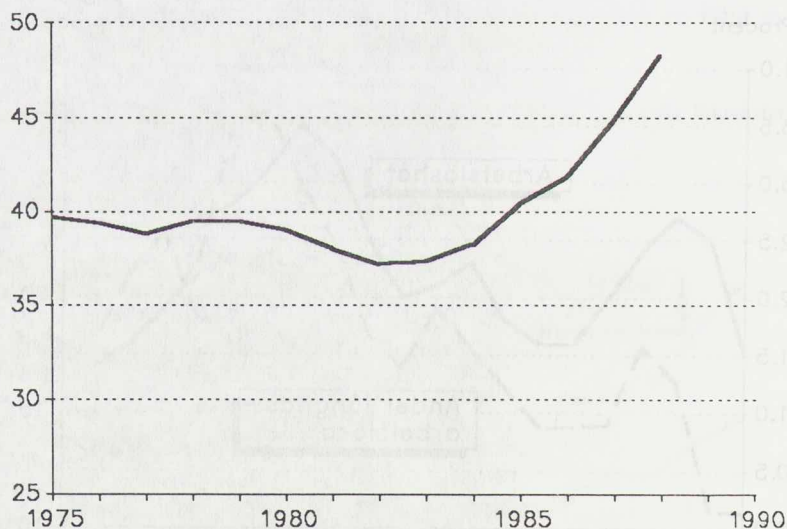
Men välfärdsaspekterna på arbetsmarknaden gäller inte bara den välfärdslust som drabbar de arbetslösa. En hög arbetskraftsefterfrågan och låg arbetslöshet ökar valfriheten på arbetsmarknaden och därmed möjligheterna att påverka sin inkomst. En stark arbetsmarknad innebär också en maktförskjutning till arbetstagarens förmån. Det är knappast någon tillfällighet att t. ex. arbetsmiljöfrågorna fått ökad aktualitet under de senaste åren.

Ökad utslagning från arbetslivet

Det finns emellertid en oroande tendens när det gäller utvecklingen på arbetsmarknaden under 1980-talet. Det är den stigande sjukfrånvaron och uppgången i antalet förtidspensioneringar. Det s. k. ohälsotalet (ersatta dagar från sjukförsäkring, arbetsskadeförsäkring och förtidspensioner i relation till antalet sjukförsäkrade) har ökat med 10 dagar per år från början av 1980-talet till 48,3 dagar per år.

Diagram 11.4 Ohälsotalet

Antal ersatta dagar för sjukfrånvaro, arbetsskada och förtidspension i relation till antalet sjukförsäkrade

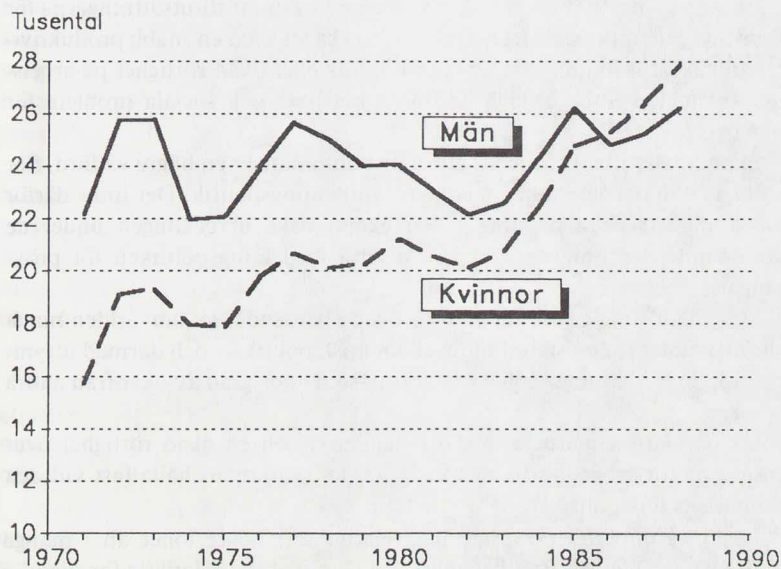
Källa: Riksförsäkringsverket.

Det finns i huvudsak tre bidragande orsaker till den ökade utslagningen från arbetslivet. För det första kan det ha skett en förändring av praxis i bedömningen av arbetsskador. För det andra har den ökade sysselsättningen under 1980-talet fört med sig att grupper med hög sjukrisk kommit in på arbetsmarknaden och därmed i sjukförsäkringssystemet. Sverige har

internationellt sett ett mycket högt arbetskraftsdeltagande. Många av de som går långtidssjukskrivna hade i andra länder istället helt stått utanför arbetsmarknaden.

Den tredje delförklaringen är mer alarmerande ur välfärdssynpunkt. Som framgår av diagram 15.5 står kvinnorna för merparten av uppgången i antalet förtidspensioneringar. År 1979 var kvinnornas sjuktal i nivå med männens, idag är det 30% högre. Vad som nu observeras i statistiken för arbetsskadeförsäkring, sjukfrånvaro och förtidspensioner kan vara effekter av ett ökat kvinnligt förvärvsdeltagande sedan början på 1970-talet, se diagram 11.5.

Diagram 11.5 Antal nybeviljade förtidspensioner

Källa: Riksförsäkringsverket.

Många kvinnor hamnade i arbeten som i längden orsakat förslitnings-skador m. m. Sammanställningar av olika diagnoser som ligger till grund för förtidspensioneringar visar att det är just sjukdomar relaterade till muskelsystemet som står för den allra största ökningen.

Andra indikatorer med anknytning till den psykiska och fysiska hälsan tyder dock på en långsam förbättring av det allmänna hälsotillståndet. Ett ofta använt, men ganska grovt mått på hälsotillståndet, är beräknade dödsrisker i olika åldrar. Sett över en längre period har dessa stadigt minskat, särskilt påtagligt har detta varit för barnadödligheten.

Det senaste decenniet har också den förväntade livslängden ökat med nästan ett och ett halvt år för både män och kvinnor. Den längre livslängden har samtidigt inneburit fler år med god hälsa. Allt fler pensionärer lever alltså ett längre och friskare liv.

Det s. k. ohälsotalets utveckling under 1980-talet avspeglar således troligen inte en motsvarande försämring av hälsan.

Fördelningspolitiska utmaningar

Med en god ekonomisk utveckling under 1990-talet ökar möjligheterna att förbättra välfärden i vid mening.

Utrymme ökar för såväl privat som offentlig konsumtion — vård, omsorg och utbildning. Förutsättningar skapas också för en offensiv miljöpolitik.

Sambandet går också i motsatt riktning. Mycket av det som läggs in i de icke-ekonomiska aspekterna av välfärd är viktiga förutsättningar för en god samhällsekonomisk utveckling. Det kan gälla utbildningens kvalitet och omfattning, den psykiska och fysiska hälsan osv.

Det är dock inte självklart att ekonomisk tillväxt medför ökad välfärd. Tillväxt som innebär ökad miljöförstöring försämrar förutsättningarna för framtida generationer. Det kan också vara så att t. ex. en snabb produktivitetstillväxt, till följd av att ny teknik införs eller ökad rörlighet på arbetsmarknaden, medför utslagning från arbetslivet och sociala problem för vissa grupper.

Ekonomisk tillväxt innebär alltså inte automatiskt en högre välfärd. För en ökad välfärd åt alla krävs en aktiv fördelningspolitik. Det finns därför anledning att peka på drag i den ekonomiska utvecklingen under de kommande decennierna som kan utsätta fördelningspolitiken för prövningar.

Ett sådant drag är att det gradvis ökade beroendet av omvärlden minskar utrymmet för en självständig ekonomisk politik — och därmed utrymmet för en fördelnings- och socialpolitik som i hög grad avviker från andra länders.

Ett närmare samarbete med EG-länderna och en ökad rörlighet över gränserna för arbetskraft kan t. ex. göra det svårare att hålla fast vid den solidariska lönepolitiken.

Låglönegrupperna i Sverige har relativt sett högre löner än i många andra länder. En helt fri arbetsmarknad kommer att underlätta för svenska företag att rekrytera arbetskraft utomlands, samtidigt som det kan göra det svårt att justera upp lönerna i dessa sektorer. Ökade möjligheter till etableringar i utlandet förstärker utvecklingen. Det bör dock betonas att effekterna på arbetsmarknaden av ett närmare samarbete med EG totalt sett bedöms bli små.

Det är också viktigt att understryka att integrationen inte innebär något fundamentalt nytt. Ökad kapitalrörlighet medger redan en möjlighet för låglöneföretag att etablera sig i utlandet. Via handeln begränsas också möjligheterna att ha en av omvärlden oberoende lönepolitik.

Inte heller innebär den ökande integrationen att lönestrukturen helt måste anpassas till omvärldens. Åtgärder för att utjämna skillnader i produktivitet, t. ex. utbildningssatsningar för lågutbildade, kan ge utrymme för en jämnare lönesättning på den inhemska arbetsmarknaden.

Bland EG-länderna råder idag stora skillnader i socialpolitiken. En närmare integration med dessa länder betyder därför inte att socialpolitiken behöver utformas på något särskilt sätt. Svårigheten består snarare i att ha ett skattetryck och skattesystem som i alltför stor utsträckning avviker från omvärldens.

Inte heller detta problem är emellertid direkt kopplat till en EG-integration. Utrymmet för en egen skattepolitik är redan begränsat, som en följd av det ökade utbytet av varor och tjänster med omvärlden.

Utrymmet för ett högre skattetryck kan öka om skatterna i större utsträckning utformas som i omvärlden. Huvudragen i den skattereform som kommer att genomföras under 1990-talet överensstämmer med de förändringar som gjorts i en rad västliga industriländer.

Skattereformen syftar i första hand till att öka välfärden genom att förbättra effektiviteten i ekonomin. De fördelningsmässiga effekterna av skattesystemet är svåra att uppskatta idag. De är i hög grad beroende av hur hushåll och företag anpassar sig till de nya reglerna.

Mycket talar för en relativt snabb strukturomvandling under 1990-talet. Den väntas innebära en ökad kunskapsintensiv produktion, medan de kapitalintensiva delarna av industrin minskar i betydelse. Denna omställningsprocess riskerar att förstärka existerande regionala obalanser. Strukturomvandlingen ökar kraven på rörlighet mellan yrken, utbildningar och regioner.

Ett särskilt problem är att förmågan till geografisk och yrkesmässig anpassning varierar mellan olika grupper på arbetsmarknaden. Mycket tyder på att de största kraven kommer att ställas just på de grupper som har de sämsta förutsättningarna. Det gäller speciellt äldre med låg utbildning. Vuxenutbildningen får därmed ökad fördelningspolitisk betydelse, liksom hur arbetsorganisationen på arbetsplatserna fördelar ansvar och utvecklingsmöjligheter.

Det är viktigt att möjligheterna att skaffa sig en utbildning är lika för alla grupper. Idag finns en tydligt tendens till social skiktning inom utbildningssystemet. Den sociala snedrekryteringen till högskolan har t. ex. inte minskat under de senaste decennierna.

Liknande problem gör sig också gällande i grundskolan. Statistiska centralbyråns elevundersökningar visar att barn från arbetarhem hävdar sig sämre i grundskolan än barn från tjänstemannahem. Även i vuxenutbildningen finns samma sneda fördelning av utbildningsresurserna till förmån för redan högutbildade. Det reser väsentliga frågor om utbildningspolitikens framtida inriktning.

Nya förutsättningar för offentlig sektor

Den offentliga sektorn spelar en central roll i fördelningspolitiken. Som framgått av tidigare kapitel är utrymmet för en fortsatt expansion av de offentliga utgifterna begränsad.

Man kan urskilja tre faser i den offentliga sektorns utveckling. Fram till 1950, "folkhemfasen", skulle fattigdomen snabbt undanröjas och alla få ett grundskydd. Därefter har det i stor utsträckning handlat om att bygga den s. k. generella välfärdspolitiken, vilken varit förenat med snabbt stigande skattetryck.

Det är naturligt att den ekonomiska utvecklingen leder till nya krav på den offentliga sektorn. De problem som en gång låg bakom beslut om reformer eller subventioner kan förändras eller helt försvinna.

Ett exempel på detta är bostadssubventionerna. De infördes när trång-

boddheten var ett påtagligt problem. Det senaste decenniet har de totala boendesubventionerna nära fördubblats, samtidigt som såväl bostadsstandarden som tillgången på lägenheter har ökat.

Boendestandarden har också fördelats jämnare. Idag kan skillnader i boendestandard i stor utsträckning förklaras av skillnader i familjestorlek snarare än av en ojämn fördelning av ekonomiska resurser.

Istället framträder på detta områden ett annat fördelningspolitiskt problem. Det är den tydliga tendensen till boendesegregering, framförallt i storstäderna. Detta problem har dessutom förstärkts av vissa inslag i bostadspolitiken. Det torde idag krävas nya åtgärder om problemen skall kunna motverkas effektivt.

Det är också naturligt att konsumenternas krav på den offentliga sektorn förändras i takt med stigande materiell standard, utbildningsnivå etc. Idag framhålls t. ex. bristen på valfrihet i den offentliga sektorn som ett kvalitetsproblem.

Av de beräkningar som tidigare redovisats framgår att de offentliga utgifternas andel av BNP kan komma att fortsätta stiga, inte minst efter år 2000. För detta talar också de bärande principerna i den generella välfärdspolitiken; skyddet för inkomstbortfall och en kvalitet i offentlig tjänsteproduktion som motsvarar den i privat sektor. Om det skall vara möjligt att undvika en uppgång i utgifts- och skattetrycket är det därför nödvändigt att effektivisera användningen av de gemensamma resurserna och att välja mellan olika ändamål.

Mot denna bakgrund diskuteras – som tidigare nämnts – en reform för hälso- och sjukvården i en av bilagorna till långtidsutredningen.

En annan huvudfråga inför framtiden är hur avvägningen mellan offentliga transfereringar och offentlig verksamhet bör se ut. Under 1970- och 1980-talen har transfereringarna stigit snabbare än den offentliga konsumtionen, medan de offentliga investeringarna utvecklats negativt.

En snabb ökning av transfereringarna riskerar att tränga undan offentlig verksamhet som utbildning, hälso- och sjukvård eller investeringar i infrastruktur. Besparingar som inte samtidigt medför några organisatoriska förändringar i verksamheten riskerar också att försämra kvaliteten i de offentliga tjänsterna. En sådan utveckling skapar dessutom utrymme för en privat marknad med en annan fördelningsprofil.

Inslag av "preventiva åtgärder" i socialpolitiken är att föredra, inte bara ur mänsklig synpunkt. De medför också en bättre hushållning med samhällets och den offentliga sektorns resurser. Den s. k. arbetslinjen i socialförsäkringen innebär att man underlättar för rehabilitering och motverkar utslagning istället för att bara betala ut kontantstöd.

En annan huvudfråga rör graden av marknadsmässig finansiering av sociala tjänster – frågan om avgiftsfinansiering. Avgifter är inte bara en finansieringskälla, utan det finns även effektivitetsargument för avgifter. De gör kostnaderna för att producera en tjänst mer synliga – konsumenterna kan därmed förväntas bli mer kostnadsmedvetna. För samhället som helhet är detta av godo.

Utrymme för avgiftsfinansiering måste emellertid vägas mot fördelningshänsyn – ju jämnare fördelning av inkomsterna desto större utrymme för avgifter.

Avslutningsvis finns det skäl att lyfta fram förmögenhetsfördelningens betydelse för levnadsstandarden. Under de senaste decennierna har inflationen, i kombination med bl. a. skattesystemet och vissa inslag i bostadspolitiken, medfört omfattande godtyckliga förmögenhetsförändringar. Den omläggning av skatterna som nu sker åtgärdar en del av dessa problem. En av de viktigaste fördelningspolitiska insatser som därutöver kan göras är att bekämpa inflationen.

12 Med sikte på år 2000

Det finns möjligheter till en förhållandevis god ekonomisk tillväxt under 1990-talet. Därmed förbättras också förutsättningarna för att välfärden i vidare mening skall kunna förbättras.

De första åren av 1990-talet riskerar emellertid att bli problematiska. För att en god ekonomisk utveckling skall kunna åstadkommas måste pris- och löneökningstakten dämpas. Om inflationstakten i Sverige fortsätter att vara högre än i omvärlden kommer den ekonomiska tillväxten att falla och sysselsättningen att hotas. Inflationen är också i hög grad ett fördelningspolitiskt problem.

Skatteomläggningen — med sänkta inkomstskatter — i början på 1990-talet erbjuder ett bra tillfälle få ut högre reallöner även vid låga nominella löneökningar. Förhandlingssystemets roll i lönebildningen bör också bli föremål för en bred diskussion.

Mycket tyder på att centraliserade förhandlingar ger de bästa förutsättningarna för att få till stånd löneökningar som är förenliga med låg arbetslöshet. Ändå förefaller utvecklingen gå i motsatt riktning samtidigt som det ligger i arbetsmarknadsparternas intresse att lönekostnaderna inte stiger i en takt som hotar företagets konkurrenskraft.

För att bryta löne- och prisspiralen måste det högt uppdrivna efterfrågeläget på arbetsmarknaden dämpas. I första hand krävs därför en stram inriktning på finanspolitiken.

Utbudsstimulerande åtgärder kan också ge ett bidrag till inflationsbekämpningen. Med en högre produktivitet och ett större arbetskraftsutbud skulle överhettningen vara mindre. I detta sammanhang spelar skattereformen en viktig roll. Förändringar i arbetsmarknads- och socialpolitiken kan också bidra till ett ökat arbetskraftsutbud.

Den svenska ekonomins konkurrenskraft avgörs på sikt av förmågan till anpassning. Det gäller att framgångsrikt avveckla verksamheter som inte längre efterfrågas och finna nya områden för expansion. Överflyttningen av arbetskraft från lågproduktiva till högproduktiva områden har sedan industrialiseringsprocessen inleddes möjliggjort den snabba välfärdsutvecklingen i Sverige.

Den ekonomiska integrationen med omvärlden ökar kraven på anpassningsförmåga, liksom de högt ställda målen inom miljö- och energipolitiken. Osäkerhet beträffande framtida elpriser kan medföra samhällsekonomiska kostnader. För att företag och hushåll skall kunna anpassa sig krävs att tydliga, långsiktiga spelregler läggs fast.

Den kunskapsintensiva produktionen bedöms ha goda utvecklingsmöjligheter under 1990-talet. Investeringar inom transport- och kommunikationssektorn, liksom ökade satsningar på den högre utbildningen, framstår därför som strategiska komponenter i en framgångsrik strukturpolitik.

På sikt försämras tillväxtmöjligheterna och därmed den framtida välfärdsutvecklingen av det låga sparandet i ekonomin. Under 1990-talet bedöms sparandet kunna öka något, både i den offentliga sektorn och i hushållssektorn – men inte tillräckligt. Mot bland annat denna bakgrund behöver pensionssystemens utformning ses över.

Den offentliga sektorn spelar en central roll i det svenska samhället. Dess framtida tillväxt begränsas emellertid av strävandena att inte höja skattetrycket. För att verksamheter skall kunna utvecklas och kvaliteten på de tjänster som erbjuds skall kunna förbättras krävs ett intensivt förnyelsearbete. Inom hälso- och sjukvårdens område borde förbättringar kunna uppnås med en annan organisation, som innebär ett större mått av upphandling och "interna marknader".

Värdet av ekonomisk tillväxt ligger i att den ger utrymme för en förbättrad välfärd. Både för att bevara och utveckla välfärdspolitiken och bedriva en aktiv miljöpolitik behövs ekonomisk tillväxt.

Ekonomisk tillväxt medför inte automatiskt en god välfärdsutveckling. Till det krävs en aktiv fördelningspolitik. En god ekonomisk utveckling i vidare bemärkelse innefattar en förbättrad miljö. Strävan efter ekonomisk tillväxt får därför inte gå ut över natur och miljö.

Tabeller

1.1	Bidrag till efterfrågetillväxten	11
2.1	Sveriges handel med Sovjet och Östeuropa 1980–1988. Procentuella andelar av Sveriges totala import och export	20
2.2	BNP-tillväxt och inflation i OECD-länderna	22
3.1	Löne- och prisutveckling 1989–1995. Modellkalkylen	26
3.2	Försörjningsbalans och vissa nyckeltal 1989–1995. Modellkalkylen	27
3.3	Försörjningsbalans och vissa nyckeltal 1989–1995. Alternativet med tidig lönedämpning	29
3.4	Försörjningsbalans och vissa nyckeltal 1989–1995. Alternativet med långsam löneanpassning	31
3.5	Vissa nyckeltal 1989–1995. Alternativet med långsam löneanpassning och sämre internationell tillväxt	33
4.1	Arbetslöshet i Europa 1960–1987	37
5.1	Befolknings- och arbetskraftstillväxt	40
5.2	Försörjningsbalansens utveckling 1974–2000	45
5.3	Försörjningsbalansens utveckling 1988–2000	47
6.1	Industrissysselsättningens fördelning på olika regioner år 1987 och år 2000	55
7.1	Ökad satsning på högre utbildning	58
8.1	Elkostnad per producerad enhet samt utsläpp av svaveloxider (SO _x), kväveoxider (NO _x) och koldioxider (CO ₂). Svenska näringslivet 1985	64
9.1	Den offentliga sektorn. Inkomster och utgifter	69
9.2	Offentliga utgifter 1990–2025. En procents produktivitetsutveckling i näringslivet	70
10.1	Företagen. Inkomster och sparande	76
10.2	Offentliga utgifter 1990–2025. Huvudalternativet	77

Diagram

1.1	Sveriges relativa enhetsarbetskostnad i nationell och gemensam valuta	11
1.2	Offentliga utgifter i fasta priser	14
1.3	Sparande, investeringar och bytesbalans 1970–1989	14
2.1	Export respektive importandelar av den inhemska industriproduktionen 1970–1988	17
2.2	Sveriges andelar av importen av bearbetade varor till EG och EFTA korrigerade för varu- och ländersammansättning	19
2.3	Tillväxt i arbetskraftens och kapitalets produktivitet. Tillverkningsindustrin i Storbritannien 1948–1984	22
2.4	Bytesbalansen i Förenta Staterna, Japan och Förbundsrepubliken Tyskland 1980–1988	23
3.1	Sveriges marknadsandelar och relativpriser för export av bearbetade varor	25
3.2	Sparande, investeringar och bytesbalans 1985–1995	28
3.3	Arbetslöshet i procent av arbetskraften 1985–1995	32
3.4	Bidrag till BNP-tillväxten 1991–1995	32
5.1	Arbetsproduktiviteten i näringslivet (exkl. bostäder) 1963–2000, uppdelad i bidrag från faktorproduktivitet och kapitalintensitet	39
5.2	Räntabilitet på materiellt kapital i tillverkningsindustrin samt realränta 1963–2000	41
5.3	Investeringar i näringslivet (exkl bostäder) som andel av BNP 1950–2000	42
5.4	Tillväxt i BNP, produktivitet och antal arbetade timmar 1990–2000	43
5.5	Tillväxten och dess användning 1990–2000	44
5.6	Bruttosparande, investeringar och bytesbalans	46
6.1	Sektorvisa förutsättningar för tillväxt 1988–2000	50
6.2	Produktion och antal arbetade timmar 1988–2000	52
6.3	Svenska direktinvesteringar i utlandet och utländska direktinvesteringar i Sverige 1960–1989	53
6.4	Andelen industrisysselsatta i olika län år 1985	54
6.5	Andelen sysselsatta inom offentlig sektor år 1985	55
7.1	Investeringar i anläggningar inom olika delar av transport- och kommunikationssektorn 1963–1988	60

8.1	Elpriserna fram till år 2000. Med och utan avveckling av två kärnkraftsreaktorer. Marginalkostnadsprissättning. Principskiss	63
9.1	Offentliga sektorns utgifter 1970–1988	67
9.2	Den offentliga sektorns finansiella sparande 1970–1988. Utvecklingen inom delsektorer	68
10.1	Hushållens nettosparkvot 1970–1989	74
10.2	Hushållens nettosparkvot 1980–2000	75
10.3	Offentliga utgifter och inkomster 1970–1988	76
11.1	Ojämnhet i inkomstfördelningen 1967, 1975, 1978 och 1980–1987. Personer 0–74 år	79
11.2	Reallön per timme efter skatt och hushållens disponibla inkomster 1974–1990	80
11.3	Arbetslöshet och andel långtidsarbetslösa	81
11.4	Ohälsotalet	82
11.5	Antal nybeviljade förtidspensioner	83

Litteratur

- Aaberge, R., Ström, S. och Wennemo, T. (1988), *Skatt, arbeidstilbud og inntektsfordeling i Sverige*, SOU 1989: 33, bilaga 2.
- Ackerby, S. och Thoursie, A. (1989), *Samhällsekonomiska effekter av en reformerad inkomstbeskattning*, bilaga 4 till Reformerad inkomstbeskattning (SOU 1989: 33).
- Andersen, K. och Chambers, D. (1990), *Den internasjonale bakgrunnen*, bilaga 10 till Långtidsutredningen 1990.
- Andrén, C.G. m. fl. (1990), *Utbildning för 2000-talet*, bilaga 22 till Långtidsutredningen 1990, under utgivning.
- Appelgren, J. (1989), *Hushållssparandet i ett reformerat skattesystem*, bilaga 5 till Reformerad inkomstbeskattning (SOU 1989: 33).
- Auerbach, A. och Kotlikoff, L. (1987), *Dynamic fiscal policy*, Cambridge University Press.
- Baldwin, R. (1989), *The Growth Effects of 1992*, *Economic Policy*, No 9.
- Berg, L. (1988), *Hushållens sparande och konsumtion*, Expertbilaga till spardelegationen.
- Bergman, L. (1989a), *Tillväxt och miljö – en studie av målkonflikter*, bilaga 9 till Långtidsutredningen 1990.
- Bergman, L. (1989b), *Värdera miljön*.
- Björklund, A. (1986), *Assessing the Decline of Wage Dispersion in Sweden*, Eliasson, G. (red.), *The IUI Yearbook 1986–1987*.
- Björklund, A. (1989), *Faktiska, möjliga och önskade arbetstider*, SOU 1989: 53, bilaga 3.
- Björklund, A. och Holmlund, B. (1989), *The Economics of Unemployment Insurance – the Case of Sweden*, i FIEF Studies on Labour Markets and Economic Policy, Oxford University Press.
- Blomqvist, S. (1983), *The Effect of Income Taxation on the Labor Supply of Married Men in Sweden*, *Journal of Public Economics*, vol. 22.
- Blomqvist, S. (1988), *Beskattningens effekter på arbetsutbudet*, SOU 1989: 33, bilaga 7.
- Blomqvist, S. och Hansson, U. (1989), *The Effect of Taxes on Male and Female Labor Supply in Sweden*, i *Journal of Human Resources*.
- Blomquist, Å. (1990), *Svensk hälso- och sjukvård i ett internationellt perspektiv*, bilaga 11 till Långtidsutredningen 1990.
- Brenner, H. (1987), *Relation of Economic Change to Swedish Health and Social Well-being, 1950–1980*, i *Social Science and Medicine*, no 2 1987.

- Calmfors, L. (1989), Inflation och arbetslöshet – en översikt av efterkrigstidens erfarenheter och teoriutveckling, i Persson, T. och Vredin, A. (red.), *Inflation, arbetslöshet och Stabiliseringspolitik*, Ekonomiska rådets årsbok, konjunkturinstitutet.
- Calmfors, L. och Forslund, A. (1990), Wage Setting in Sweden, i Calmfors, L. (red.), *Wage formation and Macroeconomic Policy in the Nordic countries*, Oxford University Press, under utgivning.
- Cecchini-rapporten (1988), *The European Challenge, 1992*.
- Denison, E. (1974), *Accounting for United States Economic Growth 1929–1962*. Washington D.C., The Brookings institutions
- DsI 1990: 1 (1990), *Svensk industri i utveckling*.
- ECE, (1989) *Economic bulletin for Europe*, Vol. 41.
- Elvander, N. (1988), *Den svenska modellen – löneförhandlingar och inkomstpolitik 1982–1986*, Allmänna förlaget.
- Elvander, N. (1990), Incomes Policies in the Nordic Countries, *International Labour Review*, ILO, under publicering, under utgivning.
- Esping-Andersen, G. (1989), Jämlikhet, effektivitet och makt, Socialdemokratisk välfärdspolitik, i Misgeld, K., Molin, K. och Åmark, K. (red.), *Socialdemokratins samhälle, SAP och Sverige under 100 år*, Tidens förlag.
- Expertgruppen för forskning om regional utveckling (1989), *Det omedvetna valet – nationell politik och regional obalans*, bilaga 12 till Långtidsutredningen 1990.
- Finansdepartementet (1970), *Långtidsutredningen 1970*, huvudrapport, SOU 1970: 71.
- Finansdepartementet (1975), *Långtidsutredningen 1975*, huvudrapport, SOU 1975: 89.
- Finansdepartementet (1978), *Långtidsutredningen 1978*, huvudrapport, SOU 1978: 78.
- Finansdepartementet (1980), *Långtidsutredningen 1980*, huvudrapport, SOU 1980: 52.
- Finansdepartementet (1984), *Långtidsutredningen 1984*, huvudrapport, SOU 1984: 4.
- Finansdepartementet (1987), *Långtidsutredningen 1987*, huvudrapport, SOU 1987: 3.
- Finansdepartementet (1990), *Metoder, modeller och beräkningar*, bilaga 1 till Långtidsutredningen 1990, under utgivning.
- Fisher, S. (1988), Recent Developments in Macroeconomics, *Economic Journal*, 98, s 294–339.
- Flam, H. och Horn, H. (1989), Ekonomiska konsekvenser för Sverige av EG:s inre marknad, i *Svensk ekonomi och Europa-integration*, bilaga 2 till Långtidsutredningen 1990.
- Hansson, I. (1984), Marginal Cost of Public Funds for Different Tax Instruments and Government Expenditures, *Scandinavian Journal of Economics* 86(2).
- Holmlund, B. (1990), *Svensk lönebildning – teori, empiri, politik*, bilaga 24 till Långtidsutredningen 1990.
- Industridepartementet (1990), *Svensk industri i utveckling*, Ds 1990: 16.
- Internationella valutafonden (1989), *World Economic Outlook, augusti 1989*.

- Jackman, R. (1990), Wage Formation in the Nordic Countries Viewed from an International Perspective, i L. Calmfors (red), *Wage Formation and Macroeconomic Policy in the Nordic Countries*, SNS och Oxford University Press, under utgivning.
- Jansson, K. (1990), *Inkomst- och förmögenhetsfördelningen 1967–1987*, Statistiska centralbyrån, bilaga 19 till Långtidsutredningen 1990, under utgivning.
- Johansson, S. och Sélen, J. (1989), *Minskad lönespridning 1968–1981*, Levnadsförhållanden rapport 57, Statistiska centralbyrån 1988.
- Johansson, T., m. fl. (1989), *Electricity*, Lund University Press.
- Johansson, Ö. (1967), *The gross domestic product of Sweden and its composition*, Uppsala.
- Jonung, C. och Persson, I. (red.) (1990), *Kvinnors roll i ekonomin* bilaga 23 till Långtidsutredningen 1990, under utgivning.
- Hansson, B. (1989), Constructions of Swedish Capital Stocks, *Economic Studies 1989: 2*, Nationalekonomiska institutionen vid Uppsala Universitet.
- Krantz O. och Nilsson O.A. (1975), *Swedish National Product 1861–1970*.
- Krause, L.B. (1968), *European economic integration and the United States*, Washington.
- Krusell, P. (1988), Stabilitet eller tillväxt – en teoriöversikt, i *Konjunktur och prognos – Ekonomiska rådets årsbok*, Konjunkturinstitutet.
- Landsorganisationen, (1951), *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*.
- Landsorganisationen (1984), *Den produktiva rättvisan*, Tidens förlag.
- Landstingsförbundet (1990), *Landsting för välfärd*, bilaga 14 till Långtidsutredningen 1990.
- Layard, R. och Jackman, R. (1989), The Real Effects of Taxed-Based Incomes Policy, Discussion Paper No 360, Centre for Labour Economics, under publicering, i *Scandinavian Journal of Economics*.
- Ljones, O. och Ström, S. (1987), *Tilbud av arbeid i Sverige*, Bilaga 15 till Långtidsutredningen 1987.
- Lindbeck, A. (1970), *Svensk ekonomisk politik*, Aldus, Stockholm.
- Lundberg, L. (1989), Svenskt näringliv och den europeiska integrationen, i *Svensk ekonomi och Europa-integrationen*, bilaga 3 till Långtidsutredningen 1990.
- Lundborg, P. (1989a) Konsekvenser av fri arbetskraftsrörlighet mellan Sverige och EG, i *Svensk ekonomi och Europa-integrationen*, bilaga 4 till Långtidsutredningen 1990.
- Lundborg, P. (1989 b), *Determinants of Nordic Immigration to Sweden*, FIEF.
- Lundgren, L. (1990), *Miljöproblemen i framtiden*, bilaga 25 till Långtidsutredningen 1990.
- Löfström, Å. (1989), *Diskriminering på svensk arbetsmarknad*, Umeå Economic Studies No 196.
- Meadows, D.H, Meadows D.L., Randers, J. och Behrens, W. (1972), *The Limits to Growth*, Earth Island, London.

- Miljöavgiftsutredningen (1989), *Ekonomiska styrmedel på energi och trafik*, SOU 1989: 83, SOU 1989: 84.
- Nordling, D. (1989), *Skattetryck och skattepolitik*, Skattebetalarnas förening.
- OECD (1989 a), *Economic Outlook* No 45.
- OECD (1989 b), *Economies in Transition*.
- OECD, *Historical Statistics 1960–1986*.
- Ohlsson, L. (1990), *Kunskapsbildning för strukturell förnyelse*, bilaga 13 till Långtidsutredningen 1990.
- Ohlsson, L. och Vinell, L. (1987), *Tillväxtens drivkrafter*, Industriförbundets förlag, Stockholm.
- Ohlsson, R. och Bromé, P. (1988), *Ålderschocken*, SNS förlag, Stockholm.
- Pearce, D., m. fl. (1989), *Blueprint for a Green Economy*, Earthscan Publications, London.
- Persson, M. (1989), Vad kan en finansminister göra?, i Persson, T. och Vredin, A. (red.), *Inflation, arbetslöshet och Stabiliseringspolitik*, Ekonomiska rådets årsbok.
- Persson, T. (1989), Stabiliseringspolitikens möjligheter: En instabil historia, i Persson, T. och Vredin, A. (red.), *Inflation, arbetslöshet och Stabiliseringspolitik*, Ekonomiska rådets årsbok.
- Ridder, A. de, (1989), Aktiemarknadens riskpremie under ett halvt sekel, i *Ekonomisk Debatt* nr 1 1989.
- Snickars, F. (1990), *Samhällsekonomin transport- och kommunikationsförsörjning*, bilaga 16 till Långtidsutredningen 1990, under utgivning.
- SOU 1983: 17, *Näringspolitiska effekter av internationella investeringar*.
- SOU 1989: 11, *Huvudrapport från Spardelegationens sparundersökning*.
- SOU 1989: 33, *Reformerad inkomstbeskattning*.
- SOU 1989: 37, *Utländska förvärv av svenska företag*.
- SOU 1989: 112, *Storstädernas infrastruktur*.
- Statens energiverk (1986), *Förtida avveckling av kärnkraften i Sverige*, 1986: 10.
- Statens energiverk (1988), *Avveckling av två reaktorer*, 1988: 1.
- Statens energiverk (1990a), *Energi – miljö – ekonomi*, bilaga 21 till Långtidsutredningen 1990.
- Statens energiverk (1990b), *Reaktoravveckling 1995/96*.
- Statens Industriverk (1990a), *Industrin till år 2000 – ett tillväxtdecennium?*, bilaga 18 till Långtidsutredningen 1990.
- Statens Industriverk (1990b), *Privat tjänstesektor*, bilaga 17 till Långtidsutredningen 1990.
- Statens institut för byggnadsforskning (1989), *Bostadsmarknaden under 1990-talet*, bilaga 15 till Långtidsutredningen 1990.
- Statistiska centralbyrån (1987), *Naturmiljön i siffror*.
- Statistiska centralbyrån (1988), *Folk- och bostadsräkningen 1985*.
- Statistiska centralbyrån (1989a), *Hälsan i Sverige*, hälsostatistisk årsbok 1989.
- Statistiska centralbyrån (1989b), *Det framtida arbetskraftsutbudet*, information om arbetsmarknaden 1989: 4, bilaga 6 till Långtidsutredningen 1990.

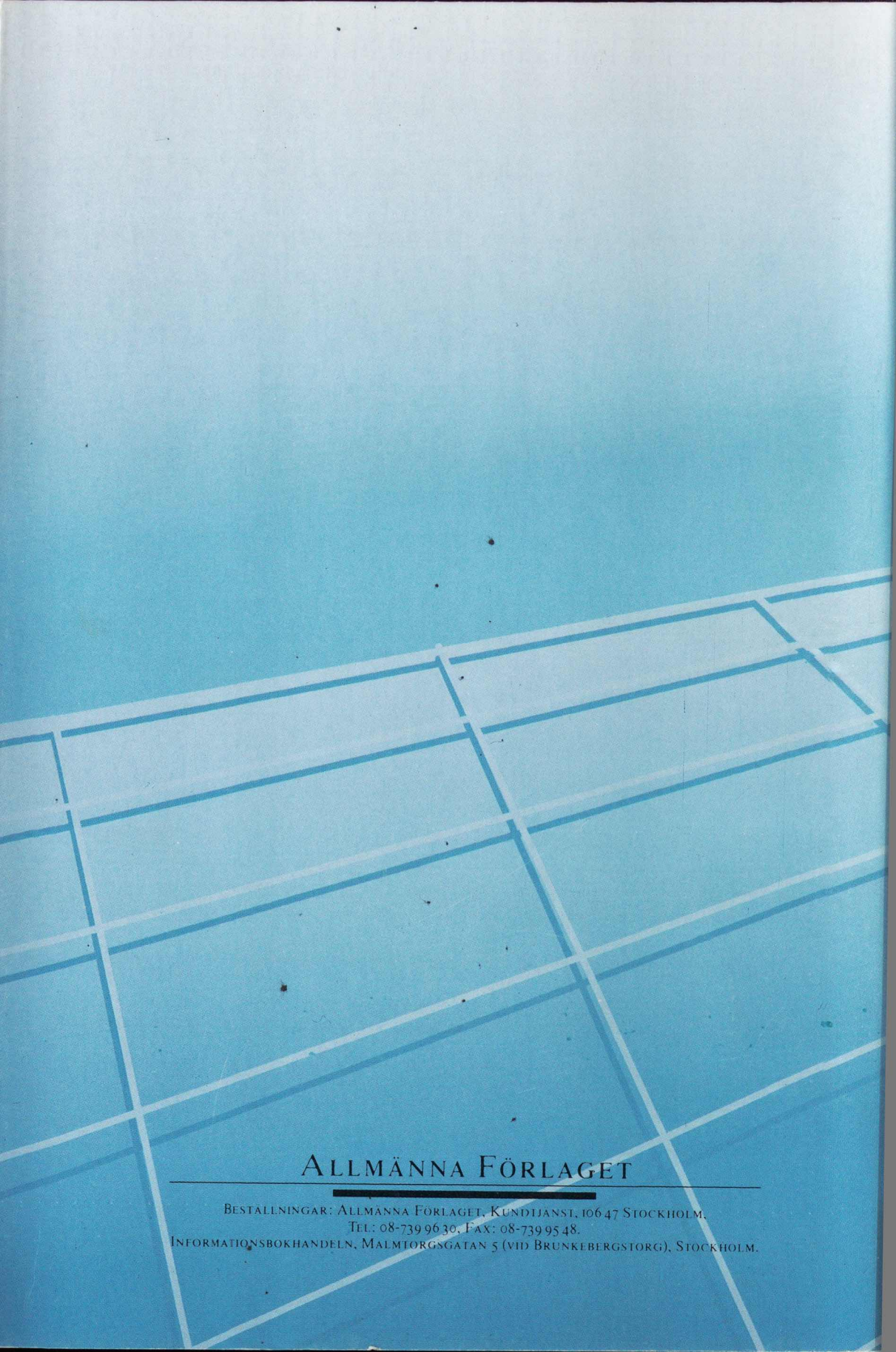
- Statistiska centralbyrån (1989c), *Sveriges framtida befolkning*, demografiska rapporter 1989: 1, bilaga 7 till Långtidsutredningen 1990.
- Ståhlberg, Ann-Charlotte (1989), Problemen med ATP, *Ekonomisk debatt* nr 5.
- Sundström, M. (1987), *A Study in the Growth of Part-time work in Sweden*, Arbetslivscentrum och Almqvist och Wiksell.
- Svenska kommunförbundet (1990), *Kommunerna på 90-talet. Krav och restriktioner*, bilaga 20 till Långtidsutredningen 1990, under utgivning.
- Svensson, L.E.O. (1989), Finansiell integration, resursfördelning och penningpolitik, i *Svensk ekonomi och Europaintegration*, bilaga 5 till Långtidsutredningen 1990.
- Söderström, H.T. m. fl. (1988), *Hur skall välfärden fördelas?* Konjunkturrådets rapport 1988.
- Transportrådet (1989), *Trafikutveckling och transporter*, 1989: 5.
- United Nations (1986), *World Population Prospects*, New York.
- Världsbanken (1989), *Price Prospects for Major Primary Commodities, 1988–2000*.
- Wetterberg, G. (1989), *Hur ska vi få råd att bli gamla?*, Ds 1989: 59, Rapport till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi.
- Wibe, S. (1990), *Miljöeffekter av skattereformen*, Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Ägarutredningen (1988), *Ägande och inflytande i svenskt näringsliv*, SOU 1988: 38.

Bilagor till långtidsutredningen 1990

Nr Namn	Författare
1. Metoder, modeller och beräkningar	Finansdepartementet
2. Ekonomiska konsekvenser för Sverige av EG:s inre marknad	Harry Flam och Henrik Horn Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet
3. Svenskt näringsliv och den europeiska integrationen	Lars Lundberg Industrins utredningsinstitut
4. Konsekvenser av fri arbetskraftsrörlighet mellan Sverige och EG	Per Lundborg Industrins utredningsinstitut
5. Finansiell integration, resursfördelning och penningpolitik	Lars Svensson Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet
6. Det framtida arbetskraftsutbudet	Statistiska centralbyrån
7. Sveriges framtida befolkning	Statistiska centralbyrån
8. Skogsnäringen: Miljöfrågor, avreglering, framtidsutsikter	Lars Hultkrantz och Sören Wibe Lantbruksuniversitet i Umeå
9. Tillväxt och miljö – en studie av målkonflikter	Lars Bergman Handelshögskolan i Sthlm
10. Den internationella utvecklingen	Kjell Andersen och Derek Chambers
11. Svensk hälso- och sjukvård i ett internationellt perspektiv	Åke Blomqvist University of Western Ontario, Canada
12. Det omedvetna valet – nationell politik och regional obalans	Expertgruppen för forskning om regional utveckling
13. Kunskapsbildning för strukturell förnyelse	Lennart Ohlsson
14. Landsting för välfärd	Landstingsförbundet
15. Bostadsmarknaden under 1990-talet	Bengt Turner m. fl. Statens institut för byggnadsforskning
16. Samhällsekonomin transport- och kommunikationsförsörjning	Folke Snickars
17. Privat tjänstesektor	Statens industriverk
18. Industrin till år 2000 – ett tillväxtdecennium?	Statens industriverk
19. Inkomst- och förmögenhetsfördelningen 1967–1987	Kjell Jansson Statistiska centralbyrån
20. Kommunerna på 90-talet – krav och restriktioner	Svenska kommunförbundet
21. Energi – miljö – ekonomi	Statens energiverk
22. Utbildning för 2000-talet	Karl-Gustav André, Erik Wallin och Bengt Christer Ysander
23. Kvinnors roll i ekonomin	Christina Jonung och Inga Persson (red.) Lunds universitet
24. Svensk lönebildning – teori, empiri, politik	Bertil Holmlund Uppsala universitet
25. Miljöproblemen i framtiden	Lars Lundgren m. fl. Naturvårdsverket
26. Den offentliga sektorn	Stefan Fölster

ALLMÄNNA FÖRLAGET

BESTÄLLNINGAR: ALLMÄNNA FÖRLAGET, KUNDJÄNST, 106 47 STOCKHOLM.
TEL: 08-739 96 30, FAX: 08-739 95 48.
INFORMATIONSBOKHANDELN, MALMTORGSGATAN 5 (VID BRUNKEBERGSTORG), STOCKHOLM.